

Ўзбекистоннинг Диний ва Сиёсий Маҳбуслари

РЕПРЕССИЯ АСОРАТИ МУХОКАМАСИ

АҚШ ХАЛҚАРО ДИНИЙ ЭРКИНЛИК БЎЙИЧА КОМИССИЯСИ

USCIRFNING MAQSADI

Ушбу асосий ҳуқуққа таҳдидларни мустақил баҳолаш ва тинмай қаршилик кўрсатиш орқали халқаро дин ёки эътиқод эркинлигини ривожлантириш.

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ

Nadine Maenza

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ПРЕДСЕДАТЕЛЯ

Nury Turkel

РУКОВОДИТЕЛИ

Anurima Bhargava
James W. Carr
Frederick A. Davie
Khizr Khan
Sharon Kleinbaum
Tony Perkins

ИСПОЛНИТЕЛЬНЫЙ ДИРЕКТОР

Erin D. Singshinsuk

Муқова: Хозир епилган Жаслик қамоқхонаси камераси деразасидан кўриниш. 2019 йилнинг август ойида Ўзбекистон ҳукумати фожиали танилган--ва қийноқлар ҳақидаги хабарларнинг доимий оқими марказига айланган--Жаслик қамоқхонасини ёпилишини эълон қилди. Ушбу қамоқхонада кўплаб диний маҳбуслар, шу жумладан, ушбу ҳисоботдаги шахслар, сақланарди. Сурат 2003 йил 28 сентябрда олинган. Шамиль Жуматов REUTERS

АҚШ ХАЛҚАРО ДИНИЙ ЭРКИНЛИК БЎЙИЧА КОМИССИЯСИ

МУНДАРИЖА

- 3 Ўзбекистон Харитаси
- 5 Якуний Ҳисобот
- 8 Тавсиялар
- 10 Методология
- 12 Тушунча ва Атамалар
- 14 Асосий Хулосалар
- 17 Ўзбекистонда Диний ва Сиёсий Маҳбусларнинг Бугунги Сони
- 36 Тақдири Ташвишга Солаётган Диний Маҳбуслар
- 50 Ўзбекистонда Диний Қатағон Тарихи
- 58 Тегишли Халқаро ва Ички Ҳуқуқий Қоидалар
- 65 Миннатдорчилик
- 67 Муаллиф Ҳақида
- 68 А-Илова: Ўзбекистон Қамоқхоналари Рўйхати
- 70 Б-Илова: Ўзбекистонда Террористик Ёки Тақиқланган Деб Топилган Ташкилотлар Рўйхати
- 71 С-Илова: Ўзбекистоннинг Тегишли Давлат Органлари Вакиллари Тақдим Этилган Саволнома

Бу саҳифа атайлаб бўш қолдирилган.

ЎЗБЕКИСТОН ХАРИТАСИ

Бу саҳифа атайлаб бўш қолдирилган.

ЯКУНИЙ ҲИСОБОТ

“Улар мени ҳибсга олиш учун келишганида, ўт устида турганимни ҳали ҳам эслайман. Мен ҳаётимнинг ярмидан кўп муддатга олиб кетишаётганини ҳаёлимга ҳам келтирмаганман. ...Улар мени “Ҳизб ут таҳрир” даги одамларнинг исмларини айтиб беришимни хоҳлашарди. Исмларни айтишдан бош тортганимда, мени қаттиқ калтаклашди. Бир йил ичида менинг оиламнинг беш нафар аъзоси, жумладан, учта ака-укам ва иккита амакиваччам ҳибсга олинган ва қамоққа ҳукм қилинган. Умид менинг ҳаётимни сақлаб қолди”.

– Рустам Р., Марғилон, Ўзбекистон, 2020 йил декабрь.

Айни пайтда Ўзбекистон қамоқхоналарида қанча диний маҳбус сақланмоқда? 2016 йил август ойида собиқ авторитар президент Ислам Каримов вафотидан кейин неча киши озод қилинди? Ўзбекистонда виждон, эътиқод эркинлиги ва қамоқхона тизимига боғлиқ бундай фундаментал масалалар узоқ вақтдан бери Ўзбекистон ҳуқуқ ҳимоячилари, Америка Қўшма Штатлари ҳукумати, Европа Иттифоқи ва Бирлашган Миллатлар Ташкилоти органлари учун ташвиш уйғотадиган инсон ҳуқуқлари соҳасидаги муаммолар рўйхатинининг тепасида келмоқда. Бироқ уларни И.Каримовнинг 27 йиллик қаттиққўллик бошқаруви даврида батафсил ўрганиш деярли мумкин эмас эди.

Бугунги кунда, АҚШ Халқаро диний эркинлик бўйича комиссияси (USCIRF) ҳомийлигида ўтказилган, Ўзбекистонда олиб борилган 113 дан ортиқ батафсил суҳбатлар ва кенг кўламли тадқиқотлар асосида ўтказилган бир йиллик ўрганиш натижаларига кўра, ушбу ҳисоботда 2016 йил охиридан буён 1000 дан ортиқ диний маҳбуслар Президент томонидан авф этилганлиги ва қамоқ жазоларининг табиий равишда тугаши туфайли озодликка чиқарилганига қарамай, Ўзбекистон ҳукумати 2000 дан ортиқ оддий диндорларни қамоқда сақлашда давом эттираётгани қайд этилади. Бу собиқ Совет Иттифоқининг барча давлатларида диний қарашлари туфайли қамоқда сақланаётганлардан ҳам кўп, ҳам жаҳонда энг юқори кўрсаткичлардан биридир.

Ўзбекистон диний маҳбуслари қуйида келтирилган тушунчага кўра, “конституциявий тузумни ағдаришга уриниш”, тақиқланган адабиётларни сақлаш ёки тарқатиш, ёки тақиқланган гуруҳларга аъзоликда айбланиб қамоқда сақланмоқда. Жиноят қонунчилигидаги моддалар шунчалик ноаниқ ва кенги,

улар Ўзбекистоннинг инсон ҳуқуқлари ва дин эркинлиги соҳасидаги шартли халқаро мажбуриятларини бузмоқда. Шунини таъкидлаш керакки, Ўзбекистоннинг диний маҳбуслари, жумладан, ушбу ҳисоботда батафсил баён этилган **81 нафар ташвиш уйғотаётган алоҳида диний маҳбус (ТУДМ)**, зўравонлик, зўравонлик таҳдиди ёки зўравонликка ундаш, ёки бошқа ҳар қандай жиноий хатти-ҳаракатларда иштирок этганликлари ва алоқадор бўлганликлари ҳақида ишончли далиллар йўқ. Президент Шавкат Мирзиёев даврида Ўзбекистонда дин эркинлиги соҳасидаги айрим яхшиланишларга қарамасдан, диний ва сиёсий сабабларга асосланган айбловларга кўра шахсларни озодликдан маҳрум қилиш кенг тарқалганлигича қолмоқда.

Узоқ вақт давомида Ўзбекистоннинг авторитар президенти Каримов собиқ Совет Иттифоқи ҳудудида диний амалиёт ҳақидаги энг тажовузкор ва энг репрессив қонунларни яратиш ва жорий этишга кўмаклашди. Каримовнинг махсус хизматларининг 1990-йиллар бошидан бошлаб, кейинчалик ўн йиллик охирига келиб тобора кенгайиб бораётган тактикаси ўз динини қатъий давлат назоратидан ташқарида эътиқод қиладиган минглаб оддий мустақил мусулмонларни қамоққа олинишига олиб келди. Диний таъкиблар, Каримов сиёсати авжига чиққан пайтда, 7000 дан 10 000 гача диний ва сиёсий маҳбусларнинг озодликдан маҳрум этилишига олиб келди. Бу барча собиқ Совет давлатларини биргаликда олгандан каттароқ рақамдир. Ўзбекистон ҳуқуқ ҳимоячилари ва Россиянинг “Мемориал” инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ташкилоти каби гуруҳларнинг қаҳрамонона сўй-ҳаракатлари 1998 йилдан бошлаб ва Каримов вафотигача диний маҳбуслар сонининг тобора ўсишини кузатиш имконини берди.

Президент Шавкат Мирзиёев 2016 йилдан буён бир қатор ислохотларни, жумладан, диний ва сиёсий маҳбусларнинг айрим тоифаларини озод қилишни ва 20 000 дан ортиқ мустақил мусулмонларни ва уларнинг қариндошларини гумон қилинаётган эҳтимоли диний “экстремистлар”нинг шармандали “қора рўйхатлари”дан чиқариб ташлашни бошлади. Бугунги кунда Мирзиёев ҳукумати 65 нафардан зиёд юқори мартабали сиёсий маҳбусларни ва диний маҳбусларнинг катта аниқланмаган гуруҳини озод қилди. Бироқ, диний маҳбусларга нисбатан, БМТ механизмларининг бир неча бор чақирувларини эътиборсиз қолдириб, ҳукумат ҳеч қачон озод қилинган ва ҳали ҳам қамоқда сақланаётганларнинг сони ёки шахсларини ошқор қилмаган.

Шунинг учун ушбу ҳисоботнинг мақсади Ўзбекистон диний маҳбусларини тахмин қилинаётган сони ва сақлашнинг ҳозирги шароитлари ҳақида ишончли маълумот беришдир, хусусан, 2016 йилдан буён уларнинг қанчаси озод этилганлигини ва “диний экстремизм” ва тақиқланган диний гуруҳларга аъзо бўлиш ёки зўравонлик, зўравонлик таҳдиди, зўравонликка ундаш ёки бошқа жиноий фаолиятда иштирок этиш ҳақидаги ишончли далиллар ёки иддаоларга олиб келмайдиган айбловлар билан қамалганларнинг сонини аниқлашдир. Ушбу ҳисоботда диний маҳбусларга қарши қилинган айбловлар ушбу шахсларнинг тинч амалиёти ёки диний эътиқодлари ёки эътиқодлари асосида ёки улар билан боғлиқ равишда илгари сурилганми ёки йўқми, ёки улар ихтиёрий ёки сохталаштирилиб илгари сурилганми ёки йўқми деган саволга жавоб топиш ҳамда Ўзбекистон ҳукуматининг ҳукмларни қайта кўриб чиқиш ва тегишли чоралар кўриш борасидаги саъй-ҳаракатларини баҳолашга қаратилган.

Муаллиф 2016 йилдан буён озод этилганлар ва ҳозирги кунда ҳибсда қолаётган диндорларнинг сони қанча эканлиги тўғрисида аниқ маълумот олиш мақсадида 2020 йил сентябр ойида Ўзбекистоннинг бир қанча давлат идораларига Тошкентда расмий учрашувлар ўтказиш учун сўровномалар ва мурожаатлар юборган. 2020 йил ноябр ойида эса, у АҚШ элчихонаси вакиллари билан биргаликда Ўзбекистонда қамоқхона ислохотларини амалга ошириш, ёки рухсат этилган диний фаолият чегарасини белгилаш вазифаси юкланган бир қанча ҳукумат амалдорлари билан учрашди. Ҳукумат ушбу муаллифнинг ахборот сўровномаларига бундай маълумотларнинг маҳфийлигига асосланиб, ёзма жавобларни тақдим этмаган бўлса-да, бир нечта муассасалар маҳбусларнинг умумий сони ҳақида қисман жавоб берди. Улар, шунингдек, ушбу муаллифга

ва USCIRFга келажакда ташвишга солаётган диний маҳбуслар билан учрашиш учун қамоқхоналарга боришга рухсат беришга келишиб олдилар.

Ушбу ҳисоботда тақдим этилган Ўзбекистонда сиёсий ва диний маҳбусларнинг аниқ сонига оид миқдорий ва статистик хулосалар ҳеч қандай ҳолатда якуний ҳисобланмайди. Шу билан бирга, ушбу тадқиқот диний ва сиёсий сабабларга кўра кўплаб шахсларнинг ҳибсга олиниши ҳақида хавотирли ҳақиқатни кўрсатиб турибди, улар, шу жумладан, ушбу ҳисоботда қайд этилган алоҳида маҳбуслар зудлик билан ва шартсиз равишда озод қилиниши керак. Ҳисоботнинг миқдорий хулосаларидан ташқари, ушбу тадқиқот диний маҳбусларга нисбатан зўравонлик муносабатининг бир неча муҳим йўналишлари ва қонуниятларини аниқлади:

Биринчидан, бу ерда тасвирланган маҳбусларнинг аксарияти қийноқлар ва зўравонлик муносабати ҳамда ҳибсга олиш ва суд жараёнида тегишли ҳуқуқий процедурага ёки адвокат билан учрашишга рухсат берилмагани ҳақида ишончли баёнотлар беришди. Бундан ташқари, ушбу ҳолатлар орасида диний маҳбусларни қамоққа олиш муддатларини ихтиёрий равишда узайтириш ва уларни қамоқда сақлаш вақтида озодликдан маҳрум этишга ҳукм қилишнинг ташвишли тенденцияси кузатиламоқда.

Иккинчидан, Ўзбекистонда диний маҳбусларга нисбатан чиқарилаётган ёки чиқариладиган ҳукмларнинг ҳайратлантирувчи даражада узоқ муддатли бўлиши муҳим масала бўлиб қолмоқда. Каримов ҳукмронлиги даврида қамалган маҳбусларнинг ярми ёки ундан кўпи озод қилинган ёки афв этилган. Аммо минглаб диний маҳбуслар ҳали ҳам қамоқда сақланиб, ҳозирги вақтда давомийлиги 20 йилдан ортиқ бўлган жазони ўтамоқда. Бу Ўзбекистоннинг диний маҳбусларини дунёда дин билан боғлиқ энг узоқ муддатга ҳукм қилинганлар қаторига қўяди.

Учинчидан, қийноқлар, қайта судланишлар ва ҳукмларнинг узоқ муддатлилиги билан бир қаторда, репрессиялар кўпинча бутун оналарга таъсир қилади, бир неча авлодни қамраб олади.

Тўртинчидан, тадқиқот Ўзбекистоннинг қолган диний маҳбусларининг кўпчилиги *фақат* тақиқланган гуруҳларга алоқадорлиги шунингдек зўравонлик ёки бошқа жиноий фаолият билан алоқадорлиги ҳақида ишончли далилларсиз гумон қилинганликлари асосида узоқ муддатли жиноий жазоларни ўтаётганини тасдиқлайди.

Бешинчидан, тадқиқот диндорларга нисбатан репрессиялар **трансмиллий** хусусиятга эга эканлигини ҳам аниқлади. Ҳозирда қамоққа олинганларнинг аксарияти чет элдан мажбурий равишда, айрим ҳолларда тегишли ҳуқуқий тартиб ва инсон ҳуқуқлари бўйича бошқа нормаларига зид ҳолда қайтарилган.

Ниҳоят, Ўзбекистон ҳукумати ўнлаб йиллар давомида оддий диндорларни, шунингдек, сиёсий мухолифларни жазолаш учун фойдаланган Ўзбекистон жиноят ва маъмурий қонунчилиги Ўзбекистон Конституцияси ва Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро битим (ФСҲХБ) ва бошқа бир қатор мажбурий халқаро ҳужжатлар билан кафолатланган виждон ва дин эркинлиги ва сўз эркинлигини чеклашда давом этмоқда.

ТАВСИЯЛАР

USCIRF АҚШ Ҳукуматига Ўзбекистон Ҳукумати билан қуйидаги йўналишларда ҳамкорлик қилишни тавсия қилади:

- Диний ёки сиёсий сабаблар асосида Жиноий Кодекснинг 159, 216, 216-1, 216-2, 244-1 ва 244-2 моддалари ва улар билан боғлиқ бошқа айбловлар билан қамоққа олинган барча шахсларни, шу жумладан, ушбу ҳисоботда ишлари кўриб чиқилган барча шахсларни **озод қилиш**;
- Жиноят кодексининг диний эркинлик ва инсон ҳуқуқлари борасида жиддий муаммолар билан боғлиқ 155, 156, 157, 158, 160, 242-моддаларининг ўзи ёки юқорида қайд этилган моддалар билан бирга ҳукм қилинган шахсларнинг ишларини мустақил суд томонидан тез ва пухта **кўриб чиқиш**, айбга иқроор бўлишга ўзига асосланган ҳукмларни, бундай иқроор бўлиш қийноқлар ёки зўравонлик қўллаш натижасида олинган бўлиши мумкинлигини тан олиб, **қайта кўриб чиқиш**.
- **Очиқлаш, ёки шахсий ҳаётнинг дахлсизлигини таъминлаш заруратидан, халқаро ҳамкорларга ва инсон ҳуқуқлари бўйича органларга Ўзбекистонда Жиноят кодексининг юқорида қайд этилган моддалар бўйича ҳукм қилинган шахсларнинг тўлиқ рўйхатини**, шу жумладан, идентификация маълумотларини, яъни маҳбуснинг исми-шарифи, туғилган жойи ва санаси, у ҳукм қилинган барча айбловлар бўйича белгиланган жазоси, жазони ўташ жойи ёки озодликка чиқиш санаси, очиқлаш, ёки тегишли ҳамкорларга юқорида қайд этилган моддалар бўйича ҳукм қилинган ва амнистия ёки президентнинг **авф этиши туфайли озодликка чиққан маҳкумларнинг тўлиқ рўйхатини бериш**;
- **Ўзбекистоннинг инсон ҳуқуқлари соҳасидаги халқаро мажбуриятларига мувофиқ Ўзбекистоннинг амалдаги Жиноят кодекси ва таклиф этилган ўзгартириш ва қўшимчаларнинг шахсларни диний ёки сиёсий сабабларга кўра ҳукм қилиш учун қўлланилган моддаларини, жумладан, 159-модда (конституциявий тузумга тажовуз қилиш), 216 (Жамоат бирлашмалари ёки диний ташкилотларни қонунга хилоф равишда тузиш), 216-1 (ғайриқонуний жамоат бирлашмалари ва диний ташкилотлар фаолиятида қатнашишга ундаш), 216-2 (диний ташкилотлар тўғрисидаги қонунчиликни бузиш), 244-1 (жамоат хавфсизлиги ва жамоат тартибига таҳдид соладиган материалларни тайёрлаш, сақлаш, тарқатиш ёки намойиш этиш), 244-2 (диний экстремистик, сепаратистик, фундаменталистик ёки бошқа тақиқланган ташкилотлар тузиш, уларга раҳбарлик қилиш, уларда иштирок этиш) каби моддаларнинг репрессив ва бошқа моддаларини **бекор қилиш**, диний сабабларга кўра ихтиёрий равишда масалан, 155-модда (терроризм), 156 (миллий, ирқий, этник ёки диний адоват қўзғатиш), 157-модда (давлатга хоинлик қилиш), 158-модда (президентга тажовуз қилиш), 160-модда (жосуслик), 242-модда (жиноий жамоа тузиш) бўйича **жазо муддатини узайтириб суистемол қилмаслик**;**
- Ўзбекистон Жиноят-процессуал кодексининг инсон ҳуқуқлари бузилиши қурбонларини реабилитация қилиш ва уларга тегишли компенсация тўлаш тўғрисидаги 83-моддасини қўллаган ҳолда Ўзбекистонда ўтиш даври одил судлови масалалари бўйича кенг сиёсат доирасида **диний ва сиёсий маҳбусларни ёки ноқонуний судланганларни оқлаш ёки реабилитация қилиш сиёсатини қабул қилиш**, фуқаролик жамияти ва мустақил экспертлар иштирокида ўз вазифасини бажариш учун **тўлиқ мустақил комиссия тузиш**;

- **Халқаро стандартларга мувофиқ мустақил нодавлат ташкилотлари (ННТ), жумладан, дин эркинлиги ва жинсий одил судлов соҳасидаги масалалар билан шуғулланадиган ташкилотларнинг рўйхатдан ўтиши ва фаолият юритиши учун қонуний тўсиқларни бекор қилиш;**
- БМТ нинг Инсон ҳуқуқлари бўйича қўмитаси (2020), БМТ нинг Қийноқларга қарши қўмитаси (2019), БМТ нинг Дин ёки эътиқод эркинлиги бўйича Махсус Маърузачиси (2018), БМТ нинг судьялар ва адвокатларнинг мустақиллиги бўйича Махсус маърузачиси (2019) тавсияларини, шунингдек, Венеция Комиссияси/Демократик институтлар ва инсон ҳуқуқлари бюросининг яқинда қабул қилинган “Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида”ги қонунга ўзгаришлар киритиш тўғрисидаги қўшма хулосада билдирилган тақлифларни тўлиқ бажариш.
- **Полное выполнение рекомендаций Комитета ООН по правам человека (от 2020 г.), Комитета ООН против пыток (от 2019 г.), Специального докладчика ООН по вопросам свободы вероисповедания и убеждений (от 2018 г.), Специального докладчика ООН по вопросу независимости судей и адвокатов (от 2019 г.) и совместного заключения Венецианской комиссии/БДИПЧ (от 2020 г.) о внесении изменений в недавно принятый закон «О свободе совести и религиозных организациях» (далее — законодательство о вероисповедании).**

Ушбу ҳисобот яқинда озод қилинган диний ва сиёсий маҳбуслар, ҳамда ҳозирги маҳбусларнинг оила аъзолари, ҳуқуқ ҳимоячилари, журналистлар, адвокатлар, давлат амалдорлари, диний раҳбарлар, халқаро ташкилотлар вакиллари ва бошқа экспертлар билан 2020 йилнинг июль ойидан 2021 йилнинг август ойигача ўтказилган 113 дан ортиқ батафсил суҳбатларга асосланган. Ушбу суҳбатлардан 73 таси 2020 йил октябр-декабр ойларида Ўзбекистонга тадқиқот миссияси давомида шахсан амалга оширилди. Яна 40 та суҳбат айрим шахслар билан телефон орқали тадқиқот миссиясидан олдин ва кейин Ўзбекистонда ва собиқ маҳбуслар, ҳозирги маҳбусларнинг қариндошлари, уларнинг адвокатлари ва бошқа фаоллар яшаб келаётган бошқа давлатларда, жумладан, Қозоғистон, Қирғизистон, Россия, Тожикистон, Туркия ва Қўшма Штатларда ўтказилди.

Суҳбатлар инглиз ва рус тилларида икки тилда равон гаплаша оладиган муаллиф томонидан ўтказилди. Баъзи суҳбатлар ўзбек тилида бўлиб ўтди, уларни (она тили ўзбек тили бўлган) таржимон инглиз ва рус тилларига таржима қилишда ёрдам берди. Муаллиф ҳар бир суҳбатдошга суҳбат ўтказишнинг мақсадини ва тўпланган маълумотларнинг қандай ишлатилишини тушунтириб берди. Суҳбат учун ҳеч қандай компенсация тақлиф қилинмаган ва ҳеч қандай ҳақ тўланмаган.

Муаллиф билан суҳбатлашган барча шахсларга уларнинг хавфсизлигини таъминлаш мақсадида ҳисоботда махфийликни сақлаш, уларнинг кимлигини ошкор этиши мумкин бўлган маълумотларни чиқариб ташлаш, ёки уларнинг ҳикояларини ҳисоботдан умуман чиқариб ташлаш имконияти берилди. Суҳбатлар Ўзбекистоннинг деярли ҳар бир ҳудудида ўтказилди. Муаллиф етиб боролмаган ҳудудлар учун вакиллари пойтахтга, Тошкентга тақлиф қилиш чоралари кўрилди. Барча респондентларга тадқиқотнинг мақсади ва олинган маълумотларнинг қандай ишлатилиши ҳақида маълумот берилди. Уларга суҳбатнинг ихтиёрий табиати тўғрисида ва интервью беришдан бош тортишлари, ҳар қандай саволга жавоб беришдан бош тортишлари ва исталган

вақтда суҳбатни тўхтатишлари мумкинлиги ҳақида маълум қилинди.

Ҳисоботда Ўзбекистондаги шахсий ёки телефон орқали интервьюлар келтирилган ҳолларда, манбаларнинг айрим номлари, саналари ва жойлашган жойлари келтирилмади. Сўровда иштирок этганларнинг аксарияти ҳақиқий номлардан фойдалансалар-да, бошқаларнинг шахсиятлари уларнинг хавфсизлиги билан боғлиқ ташвишлари ёки уларнинг илтимослари туфайли яширилган. Ушбу суҳбатдошларга тасодифий танланган исмдан ва исмнинг биринчи ҳарфига мос келадиган фамилиядан иборат тахаллус (масалан, “Алишер А.”) берилди. Суҳбатлар турли шароитларда амалга оширилди ва уларда бир-бири билан ҳеч қачон алоқа қилмаган суҳбатдошлар иштирок этди ва уларнинг ҳаммаси ўхшаш тажрибалар ҳақида хабар берди.

“Конституцияга хилоф фаолият” айблови ва “диний экстремизм” билан боғлиқ бошқа айбловлар билан ҳукм қилиниб, ҳозирда қамоқда сақланаётган маҳбуслар сони, бундай айбловлар билан қамалиб, 2016 йилдан буён озод этилган шахслар сони ва шу билан боғлиқ бошқа масалалар юзасидан аниқ расмий маълумот олиш учун 2020 йилнинг сентябрь ойида муаллиф Тошкентда бир қанча давлат муассасаларига, шу жумладан Ўзбекистон Жазони ижро этиш Бош бошқармаси, Ички ишлар вазирлиги, Бош прокуратура, Адлия вазирлиги, Инсон ҳуқуқлари бўйича Миллий марказ, Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (Омбудсман) идораси, Ўзбекистон мусулмонлари кенгаши (Муфтиёт) ва Дин ишлари бўйича давлат қўмитасига батафсил сўровномани юборган ва расмий учрашувларни сўраб мурожаат қилган.

2020 йил ноябр ойида муаллиф АҚШ элчихонаси вакиллари билан биргаликда юқорида қайд этилган давлат муассасалари вакиллари билан учрашди, уларнинг барчаси Ўзбекистонда қамоқхоналарни бошқариш, инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш учун бевосита масъулдир, ёки рухсат этилган диний фаолиятга аниқлик киритишда муайян рол ўйнайдилар.

Ўзбекистон давлат муассасалари сўровномада (С-иловасига киритилган) маълумот тақдим этиш бўйича сўровларга бундай маълумотларнинг махфийлигини билдириб, ёзма жавоб бермаган бўлса-да, бир нечта муассасалар махбусларнинг умумий сони ва жазони ижро этиш муассасалари ҳақидаги саволларга қисман жавоб бердилар. Шунингдек, улар USCIRF ва ҳисобот муаллифига тақдири ташвишга солаётган махбуслар билан учрашиш учун қамоқхоналарга ташриф буюриш учун қўшимча имкониятлар беришга розилик билдирдилар. Аввалроқ, 2018 йилнинг декабр ойида, Ташқи ишлар вазирлиги ва Инсон ҳуқуқлари бўйича вакилнинг (Омбудсман) бошқармаси кўмагида Хьюман Райтс Вотч ташкилотининг вакили сифатида муаллиф иккита қаттиқ режимли қамоқхонага ташриф буюриб, махбуслар билан уларни қамоққа олиш шартлари ҳақида суҳбатлашди.

Муаллиф Ўзбекистоннинг ўзгача фикрлаш ва дин ва эътиқодни эркин ифода этишни жиний қилмишга тенглаштириш учун ҳуқуқий асос яратадиган тегишли жиноят қонунчилиги ва дин ва экстремизм тўғрисидаги қонун ҳужжатларини чуқур ўрганиб чиқди. Қамоқда сақланаётган ва 2016 йилдан буён озод этилган махбусларнинг тоифалари тўғрисидаги расмий маълумотларнинг ўрнига, Ўзбекистон қамоқхоналари (ёпиқ қамоқхоналар ва колониялар) аҳолиси ва ҳар бир муассасада 159, 216, 216-1, 216-2, 244-1, 244-2-моддалар ва бошқа тегишли жиний қонунлар бўйича айбланиб, қамоқ жазосини ўтаётган махбусларнинг контингентларини баҳолаш учун муаллиф, шунингдек, яқинда озод этилган махбуслар ва ҳозирги махбусларнинг қариндошлари билан интервьюлар ўтказди.

Муаллиф шунингдек, сиёсий ва диний сабабларга кўра судланган шахсларга нисбатан айблов хулосалари ва судларнинг ҳукмларини, махбуслар сони бўйича ҳукуматнинг баёнотларига ва расмий статистикага ҳавола келтирилган матбуот хабарларини, шунингдек, БМТ органлари ҳисоботларини кўриб чиқди. Ушбу ҳужжатларнинг баъзилари оила аъзолари ва маҳаллий ҳуқуқ ҳимоячилари томонидан тақдим этилган. Суд ҳужжатлари ҳисоботда келтирилган сиёсий ёки диний сабабларга кўра ҳукмларнинг табиати ва чиқариш амалиётини таъкидлашга ёрдам берди. Ушбу ҳисоботнинг изоҳларида ҳавола келтирилган Россиянинг етакчи “Мемориал” инсон ҳуқуқлари ташкилоти томонидан йиллар давомида тўпланган минглаб алоҳида ишларнинг кенг қамровли кўп жилдли тўплами ушбу тадқиқотга асос бўлган диний ва сиёсий махбуслар сонини баҳолашнинг яна бир муҳим манбаидир.

Бу ерда тасвирланган айрим шахслар муаллифнинг ўзи кўп йиллар давомида кузатиб келган ҳолатларидир. Бошқалари мамлакатда ва ундан ташқарида ҳуқуқни ҳимоя қилиш ҳамжамиятидаги ҳамкасблар ва ташкилотлар, жумладан, Агзам Турғунов, Аҳмадjon Мадмаров, Халқаро Амнистия, Марказий Осиёда Инсон ҳуқуқлари ассоциацияси, Журналистларни ҳимоя қилиш қўмитаси, Эзгулик, Форум 18, Фронтлайн, Ўзбекистон Инсон ҳуқуқлари жамияти, Инсон ҳуқуқлари бўйича Альянс, Ҳуқуқий Таянч, Мустақил ҳуқуқ ҳимоячиларининг (марҳум Сураат Икрамов бошчилигидаги) ташаббускор гуруҳи, Халқаро инсон ҳуқуқлари Федерацияси (FIDH), Жаҳонгир Қулижонов, Мемориал, Виталий Пономарев ва бу ерда номлари келтирилмаган бошқалар томонидан аниқланган. Ушбу одамлар ва гуруҳлар мазкур тадқиқотга беқиёс ҳисса қўшдилар.

ТУШУНЧА ВА АТАМАЛАР

СИЁСИЙ ВА ДИНИЙ МАҲБУСЛАР

Ушбу ҳисобот Европа Кенгаши Парламент Ассамблеясининг 1900 (2012) қарорида баён этилган “сиёсий маҳбус” атамасидан фойдаланади.¹ Ўзбекистон таърифда қайд этилган Инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинликлар тўғрисидаги Европа Конвенциясининг (ИХХҚ) иштирокчиси эмаслиги сабабли, бу таъриф Ўзбекистон унинг аъзоси бўлган Фуқаролик ҳуқуқлари ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги Халқаро Пактга (ИССПР) асосланади ва фикрлаш, виждон ва дин эркинлиги, сўз, тинч йиғилишлар ва уюшмалар эркинлиги каби асосий ҳуқуқларнинг деярли бир хил таърифини ўз ичига олади (ИССПР 18, 19, 21, 22-моддалари).²

Ушбу ҳисобот турли диндорлар ва раҳбарлар, ҳуқуқ ҳимоячилари, сиёсий муҳолифат арбоблари, журналистлар, тахмин қилинган ҳукумат танқидчилари ва бошқаларни айбланишини, таъқиб қилинишини ва озодликдан маҳрум этилишини тавсифлаш учун “сиёсий сабабларга кўра” атамасидан фойдаланади, чунки ушбу шахслар томонидан диний эътиқодлар, сиёсий қарашлар ёки турли форматдаги сиёсий жиҳатдан сезгир масалалар бўйича фикрларни зўравонликсиз ифода этилиши уларни давлат органлари томонидан таъқиб қилиниши учун катализатор бўлиб хизмат қилди. Ушбу таърифда “диний сабабларга кўра” айбловлар ҳам, шунингдек, “сиёсий сабабларга кўра” бўлиб, ҳозиргина тақдим этилган таърифга мос келадиган кенг миқёсли айбловлар гуруҳининг қуйи тоифасини ташкил этади.

“Диний маҳбус” атамаси халқаро ҳуқуқда аниқ таърифга эга эмас. Ушбу атама бу ерда Ўзбекистондаги сиёсий маҳбусларнинг умумий сонининг қуйи тоифасини - дин ёки эътиқод эркинлигини амалга ошириш давлат органлари томонидан жиноий жавобгарликка тортилиш учун катализатор ёки омил бўлган ҳолларни тасвирлаш учун фойдаланилади. Аниқроқ бўлиши учун, *диний маҳбуслар бу сиёсий маҳбуслар*. Уларнинг озодликдан маҳрум этилиши Ўзбекистон жиноят кодексининг “конституцияга хилоф фаолият” (159 - модда), “тақиқланган диний, экстремистик” гуруҳларда иштирок этиш ёки “тақиқланган адабиётлар”га эга бўлиш (216, 242 ва 244-моддалари) каби инсон ҳуқуқлари соҳасидаги халқаро нормаларга мутлақо мос келмайдиган, шунчалик ноаниқ ёки ҳаддан ортиқ қоидаларни ўз ичига олган қоидаларига асосланади.

МУСТАҚИЛ МУСУЛМОНЛАР

Ушбу ҳисоботда “мустақил мусулмонлар” атамаси Ислом динига қатъий давлат назоратидан ташқарида эътиқод қиладиган ва ҳукумат томонидан белгиланган диний урф-одатлар, ифодалар ёки эътиқодларга бўйсунмайдиган мусулмонларни таърифлаш учун қўлланилган. Ушбу гуруҳ 1990-йиллар охиридан бошлаб ва ҳозирги кунга қадар, бугунги кунда уларнинг сони камроқ бўлса-да, Ўзбекистон қамоқхоналаридаги экстремизмда айбланган ва ҳибсга олинган диний маҳбусларнинг ядросини ташкил этади. “Мустақил” бўлиш дегани шартли равишда анъанавий диний амалиётдан воз кечиш ёки сиёсий муҳолифатга қўшилиш ёки ҳукуматни ағдариш ниятида бўлишни

¹ Европа Кенгашининг Парламент Ассамблеяси 1900 (2012) қарорида шундай дейилган: “Шахсий эркинликдан маҳрум бўлган шахсга қуйидаги ҳолларда “сиёсий маҳбус” деб қаралиши керак: а) агар озодликдан маҳрум этиш Инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш Европа конвенцияси ва унинг Протоколларида (ИХХҚ) баён этилган асосий кафолатлардан бирини, хусусан, фикрлаш, виждон ва дин эркинлиги, сўз ва ахборот эркинлиги, йиғилишлар ва уюшмалар эркинлигини бузган ҳолда қўлланилган бўлса; ва б) агар озодликдан маҳрум этиш ҳар қандай жиноят билан боғлиқ бўлмаган фақат сиёсий сабабларга кўра қўлланилган бўлса; ва в) агар сиёсий сабабларга кўра қамоқ муддати ёки унинг шариоатлари шахснинг содир қилганликда айбланаётган ёки гумон қилинаётган жиноятга яққол номутаносиб бўлса; ва д) агар у сиёсий сабабларга кўра бошқа шахсларга нисбатан камситувчи тарзда ҳибсга олинган бўлса; ёки, э) агар ҳибсга олиш адоляциз бўлган суд жараёнининг натижаси бўлса ва бу ҳокимиятнинг сиёсий мақсадлари билан боғлиқ бўлса.” (SG/Inf(2001)34, 10 -банди) (муаллиф ажратилиб кўрсатган).

² Шундай қилиб, озодликдан маҳрум этилган шахс қуйидаги ҳолларда “сиёсий маҳбус” нинг таърифига мос келади:

1. Қамоққа олиш Фуқаролик ҳуқуқлари ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги Халқаро Пакт (ИССПР) томонидан кафолатланган фикрлаш, виждон ва дин эркинлиги, сўз эркинлиги, тинч йиғилишлар ва уюшиш эркинлиги каби асосий ҳуқуқларга зид ҳолда тайинланганида;
2. Озодликдан маҳрум қилиш бирор бир жиноятни ҳисобга олмаган ҳолда яққол сиёсий сабабларга кўра қўлланилганида;
3. Сиёсий сабабларга кўра, қамоқ муддати ва унинг шартлари, шахснинг судланган ёки гумон қилинган жиноятга нисбатан номутаносиблигида;
4. Шахс сиёсий сабабларга кўра бошқа шахсларга нисбатан камситувчи тарзда озодликдан маҳрум этилганида;
5. Озодликдан маҳрум қилиш ҳокимиятнинг сиёсий мотивлари туфайли процессуал кафолатларнинг аниқ бузилиши билан ўтказилган суд жараёнининг натижаси бўлганида.

Агар шахс “сиёсий маҳбус” деб ҳисобланса, ушбу тахмин *prima facie* (“бошланғич”) далиллари билан тасдиқланиши керак ва агар ҳукумат озодликдан маҳрум этиш Фуқаролик ҳуқуқлари ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги Халқаро Пактга мувофиқлигини, мутаносиблик ва камситмаслик тамойилларига риоя этилганлигини ва озодликдан маҳрум қилиш адолатли суд жараёнининг натижаси эканини исботласа, ушбу тахмин қайта кўриб чиқилиши мумкин.

билдирмайди. Аксинча, давлат бу шахсларни олдиндан шубҳали деб ҳисоблайди, чунки улар ўзларининг диний эътиқодларини махсус белгиланган параметрлар доирасидан ташқарида ифода этадилар. Ҳукуматнинг мустақил Исломга қарши кампанияси аксинча, давлатга қаршилиқ кўрсатмаган, бироқ барибир “ўта диндор” ва шунинг учун ҳам бузгунчи деб ҳисобланган мусулмонларга қарши қаратилган эди.

ҚАМОҚҲОНА ТЕРМИНОЛОГИЯСИ

Ушбу ҳисобот доираси жиноят учун судланганидан кейин ўз иродасига қарши шахсий озодликдан маҳрум бўлган маҳбуслар билан чекланган. Бу ҳибсга олинганларни, яъни қамоқхонада сақланганларни, ҳатто улар жиноят

учун ҳали ҳукм қилинмаган бўлса ҳам, истисно қилади. Шундай қилиб, тадқиқот қамоқхоналарда ёки ҳибсхоналарда эмас, балки жазони ижро этиш муассасаларидаги муносабат ва сақлаш шартлари ҳақидаги маълумотларни ўз ичига олади. Ҳисоботдаги қисқартмалар ёпиқ муассасаларга, жазони ижро этиш колонияларга (ЖИЭК) ва Манзил-колонияларга (МК) тегишли. Сўнгги йилларда ҳукумат Ўзбекистон қамоқхоналарининг тартиб рақамларини икки қисмдан иборат (64/46) белгилар сериясидан иборат бўлган совет тизимидан 1-дан 51-сонгача бўлган тизимга ўзгартирди. Маҳбуснинг қаердалигини аниқлаш мумкин бўлган имкон қадар тўлиқ маълумотни тақдим этиш ниятида ушбу ҳисоботда эски ва янги рақамлаш тизимларидан фойдаланилди.

Ҳукуматнинг яқинда эълон қилган маълумотлари, 2020 йилнинг июлидан 2021 йилнинг августига қадар жойларда давлат хизматчилари, яқинда озод этилган маҳбуслар, адвокатлар, инсон ҳуқуқлари фаоллари ва маҳбусларнинг қариндошлари билан ўтказилган интервьюлар, шунингдек, суд ҳужжатларининг шарҳи 2016 йилнинг охирида минглаб маҳбусларнинг озод этилишига қарамасдан, **Ўзбекистон ўзининг халқаро мажбуриятларини бузган ҳолда 2000 яқин шахсларни “конституциявий тузумга тажовуз қилиш”, тақиқланган адабиётларни сақлаш ёки тақиқланган гуруҳларга аъзо бўлиш каби ноаниқ ва ҳаддан ортиқ кенг қўлланиладиган айбловлар билан қамоқхоналарда сақлашда давом этаётганини кўрсатмоқда.**

Ҳисоботда тўлиқ таърифланганидек, Ўзбекистоннинг ёпиқ қамоқхоналарида (1176 та) ва манзил колонияларидаги (1000 та) диний ва сиёсий маҳбусларнинг тахминий сонини қўшиш Ўзбекистон қамоқхоналарида тахминан **2176 нафар диний маҳбус (1176 + 1000 = 2176), ёки тахминан 2200 диний маҳбус халигача жазо муддатини ўтмоқда** деган хулосага олиб келади. 2020 йилнинг охирига келиб, Ўзбекистоннинг 43 та қамоқхонасида расмий равишда 22 867 нафар маҳбус бор эди. 43 та қамоқхонадан 18 таси “ёпиқ колониялар” (“зоналар” деб ҳам аталади), 25 таси очиқ турдаги, “манзил” колониялари - маҳкумлар жазонинг маълум фозини ўтаганидан кейин ўтказиладиган, уларга кўпроқ шахсий автономия ва иш, учрашувлар ҳамда мулоқот имтиёзлари бериладиган муассасалардир. 2200 киши деб тахмин қилинган рақам яқинда озод этилган диний ва сиёсий маҳбуслар, ҳозирги маҳбусларнинг қамоқхона идораларига мунтазам равишда ташриф буюрувчи қариндошлари, адвокатлар ва ҳуқуқ ҳимоячилари билан ўтказилган интервьюларга, шунингдек, муаллифнинг Ўзбекистон ҳукумати расмийлари билан учрашувлари ва маҳбуслар сони ва маҳбусларни озод қилишга оид расмий ҳукумат матбуот хабарларини кўриб чиқиш натижаларига асосланган. Агар аниқ тахмин қилинадиган бўлса, демак, Ўзбекистон қамоқхоналарида **маҳбусларнинг тахминан 10 фозини диний маҳбуслардир.**

Муаллиф томонидан тўпланган интервьюларнинг кенг доираси диний ва сиёсий сабабларга кўра бугунги кунда қамоқда сақланаётган шахсларнинг сонини баҳолашга ёрдам берди. **Аксар айбловларда, жумладан, ушбу ҳисоботда айтиб ўтилган ҳозирги кундаги диний**

маҳбусларнинг 81 нафарининг ишида ҳам, уларнинг зўравонлик, зўравонлик таҳдиди ёки зўравонликка ёки бошқа ҳар қандай жиноий хатти-ҳаракатларга ундаганлиги ёки уларга алоқадор бўлганлини тўғрисида бирор бир ишончли далил йўқ. Шунга кўра, диний ва сиёсий маҳбусларнинг ишлари инсон ҳуқуқлари ва дин эркинлиги борасида жиддий ташвиш уйғотмоқда ва уларни зудлик билан ва сўзсиз озод қилиш масаласи ҳукумат томонидан тез фурсатда кўриб чиқиши керак. Бу ҳолатлар Ўзбекистоннинг халқаро ҳамкорлари, жумладан, АҚШ ҳукумати, Европа Иттифоқи, Буюк Британия, БМТ механизмлари ва Ўзбекистондаги дипломатик миссиялар учун ҳам устувор бўлиши керак.

Ҳисоботнинг миқдорий хулосаларидан ташқари, ушбу тадқиқот диний маҳбусларга нисбатан зўравонлик муносабатининг бир неча муҳим йўналишлари ва қонуниятларини аниқлади:

Биринчидан, бу ерда тасвирланган маҳбусларнинг аксарияти қийноқлар ва зўравонлик муносабати ҳамда ҳибсга олиш ва судланиш жараёнида тегишли ҳуқуқий процедурага ёки адвокат билан учрашишга рухсат берилмагани ҳақида ишончли баёнотлар беришди. Бундан ташқари, ушбу ҳолатлар орасида диний маҳбусларни озодликдан маҳрум этиш муддатларини ўзбошимчалик билан узайтириш ва уларни қамоқда сақлаш вақтида озодликдан маҳрум этишга ҳукм қилишнинг ташвишли тенденцияси мавжуд. Хусусан, Каримов ҳукмронлиги даврида Жиноят кодексининг диний ва сиёсий маҳбусларнинг озодликдан маҳрум қилиш муддатларини ўзбошимчалик билан узайтириш учун кўпинча қўлланилган 221-моддаси бекор қилинишига қарамасдан, бугунги кунда **Ўзбекистоннинг кўплаб диний ва сиёсий маҳбуслари жазони ўташ пайтда янги айбловлар бўйича судланганлик сабабли қамоқда сақланмоқда.** Ҳукм чиқариш адолатли суд жараёнининг стандартларини бузган ҳолда амалга оширилмоқда.

Ҳукумат диний маҳбуслар учун бундай такрорий ҳукмлар ҳақида аниқ маълумот бермади. Бироқ, мазкур тадқиқот шуни кўрсатмоқдаки, Ўзбекистон Жиноят кодексининг 159, 216, 244-моддалари ва экстремизм билан боғлиқ бошқа моддалари бўйича ҳукм қилинган кўплаб маҳбуслар такрор судланади ва бу уларни олти йилдан 18 йилгача бўлган янги муддатларга озодликдан маҳрум қилинишига олиб келади. Шу

тариха, ушбу ҳисобот ҳукуматга зудлик билан бугунги маҳбуслар орасидан жазони ўташ давомида 221-модда асосида қamoқ муддати узайтирилган ёки такроран судланганларнинг ҳар бирини чуқур ўрганиб чиқишни тавсия этади.

Соҳталаштирилган узоқ муддатли жазога такроран ҳукм қилинган жорий маҳбуслар қаторига ушбу ҳисоботда кўриб чиқилган **Файзулла Агзамов, Жаҳонгир Камолов, Тохир Джуманов, Миразиз Мирзахмедов, Равшан Каримов, Жамшидбек Атабеков, Шамсиддин Гиясов, Рустам Носиров, Турназар Бойматов, Забикхулло Муминов, Машрап Рабиев, Номоз Нормуродов, Бакҳромжон Иногомов, Шухрат Усманов, Эркинжон Орипов, Нематулло Ибрагимов** ва кўплаб бошқалар киради. **Нематулло Ибрагимов** учта алоҳида ҳолатда “конституцияга хилоф фаолият”да (159-модда) айбланиб ҳукм қилинган. Маҳкум **Аваз Тўхтаходжаев**га 1999 йилдаги дастлабки ҳукмидан буён қamoқ жазоси беш марта узайтирган.

Иккинчидан, Ўзбекистонда диний маҳбусларга нисбатан ўта узоқ муддатли ҳукм чиқарилганлиги ёки чиқарилаётганлиги муҳим масала бўлиб қолмоқда. Каримов ҳукмронлиги даврида қамалган маҳбусларнинг ярми ёки ундан ҳам кўпи озод қилинди ёки афв этилди, аммо минглаб диний маҳбуслар ҳали ҳам қamoқда қолмоқда. Уларнинг салмоқли қисми 2000-йиллар бошида қamoққа олинган. Бугунги кунга келиб, бу маҳбуслар 20 йилдан ортиқ жазони ўтаган. Гарчи маҳбусларнинг аксарияти Каримов даврига тегишли бўлса-да, **Умар Бадалов** (2017 йилда қўлга олинган), **Муҳаммад Рашидов** (2018) ва кўплаб бошқалари Мирзиёев президентлиги даврида қamoққа олинган. Сиёсий сабабларга кўра 2018-йил декабр ойида давлатга хиёнат қилишда айбланиб ҳибсга олинган собиқ дипломат **Қодир Юсупов**нинг давом этаётган қamoқ жазоси дин эркинлиги ва инсон ҳуқуқларига жиҳатдан жиддий ташвиш уйғотади, чунки у маҳбуслардан Рамазон ойида рўза тутишни талаб қилгани учун қасдан қamoқ жазосига ҳукм қилинган.

Бу ерда тасвирланган 81 нафар алоҳида маҳбусларнинг аксарияти диний сабабларга кўра чиқарилган ҳукмлар бўйича 15, 20 ёки ҳатто 25 йиллик жазони ўтаган, бу Ўзбекистоннинг диний маҳбусларини дунёда дин билан боғлиқ энг узоқ муддатга ҳукм қилинганлар қаторига қўяди. Бунинг ўзи, инсон ҳуқуқлари органларининг шошилинч эътиборини талаб қилади.

Мисол учун, **Файзулла Агзамов**нинг ишини олайлик. 2001 йилдан буён жазони ўтаётган бу шахс, агар у ўз муддатини тўлиқ ўтаб бўлса, қamoқхонада 30 йил -

эҳтимол дунёдаги сиёсий сабабларга кўра чиқарилган энг узоқ муддатли қamoқ жазосини ўтаган бўлади. Агар 1999 йилдан бери қamoқда сақланиб келаётган диний маҳбус **Аваз Тўхтаходжаев** ўзининг тўлиқ муддатини ўтаб бўлса, у қamoқхонада 25 йил ўтказган бўлади. 1999 йил декабр ойида ҳибсга олинган ва 2021 йил июн ойида озод қилинган собиқ диний маҳбус **Ҳабибулла Мадмаров** панжара ортида 21 йилдан ортиқ ўтказган.

Учинчидан, қийноқлар, судланишлар ва ҳукмларнинг давомийлиги билан бир қаторда, репрессиялар кўпинча бутун оилаларга таъсир қилади ва бир неча авлодни қамраб олади. Умуман олганда, Каримов ҳукмронлиги даврида қamoққа олинган диний маҳбуслар бир неча авлод қариндошлари, кўпинча бевосита ака-ука ва опа-сингиллари, ота-оналари ёки фарзандлари билан биргаликда жазога тортилган, бу эса жамоавий жазо туридир. Бу ҳодиса диний маҳбуслар **Файзулла Агзамов, Муҳаммад Рашидов, Равшан Игамбердиев, Искандар Искандаров** ва **Муҳаммаджон Аҳмаджонов**ларнинг ҳолатларида кузатилади. Бошқа ҳолларда, баъзи диний маҳбуслар ҳибсга олиниб, ўз жазо муддатларини ўтаб бўлганларидан кейин йиллар ёки ўн йилликлар ўтгач ҳайратланарли даражада ўхшаш уйдирма айбловлар билан такроран ҳибсга олиниб, ҳукм қилиниш учунгина озодликка чиқарилган ёки амнистия қилинган.

Тўртинчидан, тадқиқот Ўзбекистоннинг қолган диний маҳбусларининг кўпчилиги фақат тақиқланган гуруҳларга алоқадорлиги ёки зўравонлик ёки бошқа жиноий фаолият билан алоқадорлиги ҳақида ишончли далилларсиз алоқадорликда гумон қилинганликлари асосида узоқ муддатли жиноий жазоларни ўтаётганини тасдиқлайди. Ҳар йили “Ҳизб ут-Тахрир”га алоқадорликда гумон қилинган ўнлаб шахслар ҳибсга олинади. Аввалги, Каримов ҳукмронлиги даврида бўлгани каби, ҳукумат “Ҳизб ут-таҳрир” ва бошқа тақиқланган гуруҳларга тарафдорликда гумон қилинаётган шахсларни зўравонликка алоқадорлик ёки зўравонликка уринишнинг далиллари асосида эмас, балки *уларнинг гумон қилинган гоёлари асосида* жиноий жавобгарликка тортишда давом этмоқда. Бошқача қилиб айтадиган бўлсак, ҳукумат *радикал мафкура тарафдорлари деб ҳисобланиши мумкин бўлган* оддий мусулмонларни фақат диний эътиқодларига асосланиб, зўравон экстремистлар деб ҳисоблайди.

Афв этиш тўғрисидаги расмий эълонларида ишлатиладиган жумлалардан равшан бўладикки, диний маҳбуслар «йўлдан адашган» ёки «алданган» ёки ҳукуматнинг диний асосларга кўра қamoқ жазосига ҳукм қилишга оид ноаниқ ва ҳаддан ортиқ сиёсатининг эмас, балки экстремистик гуруҳларнинг «қурбонлари»

бўлган одамлардир. Бу сўзлар Ўзбекистон тақиқланган гуруҳларнинг зўравонлик ҳаракатларини содир этмаган оддий аъзоларини қамоққа олаётгани ҳақидаги хулосани янада кучайтиради. Ҳақиқатан ҳам, Ўзбекистон ҳукумати сиёсати диний ёки сиёсий маҳбусларни, улар ўз айбига иқрор бўлиши шарт билан озод қилишдан иборат, бу эса кўп ҳолларда уларнинг диний эътиқодларини бузиши мумкин ва ҳукуматни биринчи навбатда, уларнинг ноқонуний қамалишини келтириб чиқарган аввалги ва ҳозирги муаммоларни текшириш зарурлигидан озод қилади. Шубҳасиз, ҳукумат зудлик билан жиноий жавобгарлиги Ўзбекистон ҳукумати «экстремистик» ёки «террористик» деб ҳисоблайдиган гуруҳларга аъзоликка асосланган барча ҳолатларни бундай маҳбусларни озод қилиш мақсадида кўриб чиқиши керак.

Халқаро Ислоҳ академияси, Тошкент, Ўзбекистон © Стив Свирдлов, 2020 йил октябр.

Бешинчидан, тадқиқот диний имонлиларга нисбатан репрессиялар **трансмиллий** хусусиятга эга эканлигини ҳам аниқлади. Ҳозирда қамоққа олинганларнинг аксарияти чет элдан мажбурий равишда, айрим ҳолларда тегишли ҳуқуқий тартиб ва инсон ҳуқуқлари бўйича бошқа нормаларига зид ҳолда қайтарилган. Бирлашган Араб Амирликларидан экстрадиция қилинган **Муҳаммажон Акмалжон ўғли Аҳмаджонов** ва Россиядан меҳнат муҳожирлигидан қайтиб келганида ҳибсга олинган **Умар Бадалов** бундай шахслар жумласидандир. Собиқ диний маҳбуслар муаллифга чет эликлар ёки хорижий ҳукумат ёки ташкилот билан алоқаси кўпинча бундай ҳолатларда уларнинг мажбурланган уйдирма иқрор бўлишларида муайян рол ўйнагани билдиришган.

Ниҳоят, Ўзбекистоннинг ҳукумат ўн йилликлар давомида оддий диндорларни, шунингдек, сиёсий муҳолифларини жазолаш учун қўллаб келган жиноят ва маъмурий қонунлари Ўзбекистон Конституцияси ва Фуқаролик ҳуқуқлари ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги

Халқаро Пакт ва ҳуқуқий жиҳатдан мажбурий бўлган қатор бошқа халқаро ҳужжатларда кафолатланган дин ва виждон эркинлиги, сўз эркинлиги, шу жумладан, бошқалар билан учрашиб, диний маросимларни биргаликда адо этиш, ўз эътиқодлари бўйича таълим олиш ва таълим бериш, шунингдек, диний адабиётларга эга бўлиш каби эркинликларга ҳақоратли чекловларини ўрнатади.

Жиноят кодексининг экстремизм ва терроризмнинг ноаниқ белгиланган тушунчаларидан иборат қоидаларининг мураккаб мажмуи Ўзбекистоннинг виждон эркинлиги тўғрисидаги қонуни билан биргаликда ҳукумат учун диндор ва бошқа шахсларни таъқиб қилишнинг оддий усули сифатида ҳукуматга хизмат қилди. Ўзбекистон Жиноят кодексининг кўплаб қоидалари, шу жумладан, 2021-йил март ойида таклиф қилинган ва “диний экстремизм” ва “конституцияга хилоф фаолият” га оид тузатишлар шунчалик ноаниқ ва ҳаддан ортиқки, улар инсон ҳуқуқлари соҳасидаги халқаро ҳуқуқни бузади. Ушбу муаллиф ва “Мемориал” каби етакчи инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш гуруҳларининг фикрига кўра, демак, ушбу айбловлар бўйича қамоққа олинган шахсларга нисбатан ҳукмлар ҳақиқий эмас ва бекор қилиниши ёки фақат шу асосда ҳақиқий эмас деб топилуши керак.

Ушбу ҳисобот нашрга тайёрланаётган пайтда, Ўзбекистон виждон эркинлиги тўғрисидаги қонунни ҳам, Жиноят кодексини ҳам янгилаш ва қайта кўриб чиқиш жараёнида эди, ўзгаришлар ўз мазмун-моҳиятига кўра ушбу масалаларга чуқур чекловчи ва жазолаш ёндашувини таъминловчи ўзбек ҳуқуқий базасини кам аҳамиятли ислоҳ қилишни таклиф этади. Бундан ташқари, 2021 йилнинг март ойида, президент сайловларидан етти ой олдин, президент мавжуд жиноий қонунларни амал қилиш доирасини ижтимоий тармоқлар платформаларига тарқатадиган ва “жамоат тартибсизликлари” учун жазони назарда тутадиган бир нечта қоидаларни ўз ичига олган қонунни имзолади. Бундай қоидалар виждон эркинлигини ва сўз эркинлигини янада чеклаб қўйиши ва мустақил мусулмонлар ва бошқаларни қамоққа олиш учун ишлатилиши мумкинлиги ҳақида жиддий ташвиш мавжуд.

ЎЗБЕКИСТОНДА ДИНИЙ ВА СИЁСИЙ МАҲБУСЛАРНИНГ БУГУНГИ СОНИ

ҚАМОҚХОНАЛАР ВА МАҲБУСЛАР ҲАҚИДА РАСМИЙ МАЪЛУМОТ

Ўзбекистон жазони ижро этиш тизими Ички ишлар вазирлиги (ИИВ) ваколати доирасига киради ва Жазони ижро этиш Бош бошқармаси - ЖИЭББ (кўпинча унинг русча қисқартмаси ГУИН деб аталади) томонидан бошқарилади. 2020 йилнинг 22 май куни Вазирлар Маҳкамаси вазирликка жазони ижро этиш муассасалари ва тергов ҳибсхоналарида сақланаётган шахслар сони; жазони ижро этиш муассасалари ва тергов ҳибсхоналари сони; бундай жазони ижро этиш муассасаларида ишлаб чиқариладиган саноат товарлари турлари ва ишлаб чиқарилган товарларнинг пул қиймати тўғрисида маълумот; жазони ижро этиш муассасаларида ва тергов ҳибсхоналарида сақланаётган шахслар орасида ўлимлар сони, ҳамда жазони ижро этиш муассасаларида ва тергов ҳибсхоналарида сақланаётган шахслар орасида тиббий йўсиндаги мажбурий чоралар қўлланилаётган маҳбуслар сони тўғрисидаги маълумотларни эълон қилиб бориш вазифасини юклайдиган қарор чиқарди.³

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг (316-сонли) қарорига асосан АҚШ элчихонасининг ходимлари ва ушбу муаллиф Ўзбекистон ЖИЭББ вакиллари билан учрашув ўтказишни сўрашди. 2020 йилнинг ноябр ойида ЖИЭББ раҳбари Баҳромбек Адидов Ўзбекистондаги диний ва сиёсий маҳбуслар сони тўғрисида маълумот алмашиш учун АҚШ элчихонаси муаллифи ва вакиллари билан учрашди.⁴ Адидовнинг маълум қилишича, 2020 йилнинг 27 ноябрь ҳолатига жазони ижро этиш тизимидаги **жами маҳбусларнинг сони 22 867 нафарни**, ташкил этган, бу 2020 йилнинг август ойида эълон қилинган рақамга тенг.⁵

Ўзбекистонда 43 қамоқхона ва 11 тергов ҳибсхоналари мавжуд.⁶ 43 та қамоқхонадан 18 таси “ёпиқ колониялар” (“зоналар” деб ҳам аталади) ва 25 таси очиқ турдаги, “манзил” колониялари - маҳкумлар жазонинг маълум фоизини ўтаганидан кейин ўтказиладиган, уларга кўпроқ шахсий автономия ва иш, учрашувлар ҳамда мулоқот имтиёзлари бериладиган муассасалардир.⁷ (Ёпиқ турдаги колониялар ва манзил колониялар рўйхати А-иловада келтирилган)

Ёпиқ колониялар орасида умумий режимли, қаттиқ режимли ва “махсус” режимли қамоқхона сифатида белгиланган яна бир муассаса мавжуд.⁸ Вазирлик аёл маҳбуслар учун алоҳида муассасани (Зангиота), шунингдек, вояга етмаганлар ва сил касалига чалинган шахслар учун алоҳида қамоқхоналарни бошқаради.⁹ Ички ишлар вазирлигининг маълумотларига кўра, 2020 йил охирига келиб қамоқхоналар сифимидан 56 фоиз тўла бўлган. Ўзбекистоннинг 43 та жазони ижро этиш муассасаларидаги қарийб 23 000 маҳбусларнинг 14 000 дан зиёди 18 та ёпиқ колонияда ва 7000 дан зиёди 25 та манзил-колонияларда жазони ўтамоқда.¹⁰

Ёпиқ колонияларда маҳбуслар бугунги кунда ёпилган, фожиали танилган Жаслик колониясидаги каби алоҳида қамоқхона камераларда эмас, балки асосан баракларда — маҳбуслар яшайдиган ва катта умумий хоналарда ухлайдиган бино ёки бир нечта биноларда сақланади. Ўзбекистоннинг 25 та очиқ манзил колониялар бошқа тузилишга эга ва уларда камроқ маҳбуслар сақланади.

Ўзбекистонда озодликдан маҳрум этилганларнинг расмий 22 867 сони ҳар 100 000 фуқарога 67 маҳбусга тенгдир. Бироқ, бу рақамга Ўзбекистоннинг 11 та тергов ҳибсхонасида, жумладан, Ўзбекистон Давлат хавфсизлик

³ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 22 майдаги 316-сонли қарори

⁴ Жазони ижро этиш Бош бошқармаси (ЖИЭББ) бошлиги Баҳромбек Адидов билан интервью, 2020 йил 27 ноябрь, Тошкент шаҳри.

⁵ Шунингдек қаранг: “Ўзбекистонда маҳбуслар сони эълон қилинди”, *Kun.uz*, 2021 йил 17 январь. [В Узбекистане обнародовано количество заключённых] <https://kun.uz/ru/05654825>.

⁶ Жазони ижро этиш Бош бошқармаси (ЖИЭББ) бошлиги Баҳромбек Адидов билан интервью, 2020 йил 27 ноябрь, Тошкент шаҳри.

⁷ Жазони ижро этиш Бош бошқармаси (ЖИЭББ) бошлиги Баҳромбек Адидов билан интервью, 2020 йил 27 ноябрь, Тошкент шаҳри.

⁸ “Инсонпарварлик асосида: Ўзбекистон Республикасининг жазони ижро этиш тизими фаолияти”, *Narodnoe Slovo*, 2000 йил сентябр. “Умумий тартиб” тахминан минимал хавфсизликка, “қаттиқ тартиб” - ўртача хавфсизлик ва “махсус тартиб” - максимал хавфсизликка мос келади. Маҳкумнинг ҳукм қилинган тартиби маҳкумнинг судланганига ва содир этилган жиноятнинг турига боғлиқ ва маҳбуснинг имтиёзлари даражасини белгилайди.

⁹ *Id.*

¹⁰ Шунингдек қаранг: “Ўзбекистонда маҳбуслар сони эълон қилинди”, *Kun.uz*, 2021 йил 17 январь. [В Узбекистане обнародовано количество заключённых] <https://kun.uz/ru/05654825>.

хизмати (ДХХ) га тегишли тергов изоляторларида сақланаётган шахслар кирмаган. Судгача ҳибсда сақланаётган шахсларнинг Ўзбекистон бўйича умумий ёки муассасалар кесимидаги сони тўғрисидаги расмий маълумотлар эълон қилинмаган.

Давлат ахборот агентлигига 2020 йил 15 август куни берган интервьюсида ички ишлар вазири Пўлат Бобожонов Ўзбекистон жазони ижро этиш тизими тўғрисидаги маълумотлар, шу жумладан қамоқхоналарда ва тергов ҳибсхоналарида одамлар ўлими ҳақидаги маълумотлар расмий веб-сайтларда очиқ бўлиши кераклигини айтди. Бобожоновнинг таъкидлашича, шаффофлик тадқиқотчиларга Ўзбекистон қамоқхоналари ҳақида кўпроқ маълумотга эга бўлиш имконини беради ва шу билан уларнинг кейинги баҳоларини янада объектив қилади. Вазир, шунингдек, илк бор Ўзбекистон қамоқхоналари 100 дан ортиқ турли хил маҳсулотлар ишлаб чиқариш жойлари эканини очиқдан-очиқ тасдиқлади. Маҳбусларнинг қарийб 80 фоизи ишлаб чиқариш билан шуғулланади ва уларга ходимнинг ихтисослашуви даражасига қараб, 70 дан 200 АҚШ долларигача бўлган ойлик иш ҳақи тўланади.

КАРИМОВ ДАВРИДА ДИНИЙ МАҲБУСЛАРНИ БАҲОЛАШ

Ўзбекистон ҳукумати ҳибсга олиш ва қамоқ жазоларининг ҳақиқий сони борасида ҳеч қачон шаффоф бўлмаган. Ҳар ҳолда, 2005-йилдаги Андижон қирғинига қадар Ўзбекистонда жойлашган маҳаллий ҳуқуқ ҳимоячилари, халқаро инсон ҳуқуқлари ташкилотлари ва дипломатик ҳамжамият нисбатан аниқ маълумотларни тўплаши ва Ўзбекистон ҳукумати расмийларидан даврий брифингларни олишлари мумкин эди. Бироқ, юқорида таъкидлаб ўтилганидек, 2005 йил май ойидан кейин ҳукумат тескари қараганидан ва оммавий ахборот воситалари ва халқаро инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш гуруҳларининг аксариятини мамлакатдан чиқариб юборилганидан сўнг бунинг имкони бўлмади.¹¹ Каримов ҳукмронлигининг иккинчи ярмида, гувоҳлар деярли

қолмаган пайтда, расмий Тошкент диний ва сиёсий маҳбуслар ҳақида маълумот беришни тўхтатди.¹²

2016 ЙИЛГАЧА РАСМИЙ МАЪЛУМОТЛАР

Тошкент маҳбусларнинг умумий сони ёки “диний экстремизм” жиноятларида айбланган шахсларнинг аниқ сони тўғрисида ҳеч қачон расмий маълумот бермаган. 1999-йилда ҳукумат газеталаридан бири 10 700 нафар “диний ақидапарастлик тарафдорлари” махсус рўйхатга киритилганини ва маҳалла қўмиталари (туман кенгашлари) назорати остида бўлганини, 1570 киши ўз айбига иқроор бўлганини ва 2000 дан ортиғи маъмурий жавобгарликка тортилганлигини маълум қилди.¹³

Бу ҳокимият полиция ёки хавфсизлик идоралари диний эътиқоднинг ташқи ифода этилиши ёки тақиқланган диний гуруҳлар билан шубҳали алоқалар туфайли шубҳали деб ҳисобланган шахслар учун ишлаб чиқилган қора рўйхатларга дастлабки мурожаат эди. Қора рўйхатга тушиш одам ўзининг қаердалиги ва фаолияти ҳақида милицияга вақти-вақти билан хабар бериш, тақиқланган диний амалиётларда ёки гуруҳларда иштирок этмасликка ваъда бериш зарурлиги, шунингдек, саёҳат қилиш ва иш борасида муайян чекловларга дуч келишини аниқларди.

2000 йилнинг 5 сентябрида Олий суд вакили телевизион нутқида, “давлатга қарши жиноятлар” учун ҳукм қилинган маҳбуслар сони тахминан 2000 нафарни ташкил этаётгани ҳақида айтди.¹⁴ Ички ишлар вазирлигининг Жазони ижро этиш Бош бошқармаси (ЖИЭББ) бошлиғи Михаил Гуревич 2001-йил октябрь ойида мамлакатда 3500 нафар “сиёсий маҳбуслар” борлигини айтди.¹⁵ 2001 йилнинг июнь ойида Тошкентлик инсон ҳуқуқлари бўйича адвокат, ҳозирда марҳум ҳурматли Полина Браунерг Ўзбекистонда 4500 маҳбус диний сабабларга кўра қамоққа олинган, деб ҳисоблаган.

¹¹ Дипломатик вакилларнинг ўзгариши ва узоқлашишини АҚШ Давлат департаментининг инсон ҳуқуқлари бўйича йиллик ҳисоботларининг таърифлари ва умумлаштирилишидан сезиш мумкин эди, улар жойлардаги элчихонанинг бевосита интервьюларидан ва сиёсий маҳбуслар сонини баҳолашдан бошқа ташкилотлар ва инсон ҳуқуқлари ҳимоячиларининг “ҳисоботлари”дан иқтибос келтиришга ўтди. Одинги йиллардан фарқи ўлароқ, 2005 ва 2006 йилларда чоп этилган инсон ҳуқуқлари бўйича йиллик мамлакат ҳисоботларида биринчи марта маҳкумлар орасида сиёсий фаоллар ва диндорлар сонини баҳолашни ўз ичига олмади. Америка Қўшма Штатлари давлат департаменти, АҚШ Давлат департаментининг 2006 йилда инсон ҳуқуқлари соҳасидаги амалиёт тўғрисида мамлакат ҳисоботи - Ўзбекистон, 2007 йил 6 март, <https://www.refworld.org/docid/45f0569511.html>.

¹² “Гувоҳлар қолмади: Ўзбекистонда қийноқлар, Хабеас корпус ва мустақил ҳуқуқий касбни йўқ қилиш”, Human Rights Watch, 2011 <https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/uzbekistan1211webwcover.pdf>.

¹³ Қаранг: А. Раҳматов, Огоҳлик - муқаддас бурч (“Огоҳлик”), Тошкент, 2000, 74 бет.

¹⁴ Қаранг: “Ўзбекистонда сиёсий ва диний сабабларга кўра ҳибсга олинган ва ҳукм қилинган шахслар рўйхати: 1997 йил декабр - 2003 йил декабр”, “Мемориал” инсон ҳуқуқлари маркази, 2004 йил май, 10-бет.

¹⁵ Гуревич баёнотида айтилишича, бу шахслар “ноқонуний диний ташкилотларга аъзолик” учун қамоққа олинган.

Ҳазрати Имом масжиди мажмуаси, Тошкент Стив Свирдлов, 2020 йил ноябрь

Ҳукумат ва Браунергнинг рақамлари сунъий равишда камайтирилган кўринишда, чунки улар Ўзбекистоннинг барча ҳудудларини, ҳукумат томонидан қўлланиладиган жиноий айбловларнинг кенг доирасини ва Россия, Қирғизистон ёки бошқа яқин давлатлардан экстрадиция қилинганидан кейин қўлга олинган ва уйдирма айбловлар бўйича қамоқ жазосига ҳукм қилиниши мумкин бўлган шахсларнинг сонини ҳисобга олмаган. “Мемориал”га кўра, 2003 охирида келиб ҳукумат сиёсий ёки диний сабабларга кўра камида 5900 кишини қамоққа ташлаган.¹⁶ 2004 йилда Хьюман Райтс Вотч ҳукумат томонидан олиб борилган диний таъқиблик кампанияси алақачон 7000 кишини ҳибсга олиш, қийноққа солиш ва қамашга олиб келганини аниқлаган.¹⁷ 2004 йилнинг март ойида ҳукумат экстремистик диний ташкилотларда иштирок этгани учун ҳукм қилинган 2836 нафар маҳбусларнинг мавжудлигини тан олди. АҚШ Давлат департаментининг ўша даврдаги баҳолари 5000-5500 кишини ташкил этди.

Андижондан сўнг, ахборотдан хабардор бўлишни қисқартириш натижасида АҚШ Давлат департаментининг инсон ҳуқуқлари бўйича йиллик ҳисоботларида тавсифларнинг ўзгариши ва кўпроқ умумлаштириш сезилади. Хабарлар жойлардаги элчихонанинг бевосита интервьюларидан ва сиёсий маҳбуслар сонини баҳолашдан бошқа ташкилотлар ва

инсон ҳуқуқлари ҳимоячиларининг “ҳисоботлари”дан иқтибос келтиришга ўтди.¹⁸ Олдинги йиллардан фарқли ўлароқ, 2005 ва 2006 йилларда чоп этилган инсон ҳуқуқлари бўйича йиллик мамлакат ҳисоботларида биринчи марта маҳкумлар орасида сиёсий фаоллар ва диндорлар сонини баҳолашни ўз ичига олмади.¹⁹

2010 йилга келиб БМТ Инсон ҳуқуқлари бўйича қўмитасига Ўзбекистон ҳукуматининг расмий ҳисоботида қарийб 1400-1700 киши 159, 244-1 ва 244-2-моддалар бўйича жазони ўтаётганлиги тўғрисида жуда ноёб тан олиш ўрин тутди. “Мемориал” бу фикрни шубҳа остига қўйди ва бу ҳақиқий рақамдан анча камроқ эканлигини айтди. Энг юқори рақамлар 2014 йил июл ойида ҳуқуқ ҳимоячиси марҳум Сурат Икромов бошчилигидаги мустақил ҳуқуқ ҳимоячиларининг ташаббус гуруҳи томонидан қайд этилган, унда кўра, диний маҳбусларнинг умумий сони тахминан 12 000 кишини ташкил этган ва 2013 йилнинг ўзида 200 дан ортиқ янги маҳбуслар ҳукм қилинган.

Ҳуқуқ ҳимоячиси ва дин эркинлиги бўйича эксперт Сурат Икромов (ўнгда) 2021 йил 3 майда вафот этди. 2020 йилнинг сентябрь ойида у озод қилинган диний маҳбус ва таниқли руҳоний Руҳиддин Фахритдинов билан бу киши озод қилинганидан кейин ойнанинг бошида учрашди © Сурат Икромов, 2020 йил сентябрь.

¹⁶ “Ўзбекистон: авторитар Президент Каримов вафот этгани эълон қилинди”, Хьюман Райтс Вотч, 2016 йил 2 сентябрь, <https://www.hrw.org/news/2016/09/02/uzbekistan-authoritarian-president-karimov-reported-dead#:~:text=By%20the%20end%20of%202003,of%20new%20arrests%20each%20year>.

¹⁷ “Давлат душманларини яратиш: Ўзбекистонда диний таъқиблик”, Хьюман Райтс Вотч, 2004 йил 29 март, 111-бет, <http://www.hrw.org/reports/2004/03/29/creating-enemies-state>.

¹⁸ Америка Қўшма Штатлари давлат департаменти, АҚШ Давлат департаментининг 2006 йилда инсон ҳуқуқлари соҳасидаги амалиёт тўғрисида мамлакат ҳисоботи - Ўзбекистон, 2007 йил 6 март, <https://www.refworld.org/docid/45f0569511.html>. ИҚТИБОС - Мемориал, “Шу нуқтан назардан, биз АҚШ Давлат департаментининг 2010 йилда дин эркинлиги, Ўзбекистон тўғрисидаги ҳисоботида келтирилган баёнотларга қўшимаймиз”, ўтган йиллардан фарқли ўлароқ, ишончли маълумотлар бўлмаган... ҳукумат диний экстремизмга тақиқланган ташкилотларнинг аъзолари бўлмаган мўтадил диндор одамларни таъқиб қилиш учун сабаб сифатида мурожаат қилмоқда”. Бундай баёнот, “тақиқланган гуруҳларга” дахлдорлик айбловларини олдиндан асосли эканлигини ва барча маҳкумларнинг кўпинча “ҳаддан ташқари диндорлик”га эга эканлигини эътироф этиб, деярли ҳукуматнинг репрессив ҳаракатларини оқлайди. Аслида, 2009-2010 йилларда “тақиқланган ташкилотлар” га алоқадорлиги ҳақидаги айбловлар асосан ўзбошимчалик билан амалга оширилади ва ҳам радикал, ҳам мўтадил диндорлар таъқиблик қурбонлари бўлади”.

¹⁹ Америка Қўшма Штатлари давлат департаменти, АҚШ Давлат департаментининг 2006 йилда инсон ҳуқуқлари соҳасидаги амалиёт тўғрисида мамлакат ҳисоботи - Ўзбекистон, 2007 йил 6 март, <https://www.refworld.org/docid/45f0569511.html>.

ҲИЗБ-УТ-ТАҲРИР, ВАҲҲОБИЙЛАР ВА БОШҚА ДЕМОГРАФИК ГУРУҲЛАР

Сўнгги икки ўн йиллик давомида Ўзбекистондаги диний ва сиёсий маҳбусларнинг ярмидан кўпига, одатда, ҳақиқат бўлиши ёки бўлмаслигидан қатъи назар “Ҳизб-ут-таҳрир” (Озодлик партияси) тарафдори” тамғаси босилар эди, бу. Ушбу ҳисоботда баён этилган ўнлаб диний маҳбуслар, жумладан, **Аваз Тўхтаходжаев, Тоҳир Жуманов ва Жаҳонгир Камолов** дастлаб гуруҳга аъзоликда гумон қилиниб қамоққа олинган. 1953 йилда Қуддусда сиёсий ташкилот сифатида Ислому олими Таки Ад-дин Ал-Набҳани томонидан ташкил этилган “Ҳизб-ут-таҳрир” панисломий халифалигини яратиш, шунингдек, унинг тақводор ислomu амалиёти талқинига риоя қилиш тарафдори бўлган диний ташкилотдир.

Гуруҳнинг таълимоти бу мақсадга эришишда зўравонликни рад этади. Ўзбекистонда тақиқланган, 2000-йиллар бошидан буён ушбу гуруҳга тегишли бўлган минглаб кишилар қамоққа олинган. Ҳукумат томонидан “Ҳизб-ут-таҳрир” нинг таъқиб қилиниши заминида ушбу гуруҳ томонидан ислomий ҳукуматнинг муқобил шаклини қўллаб-қувватлаши давлатни ағдаришга бевосита ундаш эканлиги тўғрисидаги фикр ётади. Ўзбекистон ҳукумати кўпинча Ўзбекистон Ислomu ҳаракати (ИДУ) ва “Ҳизб-ут-таҳрир” ваҳҳобийлар деб аталадиганлар билан биргаликда ягона ҳаракат ташкил этишини таъкидлаган, бироқ у бунни тасдиқлайдиган ҳар қандай моддий далилларни ҳеч қачон келтирмаган. Бундан ташқари, ҳукумат “Ҳизб-ут-Таҳрир” ислomий давлат фойдасига таълимотларини экстремистик деб ҳисоблайди, аммо унинг аъзолари зўравонлик ёки бошқа жиноий фаолиятда иштирок этганлиги ёки қўллаб-қувватлаганлигининг ишончли далилларни келтирмаган.²⁰

Ушбу муаллифнинг суд қарорлари таҳлили шуни кўрсатадики, “Ҳизб-ут-таҳрир” нинг ҳақиқий ва тахмин қилинган аъзолари елкасига Каримовнинг динга нисбатан қатағонларининг энг оғир юки тушган.²¹ Бироқ, ҳукумат гуруҳларининг кенгрок доирасини “ваҳҳобий” деб ҳисоблаган.²² Уларнинг барчаси, жумладан, Ислomu

уйғониш партиясининг, *Адолату, Ислomu лашкарлари* (“Ислomu қўшинлари”), *Товбаларнинг собиқ аъзолари*, ИДУнинг гумонланган аъзолари ва Наманганда 1991 йил декабрь ойида ислomдан илҳомланган тўқнашувларда иштирок этишда гумон қилинганлар, қамоққа олиш объектига айланди. Бу даврда ҳибсга олинганларнинг камчилиги “*Акромия*”, “*Нур*” ва “*Таблиғи Жамаату*” деб номланадиган ҳаракатларнинг аъзолари бўлган.

Ҳибсга олишнинг изчил тўлақинлари мамлакатнинг барча ҳудудларидан бўлган одамларни қамраб олган бўлсада, ҳибсга олинганларнинг аксарияти Тошкент ва Тошкент вилоятидан, шунингдек, Фарғона водийсининг Андижон, Наманган ва Фарғона вилоятларидан эди. Шуниси эътиборга лойиқки, диний сабабларга кўра чиқарилган ҳукмларнинг 84 фоизи 159-модда бўйича “конституцияга хилоф фаолият” учун айбловлар билан боғлиқ.²³ Диний маҳбуслар орасида бошқа асосий айбловлар 216-модда (ноқонуний жамоату бирлашмалари ва диний ташкилотларни ташкил қилиш), 244-1-модда (жамоату хавфсизлиги ва жамоату тартибига таҳдид солувчи материалларни тарқатиш) ва 244-2-модда (диний экстремистик, сепаратистик, фундаменталистик ёки бошқа тақиқланган ташкилотларни ташкил этиш, бошқариш ва уларда иштирок этиш) лардан иборат. Ўзбекистонда террорчилик сифатида тақиқланган ёки белгиланган гуруҳлар рўйхати Б иловада келтирилган.

Минглаб маҳбусларнинг аксарияти мустақил муслмонлар эди, аммо ўнлаб одамлар тинч муҳолифат фаоллари, журналистлар ва ҳуқуқ ҳимоячилари эди. Каримов ҳукмронлиги даврида жуда кам насронийлар қамоққа олинган, аммо уларнинг юзлаб вакиллари рейдлар ва маъмурий жазоларга дуч келган.²⁴

2016 ЙИЛДАН КЕЙИН ДИНИЙ ВА СИЁСИЙ МАҲБУСЛАРНИ АФВ ЭТИШ

Собиқ президент Каримов вафотидан сўнг Ўзбекистон ҳукумати озод этилган маҳбусларнинг сони ва тоифалари тўғрисидаги маълумотларни кўпроқ ошкор қила бошлади. Бироқ, тақдим этилган маълумот ҳали ҳам тўлиқ эмас, эпизодик ва баъзан зиддиятли ҳамдир.

²⁰ Виталий Пономарёв, “Ўзбекистонда сиёсий ёки диний сабабларга кўра ҳибсга олинган шахслар рўйхати (2004 йил январь - 2008 йил декабрь)” (Москва: Мемориал инсон ҳуқуқлари маркази, 2009), 10-бет.

²¹ Мемориалнинг Марказий Осиё бўйича эксперти Виталий Пономарёв мустақил муслмонларнинг бостирилиши диндор мўминлар орасида таъқиб қилиш туйғусини кучайтириб, имонлиларнинг янада кўпрогини Ўзбекистон Ислomu ҳаракати (ИДУ) каби яширин, руҳсат этилмаган ёки ҳатто радикал мафкураларга мажбурлаб, бузғунчи таъсир кўрсатганини таъкидлайди. Эҳтимол, расмийларнинг ҳаракатлари, беихтиёр “Ҳизб-ут-таҳрир” сафини янада кенгайтди.

²² Ўзбекистон қонунчилигида ваҳҳобийликнинг аниқ таърифи мавжуд эмас. Амалда, ҳукумат соқол кўйган ёки “шубҳали масжидлар”— биринчи навбатда, уларнинг имомларини давлат томонидан буюрилган ваъз айтишларни рад этишгани учун 1994-йилдан 1998-йилгача ёпилган масжидларнинг жамоати бўлган одамларни ҳибсга олган.

²³ “Ўзбекистонда сиёсий ва диний сабабларга кўра ҳибсга олинган ва ҳукм қилинган шахслар рўйхати: 1997 йил декабрь - 2003 йил декабрь”, “Мемориал” инсон ҳуқуқлари маркази 2004 йил май.

²⁴ 1999 йилдан 2000 йилгача бўлган даврда ҳукумат тўққизта насроний маҳбусни озод қилди. *Қаранг*: “Давлат душманларини яратиш: Ўзбекистонда диний таъқиблар”, Хьюман Райтс Вотч, 2004 йил.

2016-йилнинг сентябрь ойидан бошлаб Президент Мирзиёев афв этиш тўғрисидаги бир қатор фармонларни чиқарди ва улар маҳбусларнинг умумий сонини сезиларли даражада камайтирди. Сиёсатдаги қатъий ўзгаришларни тасдиқлаш учун қўшимча тадқиқотлар талаб этилса-да, президент Мирзиёев маҳбусларнинг гуруҳларига амнистия қўллаган ўтмишдошидан фарқли ўлароқ, бунинг ўрнига фақат жазо муддатини қисқартириш ва маҳбусларни озод қилиш учун афв этиш президентлик ҳуқуқига таянган кўринади.

Ушбу ўзгариш бир неча сабабларга кўра эътиборга лойиқ. Бир томондан, Ислоом Каримов томонидан эълон қилинган амнистиядан деярли ҳар доим чиқариб юборилган диний маҳбусларни озод қилиш учун Президент томонидан афв этиш ҳуқуқидан фойдаланиш, албатта, ижобий воқеа бўлди. Бироқ, бошқа томондан, қуйидаги параграфларда батафсил муҳокама этилганидек, Ўзбекистонда афв этиш ҳуқуқидан фойдаланиш муаммоли, чунки у ҳукумат томонидан ҳибсга олиш ёки ҳукм қилишнинг ноқонуний хусусиятини тан олишга эмас, балки маҳбусларнинг ўз айбига иқрор бўлишига боғлиқ.

Расмий статистика маълумотларига кўра, Ўзбекистон қамоқхоналарида маҳбусларнинг умумий сони 2014-йилдаги 44 000 маҳбусдан 2020-йил охирида 22 867 нафаргача, яъни олти йил ичида қарийб 50 фоизга камайди. Афсуски, Ички ишлар вазирлиги, аввалгидек, озод этилган айрим маҳбусларнинг аниқ тафсилотлари ёки айбловларнинг аниқ тоифалари тўғрисида маълумот беришдан бош тортмоқда. Шундай бўлсада, ҳукуматнинг афв этиш тўғрисидаги эълонларида, одатда, “диний экстремизм” ёки “тақиқланган диний ташкилотлар” га аъзоликда айбланган маҳбуслар тўғрисида гап боради — бу сиёсий ёки диний сабабларга кўра айбловларнинг кенг кўламини ўз ичига олади.²⁵

Масалан, 2020-йил 26-август куни Ички ишлар вазирлиги матбуот хизмати томонидан айрим маҳбуслар 2020-йил сентябрь ойида Мустақиллик куни муносабати билан афв этилиши ёки озод қилиниши ҳақида хабар берилган видеони эълон қилди.²⁶ Ташқи ишлар

вазирлиги, кўплаб афв этилганлар “диний экстремизм” айблови билан ҳукм қилинганлигини таъкидлади. Видеода ва унга боғлиқ матбуот хабарларида ҳукумат 2016-йилда Каримов вафотидан кейин 4500 нафар маҳбусни, шу жумладан, 1584 нафар диний маҳбусни озод қилган ёки афв этганлиги эълон қилинди (улардан 1215 нафари озод қилинди, 369 нафарига эса жазо енгиллаштирилди). 2020-йил 27-август куни мамлакатнинг мустақиллиги куни арафасида яна 113 нафар маҳбус, жумладан, 105 нафар диний маҳбус афв этилди. 7 декабрь 2020, Конституция кунини нишонлаш муносабати билан ҳукумат 104 маҳбусларини, шу жумладан 21 нафар диний маҳбусларини, сўнгра март ойининг охирида Наврўз байрамини нишонлаш муносабати билан 14 нафар диний маҳбусларини озод қилди.²⁷ 2021 йил май ойида, Муқаддас Рамазон ойининг охирини нишонлайдиган Исломий байрам - Ийд Ал-Фитр арафасида, Президент Мирзиёев 100 та маҳбусларини афв этди, улардан, давлат оммавий ахборот воситаларига кўра, фақат учта маҳбус қамоқдан озод қилинди, 43 таси шартли равишда озод қилинди ва ўн та маҳкумнинг жазоси енгилроқ жазо билан алмаштирди. Баёнотда айтилишича, озод этилган ва жазо муддатлари қисқартирилган шахслар орасида 52 нафари “тақиқланган гуруҳлар” фаолиятида иштирок этиш учун ҳукм қилинган. Шундай қилиб, 2016-йилдан буюн озод қилинган ёки жазо муддатлари қисқартирилган диний маҳбусларнинг умумий сони 1776 га этди.

Ушбу эълонларда келтирилган умумий маълумотларни ҳисобга олган ҳолда, тахминан 1800 нафар маҳбуслар охириги тўрт ярим йил ичида Мирзиёев президентлиги давомида озод қилинганларнинг умумий сонини акс эттирадим-йўқми аниқлаш қийин. Бундан ташқари, расмийлар афв этилгани туфайли озод бўлганлар эмас, балки, озод қилинган бир неча таниқли ҳуқуқ ҳимоячилари билан содир бўлгани каби, янги суд қарорига биноан айбловлари енгиллаштирилиши туфайли озод этилган диний ва сиёсий маҳбуслар сонига аниқлик киритмадилар.²⁸ Бироқ, улар озодликка чиқариш даражаси ва изчил тўлқинлар пайтида афв

²⁵ Қаранг: “Сўнги афв этиш билан Ўзбекистон экстремистлар томонидан аданиб қолганларни қайта тиклашга давом этмоқда”, Карвон сарой, Максим Енисеев, 2019 йил 10 декабрь, https://central.asia-news.com/en_GB/articles/cnmi_ca/features/2019/12/10/feature-01.

²⁶ Видео талабга кўра тақдим этилади.

²⁷ АҚШ Давлат департаменти, Халқаро диний эркинлик бошқармаси, Twitter-даги хабар, 2021 йил 26 март, <https://twitter.com/StateIRF/status/1375499540283949058>.

²⁸ “Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганлигининг 25 йиллиги муносабати билан жазони ижро этиш муассасасида жазони ўтаётган маҳкумларни афв этиш тўғрисидаги материалларни тайёрлаш чора-тадбирлари тўғрисида”, Президент, 2017-йил 10-февраль [О мерах по подготовке материалов о помиловании осужденных, отбывающих наказание в учреждении для исполнения наказаний, в связи с 25-летием принятия Конституции Республики Узбекистан », - Президент, февраль] <https://president.uz/ru/lists/view/1095>;

Шавкат Мирзиёев 104 нафар маҳкумини афв этди”, [Kun.uz](https://kun.uz), 2020 йил 12 июль. [«Шавкат Мирзиёев помиловал 104 осужденных»] <https://kun.uz/ru/news/2020/12/07/shavkat-mirziyoyev-pomiloval-104-osujdemnyx>;

“Мен тўхтамайман”, Андрей Кубатиннинг синглиси - қийноқлар учун товон, апелляция тўғрисида” [Gazeta.uz](https://gazeta.uz) 14 декабрь 2020 йил [«Я не останавлиюсь, сестра Андрея Кубатина, о компенсации за пытки, апелляция»] <https://www.gazeta.uz/ru/2020/12/14/kubatin/>.

этилган маҳбуслар гуруҳларининг сони ҳақидаги маълумотларга муайян ойдинлик киритади.

Ўзбекистон қонунчилигида диний экстремизм айблови билан ҳукм қилинган маҳбусларнинг ишларини кўриб чиқиш учун қамоқхона маъмурияти, хавфсизлик хизматлари, Президент маъмурияти, Бош прокуратура ва Олий суд вакиллари билан иборат комиссия назарда тутилган.²⁹ Яна бир бошқа комиссия “адашиб тақиқданган ташкилотларнинг аъзолари бўлиб қолган” шахсларнинг илтимосларини кўриб чиқади. Ушбу комиссиялар Президент Аппаратига ўз тавсиялари орқали фуқароларни ҳар қандай жиноий жавобгарликдан озод қилиш ҳуқуқига эга ва Ўзбекистонда давом этаётган диний ва сиёсий маҳбусларни озодликдан маҳрум этиш амалиётини қисқартириш ёки йўқ қилишда фаол рол ўйнайди. Бироқ, ҳозирги маҳбусларнинг фаоллари, адвокатлари ва қариндошлари, комиссиялар кўриб чиқадиган кўп ҳолларда бу кучдан фойдаланмасликлари ҳақида хабар беришади.³⁰ Тошкентнинг 2017-йилдан кейин халқаро инсон ҳуқуқлари гуруҳлари билан алоқалари кенгайтирилгач, адвокатлар комиссиялар доимий равишда ўз таркибига фуқаролик жамияти ва парламент вакиллари киритишини ва ўз ишларини янада ошкор этиб, инсон ҳуқуқлари соҳасидаги Ўзбекистон мажбуриятларига аниқ ҳавола қилиб амалга оширишини тавсия қилдилар.³¹ Ижобий воқеа сифатида, инсон ҳуқуқлари бўйича комиссари бошқармаси ушбу муаллифга 2020 йилдан буён Омбудсман энди Президент маъмуриятининг афв этиш масалаларини кўриб чиқадиган ва тавсия қиладиган комиссия таркибига кирганлигини маълум қилди.³²

2020 йилнинг октябрь ойида муаллиф ҳукуматга сиёсий ёки диний сабабларга кўра айбловлар билан боғлиқ, шу жумладан 155, 156, 157, 158, 159, 216, 216(1), 216(2), 221, 223, 242, 244, 244-1, 244-2-моддалар бўйича жазони ўтаётган маҳбуслар сони тўғрисида батафсил сўровнома юборди.³³ Сўровномада (С иловасини қаранг) ҳукуматдан 2016-йил сентябрь ойдан буён бундай айбловлар эълон қилинганидан кейин озод қилинган, афв этилган,

амнистия қилинган ёки бошқа сабабларга кўра озод қилинган шахслар сонини маълум қилиш сўралди.

Бунга жавобан, ҳукумат тегишли давлат муассасаларининг кенг доираси билан учрашувларни ташкил этишга рози бўлди. Бироқ, у муаллифнинг сўровномасига, махфийлик ва миллий хавфсизлик тўғрисида ваз келтириб, ёзма равишда жавоб бермади. Шу билан бирга, расмий учрашувлар чоғида ЖИЭББ Ўзбекистонда жами маҳбуслар сонини тақдим этди (2020 йилнинг ноябрь ойи ҳолатига кўра - 22 867 нафар) ва ҳар бир қамоқхона муассасасининг номлари ва жойлари рўйхатини тақдим этди.³⁴

Бошқа расмий манбалар сиёсий ёки диний айбловлар билан қамоққа олинганларнинг ҳозирги сони тасаввур қилиш имконини беради. 2020-йил ноябрь ойида Олий Мажлис Сенати, юқори палатасининг тўққизинчи ялпи мажлисида Сенатнинг мудофаа ва хавфсизлик қўмитаси раиси Қутбиддин Бурҳонов Ўзбекистонни ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича ҳаракатлар стратегияси (2017-2021-йиллар) ҳақида маъруза қилди.³⁵ Давлат дастурининг 251-моддасида «диний экстремизм ғоялари қурбонига айланган фуқароларни ижтимоий реабилитация қилиш ва мослаштириш» тизимини яратиш борасидаги саъй-ҳаракатлар муҳокама қилинади.

Бурҳоновнинг сўзларига кўра, ҳукумат диний ҳаракатларнинг «таъсири остида адашган», ўз қилмишларидан «тавба қилган» ва тузатиш йўлида қатъий турган маҳбусларни афв этишга алоҳида эътибор беради. Давлат дастури «диний экстремизмга жалб қилинган фуқароларнинг соғлом ҳаётга қайтиш, шунингдек, уларнинг ижтимоий муаммоларини аниқлаш ва ҳал қилиш ва аҳоли ўртасида зарарли диний ғояларни тарқатишнинг олдини олиш»га қаратилган.³⁶ Бундан ташқари, дастур озод этилган маҳбусларнинг ушбу тоифасини иш билан таъминлаш, таълим ва ижтимоий ҳимоя қилишни таъминлашга қаратилган.

Ташқи ишлар вазирлиги томонидан эълон қилинган юқоридаги рақамларга кўра, Бурҳонов президентнинг

²⁹ Бош прокурор ўринбосари Светлана Ортиқова билан интервью, Тошкент, 25 ноябрь, 2020 йил.

³⁰ Адвокат Сергей Маёров билан интервью, Тошкент, 2020 йил 24 ноябрь; Татьяна Довлатова билан интервью, Тошкент, 2021 йил 8 декабрь; “Саида С.” билан интервью, Фарғона, 2020 йил 5 декабрь.

³¹ Стив Свердлов, “Ўзбекистон инсон ҳуқуқлари учун Наврўзга муҳтож”, *The Diplomat*, 2021 йил 1 март, <https://thediplomat.com/2021/03/uzbekistan-needs-a-navruz-for-human-rights/>.

³² Инсон ҳуқуқлари бўйича собиқ вакил Улугбек Муҳаммадиев билан интервью, Тошкент, 2020 йил 19 ноябрь.

³³ Қаранг: С илова

³⁴ Қаранг: А илова

³⁵ “Ўзбекистонда “терроризм ва диний экстремизм ғоялари учун қанча одам “кечирим сўрамаганлиги” маълум бўлди”, [Стало известно, сколько человек в Узбекистане не «раскалялись» за идеи терроризма и религиозного экстремизма.

Сообщается, что данные лица находятся в местах заключения и не отказываются от своих идей] repost.uz, November 22, 2020, <https://repost.uz/ne-otkazalis>.

³⁶ *Id.*

фармонлари 4611 нафар маҳбусларини афв этишга олиб келди. Унинг сўзларига кўра, 2020 йил ноябрь ойдан бошлаб терроризм ва экстремизм билан боғлиқ жиноятлар учун қамоққа олинган 750 киши «тузатиш йўли» га кирмаган ва ўз ғояларидан воз кечмаган.³⁷ Бурҳоновнинг баёнотида айтилишича, ҳозирги кунда Ўзбекистонда *камида 750 киши* 244 ва 159-моддалари каби диний экстремизм билан боғлиқ айбловлар бўйича қамоққа олинган.

Ушбу расмий эълонларида ишлатиладиган жумлалардан равшан бўладигани, диний маҳбуслар ҳукуматнинг диний асосларга кўра қамоқ жазосига ҳукм қилишга оид ноаниқ ва ҳаддан ортиқ сиёсатининг эмас, балки *экстремистик гуруҳларнинг қурбонлари* ёки *алданганлар* бўлган.

АФВ ЭТИШ ВА (ЗЎРАВОНЛИКСИЗ) ЭКСТРЕМИЗМ

Бурҳоновнинг бу 750 маҳбуслар ўз қарашларини инкор этмаганлар ва ўзларининг нотўғри хатти-ҳаракатларини тан олмаганлар эканлиги ҳақидаги сўзлари ҳолатга ойдинлик киритмоқда. Биринчидан, бу Каримов даврида бўлгани каби, ҳозирги ҳукумат ҳам «Ҳизб-ут-таҳрир» ва бошқа тақиқланган гуруҳларнинг тарафдорларини зўравонлик ёки зўравонликка уринишнинг исбот-далиллари эмас, балки уларнинг ғоялари асосида жиноятчи деб ҳисоблайди. Бошқача қилиб айтадиган бўлсак, ҳукумат *радикал мафкура тарафдорлари деб ҳисобланиши мумкин бўлган* оддий мусулмонларни фақат диний эътиқодларига асосланиб, зўравон экстремистлар деб ҳисоблайди. Ушбу сўзлар Ўзбекистон зўравонлик ҳаракатларини содир этмаган тақиқланган гуруҳларнинг оддий аъзоларини қамоққа олишда давом этаётгани ҳақидаги хулосани тасдиқлайди. Иккинчидан, бу ҳукуматнинг бугунги сиёсати диний ёки сиёсий маҳбусларни, улар ўз айбига иқроор бўлиши шarti билан озод қилишдан иборат эканлигини тасдиқлайди, бу эса кўп ҳолларда уларнинг диний эътиқодларини бузиши мумкин ва ҳукуматни биринчи навбатда, уларнинг ноқонуний қамалишини келтириб чиқарган аввалги ва ҳозирги муаммоларни текшириш зарурлигидан озод қилади.

Марғилонлик инсон ҳуқуқлари ҳимоячиси Аҳмаджон Мадмаровнинг ўгли, собиқ диний маҳбус ва мустақил мусулмон Ҳабибулла Мадмаровнинг иши бундай сиёсатнинг давом этаётганининг яхши намунаси дир - бу киши «конституциявий тузумни ағдаришга уриниш»да (159-модда (3) (б)), (216-модда), (244 (1) (3) (а)) ва (244 (2) - модда) айбланиб, тўққиз йилга озодликдан маҳрум

этишга ҳукм қилинган, ҳукм кейинчалик 27 йилгача ўзбошимчалик билан узайтирилган. Мадмаровнинг 21 йиллик қамоқда сақланиши давомида ҳукумат уни зўравонликка ёки у билан боғлиқ жиноятларга алоқадорлиги ҳақида ҳеч қандай ишончли далиллар келтирмади. У ўзининг айбисизлигини таъкидлаб келган бўлса-да, 2004 йилда қамоқхона мулозимлари унга «кечирим» сўраши учун босим ўтказдилар.

Собиқ диний маҳбус Ҳабибулла Мадмаров, 1999-йил декабридан 2021-йил июнига қадар қамоққа олинган, экстремизмда уйдирилган айбловлар бўйича 21 йилдан ортиқ вақт давомида озодликдан маҳрум этилган. Ушбу фотосуратда у ҳибсга олинишидан бир оз олдин (ноутбук экранидан) ва озод қилинганидан бир ҳафта кейин тасвирланган.
© Стив Свердлов, Марғилон, июль, 2021 йил.

Ўша пайтда Рафиқ Абдуллаев исмли қамоқхона вакили Мадмаровга «афв этиш» ҳақидаги баёнотни имзолаши учун босим ўтказди ва Мадмаров озодлик истиқболи эвазига беихтиёр рози бўлди. Баёнот имзолангандан сўнг, Абдуллаев уни чақириб, озод қилишнинг шarti сифатида ароқ ичиш ва чўчка гўштини истеъмол қилишни буюрди-бу унинг содиқ мусулмон сифатида эътиқодини бузадиган амалиёт эди. Ушбу шартлар баъзи қамоқхона амалдорлари маҳбуснинг ҳаётини тўлиқ назорат қилишини намоиш этиш учун фойдаланган психологик босим шакли бўлган. Шу муносабат билан қамоқхона ходимлари Мадмаровни калтакладилар ҳам. Охир-оқибат, Мадмаровга нисбатан «экстремизм»да яққол уйдирма айбловлар билан қамоқхонада бўлиб ўтган ёпиқ суддан кейин яна бир бор кўргазмали ҳукм чиқарилди. 2021 йил июнь ойида 21 йиллик ноқонуний қамоқ жазоси ва уни озод қилиш бўйича кенг қамровли халқаро кампаниядан сўнг, Мадмаров ниҳоят озод қилинди. 2021 йил июл ойида Марғилондаги уйида ушбу муаллиф билан учрашган Мадмаров шундай деди: «Мен бу йиллар давомида имоним ва оиламнинг менинг

³⁷ *Id.*

номимдан адолатни излашга бўлган чексиз қатъияти туфайли омон қолдим». Мадмаров ўз номини оқлаш истаги ва расмий реабилитацияга умид қилаётгани ҳақида билдирди.

Бундай амалиётнинг яна бир мисоли - собиқ диний маҳбус Хайрулло Турсунов, 46 ёш, Қозоғистондан экстрадиция қилинган ва 2013 йилда Бухоро вилоятида Қуръонни ўрганиш учун давлатнинг руҳсатисиз хусусий равишда бошқа мусулмонлар билан учрашганлиги учун экстремизмда айбланиб, 16 йилга озодликдан маҳрум этилган.³⁸ 2018 йилда Турсуновнинг оиласи уни афв этишни сўраб президентга мурожаат қилишга кўндиришга уринишганини айтди. Аммо Қоровулбозор меҳнат лагерининг ходимлари унга «мактуб ёзсангиз ҳам, бу сизга ёрдам бермайди, ҳеч ким сизни қўйиб юбормайди», деб айтишган.³⁹ Оила аъзолари, шунингдек, қамоқхона ходимлари Турсуновни 2019 йилнинг 17 апрель куни қийноққа солганини хабар қилишди.⁴⁰ Турсуновни озод қилиш учун ташкил этилган халқаро кампаниядан сўнг Тошкент уни 2021 йил июнь ойида озодликка чиқарди. Унинг тўлиқ ва дарҳол реабилитациясини таъминлаш керак.

ЎЗБЕКИСТОН ДИНИЙ ВА СИЁСИЙ МАҲБУСЛАР СОНИНИ НОРАСМИЙ БАҲОЛАШ

Яқинда озод этилган диний ва сиёсий маҳбуслар, ҳозирги маҳбусларнинг қариндошлари, жиноят ишлари бўйича адвокатлар ва ушбу муаллиф суҳбатлашган ҳуқуқ ҳимоячилари оммавий ахборотнинг мавжуд эмаслигига қарамасдан, ҳозирги сиёсий ва диний маҳбусларнинг сони ҳақида ўзларининг энг яхши баҳоларини тақдим этдилар.

Уларнинг баҳолашлари бир нечта қамоқхоналарда шахсий тажрибага ва ҳозирги маҳбуслар билан бевосита алоқада бўлишга асосланган. Йигирма беш нафар респондент Ўзбекистоннинг 43 та қамоқхонасининг ҳар бирида, шу жумладан, ёпиқ муассасаларда ва манзил колониялардаги маҳбуслар сонини, шунингдек, ҳар бир муассасадаги сиёсий ва диний маҳбусларнинг сонини баҳолашни тақдим этди.

Ёпиқ қамоқхоналар ёки зоналар

Бир неча манбага кўра, маҳбусларнинг маълум бир гуруҳини жойлаштириш учун ишлатиладиган, кўпинча шароитлари оғир бўлган ҳар бир алоҳида ёпиқ баракда - битта ёки бир нечта бинода ўртача 70-95 маҳбус сақланади. Ёпиқ объектларда бараклар сони ҳар хил, турли қариндошлар ва фаолларнинг айтишича, бараклар сони 12 тадан 16 тагача бўлади.

Кўплаб манбаларга кўра, Каримов маъмурияти сиёсати даврида диний ва сиёсий маҳбуслар қамоқхона аҳолисининг қолган қисмидан ажратилган ва бошқалар билан мулоқот қила олмаган бўлса, ундан фарқли ўлароқ, ЖИЭББнинг бугунги сиёсати бундай маҳбусларнинг кичик гуруҳларини алоҳида қамоқхона баракларига жойлаштириш ҳамда уларни бошқа маҳбуслар орасида интеграция қилишдан иборатдир. Манбалар бугунги кунда ёпиқ муассасанинг одатдаги баракида “конституцияга хилоф фаолият”, “экстремизм” ёки “тақиқланган ташкилотларга аъзолик” айбловлари билан айбланган маҳкумларнинг сони тахминан беш ёки олти нафар эканлигини маълум қилади.

Узоқ вақтдан буён ҳозиргача қамоқда ўтирган маҳбуснинг қариндоши у билан суҳбатлардан келиб чиққан ҳисоб-китобларга асосланиб, Тошкент вилоятидаги қаттиқ режимли муассаса - Олмалиқ қамоқхонаси ўн олти баракни ўз ичига олганлигини тахмин қилди. Ҳар бир баракда тахминан 70-80 маҳбус (жами 16 барак x 75 маҳбус = 1200 маҳбус) мавжуд. Ҳар бир баракда⁴¹ экстремизм билан боғлиқ жиноятларда айбланган бешта-олтита маҳбус сақланади. (6 маҳбус x 16 барак = 96 диний маҳбуслар).

Худди шундай, Ўзбекистон жанубидаги Қашқадарё вилоятидаги қаттиқ режимли колония - Косон қамоқхонасига ташриф буюрган киши, 2020-йил ноябрь ойида ташриф буюрганидан сўнг, қамоқхонада тахминан 12 барак борлиги, уларнинг ҳар бирида 90 тадан 100 тагача маҳбус борлиги ҳақида хабар берди. Демак, қамоқхонанинг тахминий аҳолиси 1140 киши (12 барак x 95 маҳбус = жами 1140 маҳбус). Косондаги бир нечта маҳбуслар билан суҳбатларга асосланган ҳисоб-китобларга кўра, меҳмон ҳар бир баракда тахминан бешдан олтигагача диний маҳбусни ҳисоблаб чиқди. Бу колонияда 72 нафар диний ва сиёсий маҳбуслар

³⁸ Мушфиғ Байрам, “Ўзбекистон: Маҳбус сингаси билан “эхтимол, охириги марта”, учрашишни сўради, Форум 18, 2020 йил 3 сентябрь, https://www.forum18.org/archive.php?article_id=2598.

³⁹ *Id.*

⁴⁰ *Id.*

⁴¹ Ҳукумат экстремизм билан боғлиқ айбловлар бўйича қамоққа олинган шахсларнинг сони тўғрисида муаллифнинг 2020 йил октябрь ойидаги сўровномасига ёзма жавоб бермади, шунингдек, агар у ёки бу шахснинг зўравонлик ёки зўравонлик билан боғлиқ жиноятга алоқадорлиги ҳақида ишончли далиллар мавжуд бўлса, терроризм ёки экстремизмнинг ҳеч қандай далилини келтирмади. Шундай қилиб, ушбу бўлимда тақдим этилган баҳолашлар диний ва сиёсий маҳбусларни қамраб олади ва уларнинг ҳеч бири хорижий террористик ташкилотлар билан алоқа қилиш ёки зўравонлик ёки бошқа жиноий фаолиятда иштирок этишининг исботланган боғлиқликка эга эмас.

мавжуд деб ҳисоблашга олиб келади (12 барак х 6 диний маҳбуслар = Косонда 72 нафар диний маҳбуслар).

Турли ҳуқуқ ҳимоячилари, маҳкумларнинг қариндошлари ва адвокатларига кўра, айрим ёпиқ муассасаларда, масалан, вояга етмаганлар ва сил касаллигига чалинган шахслар учун алоҳида қамоқхоналарда олдиндан диний маҳбуслар жойлаштирилмаган. Бундан ташқари, фаолларнинг фикрича, ҳукумат сиёсати, қоида тариқасида, Фарғона водийсида жойлашган Поп туманидаги аҳлоқ тузатиш муассасасида диний маҳбусларни жойлаштиришдан қочиб эди, чунки мустақил мусулмонларга қарши кампания асосан Тошкентга қўшимча равишда Ўзбекистоннинг ушбу минтақасига қаратилган эди.

Манбалар 18 та ёпиқ муассасалардан 14 тасида диний маҳбусларни мавжудлигини тахмин қилиб, қолган 12 та ёпиқ қамоқхоналарда ўртача 14 баракдан иборатлигини ва уларнинг ҳар бирида тахминан олти нафар диний маҳбус сақланади, деб ҳисобладилар. Бу диний маҳкумларнинг умумий сони тахминан 1008 нафар деб ҳисоблашга олиб келади (12 та қамоқхона х (14 барак х 6 диний маҳбуслар) = ёпиқ муассасаларда 1008 нафар диний маҳбуслар). Ушбу баҳолаш рақамини Олмалик ва Косон (168 маҳбус) муассасалари ҳақидаги маълумотлар билан бирлаштирсак, Ўзбекистоннинг ёпиқ муассасаларида тахминан 1176 диний маҳбус бор. Жазони ижро этиш учун аҳлоқ тузатиш колониялар (ЖИЭЖ) ва манзил колониялар деб номланган ушбу муассасаларнинг тўлиқ рўйхати А-иловада келтирилган.

Манзил-колониялар

Мирзиёев даврида аксарияти узоқ муддат жазони ўтаган ва ўн йилдан ортиқ озодликдан маҳрум бўлиб келган кўплаб диний маҳбуслар каттиқ ва умумий режимли ёпиқ муассасалардан манзил колонияларга ўтказилди. Инсон ҳуқуқлари соҳасида жиддий ташвишларга сабаб бўлган, узоқ муддатга озодликдан маҳрум бўлган, айбловлари сиёсий сабабларга асосланган ва ҳуқуқий процедураларнинг бузилиши билан ҳукм қилинган бундай маҳкумларнинг барчасини озод қилиш ўрнига Ўзбекистон ҳукумати, асосан, маҳбусларнинг бир қисмини ёпиқ муассасалардан 25 та манзил-колонияларига ўтказишни афзал кўрди.

Ёпиқ қамоқдаги ҳар қандай маҳбус учун манзил-колонияга кўчиш жуда ёқимли. Манзил колониялари сезиларли яхшиланиш ҳисобланади, чунки у ерда маҳбусларга мослашувчан кун тартиби ва яшаш

шароитларига рухсат берилади, улар қамоқхонадан ташқарида ишлашлари ва ташриф буюриш учун кўпроқ имтиёзларга эга бўлишади. Манзил колонияларнинг марказий хусусиятларидан бири маҳбусларнинг узоқ вақт давомида қамоқдан ташқарида узоқ жойлашган муассасаларда ишлаш имкониятларини кенгайтиришидир. Маҳбусларнинг қарийб 80 фоизи ишлаб чиқариш билан шуғулланади ва уларга ходимнинг ихтисослашуви даражасига қараб, 70 дан 200 АҚШ долларигача бўлган ойлик иш ҳақи тўланади.

Турли респондентларнинг фикрига кўра, диний маҳбуслар кўпинча қамоқхона аҳолисининг ишончли ва афзал кўриладиган ишчилари ҳисобланади, чунки улар одатда спиртли ичимликларни истеъмол қилмайдилар ва интизомли ҳисобланадилар.⁴² Шу сабабли, айрим собиқ маҳбуслар қамоқхона амалдорларида диний маҳбусларни манзил колонияларда ушлаб туришни давом эттириш (ва уларни афв этиш ёки муддатидан олдин озод қилишни рад этиш) ва уларнинг арзон меҳнатини фойда келтириши мумкин бўлган турли заводларга, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришига ва баъзи бошқа муассасаларга жалб этиш учун кучли иқтисодий рағбат мавжудлигини қайд этишган. “Ҳукумат бизни кечиришга йўл қўймаганининг яширин сабабларидан бири ҳам шунда, улар биздан норозиликни билдириш ва муддатимизни узайтиришнинг бошқа усулларини топишади, чунки биз уларга яхши даромад келтирамиз”, - деди яқинда озод қилинган маҳбус.⁴³

Ўзбекистоннинг ёпиқ қамоқхоналарида бўлгани каби, Ўзбекистон ҳукумати муаллифнинг 2016-йил сентябридан буюн манзил колониялардан озод этилган ёки манзил колонияларда ҳали ҳам жазони ўтаётган сиёсий ва диний маҳбуслар сони тўғрисида батафсил маълумот бериш ҳақидаги сўровига жавоб бермади. Аммо фаоллар, адвокатлар ва маҳкумларнинг қариндошлари расман 7000 дан ортиқ жазони ўтаётганлар орасида тизим бўйича тарқатилган бундай тоифадаги маҳбуслар сонининг турли баҳолашларини тақдим этдилар. Инсон ҳуқуқлари ва қамоқхоналардаги қамоқхона шароитлари бўйича етакчи экспертнинг сўзларига кўра, ҳар бир ёпиқ қамоқхонада сақланадиган 60-90 диний маҳбуслардан фарқли ўлароқ, ҳар бир манзил колонияда тахминан 40 диний маҳбуслар мавжуд. Бу 25 та манзил колонияларда жами 7000 маҳкумлардан тахминан 1000 нафари диний маҳбуслар эканлигига ишора қилади (25 та манзил колония х 40 нафар диний маҳбуслар = манзил колонияларда 1000 та диний маҳбус).

⁴² Масалан, қаранг “Дилмурод Д.” билан интервью, Самарқанд, 2020-йил 11-ноябрь; собиқ сиёсий маҳбус “Юсуфбой Ю.” билан телефон орқали суҳбат, 2021йил 21 апрель.

⁴³ “Алишер А.” билан телефон орқали суҳбат, Бухоро, 2021 йил 1 апрель.

БУГУНГИ КУНДА ЎЗБЕКИСТОНДА ҚАНЧА ДИНИЙ МАҲБУС МАВЖУД?

Ўзбекистоннинг ёпиқ қамоқхоналаридаги диний ва сиёсий маҳбусларнинг тахминий сони билан бирга ҳисоблаганда Ўзбекистон қамоқхоналарида тахминан 2176 нафар диний маҳбус (1176 + 1000 = 2176) ёки тахминан 2200 диний маҳбус жазони ўтамоқда деган хулоса келиб чиқади. Ушбу баҳолаш бошқа фуқаролик жамияти фаоллари томонидан тақдим этилган рақамларга мос келади, улар ислохотлар, озодликка чиқариш ва афв этишлардан сўнг, бир неча йил давомида диний маҳбусларнинг умумий сонини тахминан 1900-2100 киши, деб баҳолайди. Янада аниқроқ айтадиган бўлсак, Ўзбекистон қамоқхоналаридаги маҳбусларнинг тахминан 10 фоизи диний маҳбуслардир.

Фаоллар ва расмийлар билан ўтказилган кўплаб интервьюларга асосланиб, ушбу баҳо шуни кўрсатадики, Ўзбекистонда аввалгидек, сиёсий ва диний сабабларга кўра ҳукм қилинган кўплаб шахслар мавжуд, улар **Собиқ Совет Иттифоқининг барча давлатларида диний қарашлари туфайли қамоқда сақланаётганларнинг жами сонидан кўп ва жаҳонда ҳам энг юқори кўрсаткичлардан биридир.**⁴⁴ Каримов ҳукмронлиги даврида диний сабабларга кўра узоқ муддат қамоқ жазосини ўтаган маҳбусларнинг ярми ёки ундан кўпроғи озод қилинган ёки афв этилган бўлса-да, минглаб одамлар ҳали ҳам қамоқда. Ушбу ҳисоботда юқорида ва қуйидаги санаб ўтилган ҳар бир иш, инсон ҳуқуқлари соҳасидаги кўплаб муаммоларни ҳисобга олган ҳолда, зудлик билан пухта кўриб чиқишга лойиқдир.

ЖАСЛИКНИ ЁПИЛИШИ

2019 йилнинг август ойида ҳукумат фожиали танилган Жаслик қамоқхонасини ёпилишини эълон қилди, бу қатор БМТ органлари, USCIRF ва инсон ҳуқуқлари гуруҳлари томонидан анчадан буюн тавсия қилиб келинган олдинга ташланган муҳим қадам ва ҳаракат режаси бўлди. Муаллиф ушбу ҳисобот учун суҳбатлашган маҳбусларнинг аксарияти, шу жумладан, Чўян Маматқудов, Азам Фармонов, Юсуфбой Рўзимуродов, Муҳаммад Бекжонов ва бошқалар Жасликда жазони ўтаган. Жасликнинг, эҳтимол тергов ҳибсхонасига айлантирилганоиги ва ҳали ҳам ишлатилаётгани ҳақидаги хавотирларга жавобан, ЖИЭББнинг собиқ

бошлии Баҳромбек Адидов 2020 йил ноябрь ойида ушбу муаллиф ва АҚШ элчихонасининг вакиллари билан учрашувда “энди ҳеч ким ҳеч қачон Жаслик қамоқхонасига жойлаштирилмайди”, деб ваъда қилди.⁴⁵

“Эзгулик” инсон ҳуқуқлари гуруҳи раҳбари ва инсон ҳуқуқлари бўйича Омбудсман қамоқхоналарини мониторинг қилиш гуруҳи аъзоси Абдурахмон Ташанов [Kun.uz](http://kun.uz) га 2021 йилнинг май ойида ҳозирга қадар у ерда 100 нафар маҳбуслар қолаётган бўлиши мумкин, деб айтган.⁴⁶ Жасликнинг ёпилиши тўғрисида расмий эълон қилиш давомида ички ишлар вазири Пулат Бобожонов Жасликда максимал сиғимига бўйича 1100 маҳбус сақланганлиги ҳақида баёнот берган. Бобожонов, шунингдек, Жасликнинг 10 фоизи диний экстремизм билан боғлиқ айбловлар билан ҳукм қилинган шахслар эканлигини маълум қилган.

Ташановнинг сўзларига кўра, 2019-йилги президент фармони чиққан пайтда қамоқхона маъмурлари қамоқхонани тўлиқ ёпишга тайёр эмасди, чунки бу юзлаб ёки ундан ортиқ маҳбусларни бошқа муассасаларга ўтказишни талаб қиларди. Ташановнинг ва номини кўрсатмаган расмий манбанинг маълум қилишича, расмийлар Навоий вилоятидаги Қизилтепа шаҳрида Жасликнинг қолган маҳбусларининг бир қисмини ўтказиш учун яна бир ёпиқ колонияни қурмоқдалар.

“РАСКРУТКА”ДАН ТОРТИБ ТО ҚАЙТА КЎРИБ ЧИҚИШГА ҚАДАР

Юқорида таъкидлаб ўтилганидек, диний ва сиёсий маҳбуслар учун озодликдан маҳрум қилиш муддатларини ўзбошимчалик билан узайтириш Ўзбекистон жиноий одил судлов тизимининг энг шармандали хусусиятларидан бири бўлиб, диний маҳбуслар сонининг йилдан-йилга кўпайишига кўмаклашган. Оддий тилда *раскрутка* деб номланувчи амалиётга кўра қамоқхона амалдорлари кўпинча қамоқхона қоидаларининг мавжуд бўлмаган ёки жуда аҳамиятсиз бузилиши учун 221-моддасини қўллаш орқали диний ва сиёсий маҳбусларнинг тақдири устидан катта кучга эга бўлган. Амалда, ҳукумат диний ва сиёсий маҳбусларни номуайян муддат давомида қамоқда ушлаб туриш учун *раскруткадан* фойдаланган.

Ушбу амалиётнинг кўп йиллар давомида танқид қилинганидан сўнг, ҳукумат 2018 йилнинг март ойида

⁴⁴ Инсон ҳуқуқлари уйи, Осло, “Янги Мемориал ҳисоботи: Ўзбекистонда сиёсий репрессиялар”, Инсон ҳуқуқлари уйи, 2011 йил 20 март, <https://humanrightshouse.org/articles/new-memorials-report-political-repression-in-uzbekistan-2009-2010/>.

⁴⁵ ЖИЭББнинг собиқ раҳбари Баҳромбек Адидов билан суҳбат. 2020 йил 27 ноябрь, Тошкент.

⁴⁶ “Жасликда 100 нафар маҳбус қолиши мумкин – ҳуқуқ ҳимоячиси” [В «Жаслык» могут остаться около 100 заключённых — правозащитник] Gazeta.uz, 2021 йил 17 апрель, <https://www.gazeta.uz/ru/2021/04/17/jaslyk/>.

биринчи марта 221-моддани қўллашни тўхтатганини эълон қилди. 2020 йилнинг ноябрь ойида ЖИЭББ мансабдор шахслари ушбу муаллифга 221-модда ишлатилмаётганлигини ва қайта кўриб чиқилган Ўзбекистон Жиноят кодексидан чиқариб юборилишини маълум қилди. Бироқ, расмийлар 221- моддага биноан илгари узайтирилган ҳар қандай қамоқ жазосини кўриб чиқишга ваъда бермадилар.

Бундан ташқари, расмийлар диний маҳбусларни қамоқхонада бўлган пайтида “жиноий жамоаларни ташкил қилиш” ёки “тақиқланган ташкилотларда” иштирок этиш каби янги жиноятларда айблаган қамоқхона маъмурларининг ноқонуний қилмишлари ва амалиётларини тан олишлари, ёки йўқ қилишлари ҳам жуда муҳим.⁴⁷ Ўзбекистон қонунчилиги қамоқхона ходимларига маҳбусларга қарши янги айбловлар қўйишга имкон беради, бу эса янги қамоқ муддатларига олиб келади.⁴⁸ Қўпинча диний асосларга кўра қамалган маҳбуслар, масалан, Миразиз Мирзаахмедов, Равшан Каримов, Жамшидбек Отабеклар, Шамсиддин Гиязов, Рустам Носиров, Турназар Бойматов, Забиҳулло Мўминов, Машрап Шарҳ, Нормуродов Номоз, Баҳромжон Иногомов, Шухрат Усмонов, Эркинжон Орипов, Нематулло Ибрагимов ва ушбу ҳисоботда муҳокама қилинган кўплаб бошқалар аввалги айбловлари билан айнан *бир хил айбловлар билан* янги

қамоқ жазосига ҳукм қилинган. Ҳақиқатда **Нематулло Ибрагимов** учта алоҳида ҳолатда “конституцияга хилоф фаолият”да (159-модда) айбланиб ҳукм қилинган.

Ўзбекистон қамоқхоналарида айблов хулосаларини чиқариш амалиёти инсон ҳуқуқлари соҳасида жиддий ташвишга солмоқда, чунки кўп ҳолларда судланувчилар мустақил адвокат томонидан тақдим этилмаган, суд жараёнлари ёпиқ бўлади ва қамоқда амалга оширилади ва давлат ва ҳимояни самарали тақдим эта олмайдиган маҳбусларнинг тенгсизлиги мавжуд. Бу ерда *раскрутка* сифатида тилга олинган ушбу амалиёт Каримов даврида кенг қўлланилган ва шу кунгача давом этмоқда.

Бир нечта ҳуқуқ ҳимоячилари ва ҳозирги маҳбусларнинг қариндошлари муаллифга ҳукумат 221-моддани қўлланишини инсон ҳуқуқларини паймол қилган амалиёт сифатида тан олмаганлигини маълум қилди. Мисол учун, 2020 йил давомида ҳар бири 20 йиллик жазони ўтаб бўлган камида 11 нафар диний маҳбус ушбу амалиётга мувофиқ ўн йилга қўшимча қамоқ жазосини олган.⁴⁹ Ўзбекистон ҳукумати диний ва сиёсий маҳбусларни ҳукм қилиш учун ишлатилган Жиноят кодексининг қоидаларини қайта кўриб чиқиши, ушбу амалиётни қўлаб берилган барча қамоқ жазоларини ўрганиб чиқиши ва бу амалиётни инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро мажбуриятларга мувофиқлаштириши керак.

⁴⁷ Мисол учун, қаранг: "Рустам Р." билан интервью, Марғилон, 2020 йил 6 декабрь; "Муҳторали М." билан интервью, Марғилон, 2020 йил 7 декабрь; инсон ҳуқуқлари ҳимоячиси Аҳмадҷон Мадмаров билан интервью, Тошкент, 2020 йил 7 ноябрь; "Эзгулик" инсон ҳуқуқлари жамияти раиси, ҳуқуқ ҳимоячиси Абдурахмон Ташанов билан интервью, Тошкент, 2020 йил 6 ноябрь; Жаҳонгир Қулижанов билан интервью, Бухоро, 2021 йил 6 июль.

⁴⁸ Чалғитиб, фаоллар ва маҳкумларнинг қариндошлари кўпинча уни "қамоқ муддатини узайтириш" (*раскрутка қилиш*) деб аташади; аслида, бу ҳозирги маҳбусга чиқарилаган янги ҳукмдир.

⁴⁹ Қаранг: АҚШ Давлат департаменти, 2021 йил учун *Инсон ҳуқуқлари соҳасидаги амалиёт тўғрисида мамлакат ҳисоботлари*, Демократия, инсон ҳуқуқлари ва меҳнат масалалари бўйича бюроси томонидан чоп этилган, АҚШ давлат департаменти, 2021 йил 30 март, 2021 йил, <https://www.state.gov/reports-bureau-of-democracy-human-rights-and-labor/country-reports-on-human-rights-practices/>.

20 йилдан сўнг жамиятга қайтиш: Янги озод қилинган диний маҳбуслар билан интервью

“Улар мени ҳибсга олиш учун келишганида, ўт устида турганимни ҳали ҳам эслайман. Мен ҳаётимнинг ярмидан кўп муддатга олиб кетишаётганини ҳаёлимга ҳам келтирмаганман.⁵⁰ 1999 йил апрель ойи эди. Энди 27 ёшни қарши олган Рустам Р., ёш хотини ва кичик ўғли билан ўзининг Ўзбекистоннинг Фарғона водийсида жойлашган Марғилон шаҳридан чегаранинг у ёғига, Қирғизистон жанубидаги Ўш шаҳрига футбол билан шуғулланиш ва футбол жамоасини тайёрлаш учун жўнаб кетди. Фарғона давлат университетини тугатгач, Рустам Р. кўплаб профессионал йўналишларни танлаши мумкин эди. Аммо футбол унинг истеъдоди ва эҳтироси эди. Унга таклиф қилинган мураббийлик иши истиқболли мартабага йўл бўлиб туяларди. Советлардан кейинги даврда Фарғона водийсида ва ундан ташқарида улғайган кўплаб ёш ўзбеклар сингари Рустам Р. ҳам таълим ва касб - ҳунар ютуқларини қадрлайдиган, шунингдек, мусулмонлик билан чамбарчас боғлиқ бўлган, аммо буни совет даврида рўёбга чиқаришнинг имконини топмаган оиладан чиққан.

Ўзбекистон хавфсизлик хизматлари томонидан Рустам Р. Қирғизистоннинг жанубида 1999-йил апрель ойида ҳукумат зўравонликка алоқадорлиги ҳақида ҳеч қандай далилсиз экстремистик деб ҳисоблайдиган “Ҳизб-ут-таҳрир” сиёсий ва диний гуруҳга аъзоликда гумон қилиниб, ҳибсга олинган. Ҳукумат унга 159, 242, 244-1 ва 244-2 моддалари бўйича жиноий айбловлар қўйди. Ҳизб-ут-Таҳрирга бўлган қизиқишларини тасвираб, Рустам Р. шундай деди,

Бу 1990-йилларнинг охирида машҳур мафкура эди. Гуруҳ адолатли жамиятни қуриш бўйича ўз фикрларини тушунарли тарзда равшан етказар эди. Ўша пайтлар жамиятдаги институтлар барбод бўлаётган эди, [президент] Каримов эса шафқатсиз ва халқ еҳтиёжларидан йироқ кўринарди. Биз узоқ вақтдан бери тақиқланган диний анъаналарга чуқурроқ кириб боришга ундайдиганларга интилдик.

Ветеран ҳуқуқ ҳимоячиси ва Ўзбекистонда диний маҳбуслар бўйича мутахассис Аҳмаджон Мадмаровнинг айтишича, у камида 1000 нафар шахсни “Ҳизб-ут-таҳрир”га алоқадорликда айбланиб қамоққа олиш ҳолатларини кузатган. Аммо, Мадмаровнинг айтишича, “бу ҳолатларнинг ҳеч бирида зўравонлик ёки зўравонликка ундаш ҳақида ишончли далиллар бўлмаган”.

Рустам Р. Ош яқинидаги Қизил-Қияда футбол стадионида машғулот ўтказётган пайтида тўсатдан уни ҳибсга олиш учун полиция пайдо бўлган. Рустам Р. шу пайтда ўз оиласидан, айниқса, ёш хотини ва ўғилчасидан ярим умрга ажратилаётганини билмаган эди.

Бугун 48 ёшга тўлган Рустам Р. Фарғона вилоят суди томонидан 18 йилга озодликдан маҳрум қилинганди. “Ҳизб-ут-таҳрир” (ХТ) мафкуриси ҳақида суҳбатда Рустам Р. “Ҳизб-ут-таҳрир” антисемитизм ғояларини қўллаб-қувватлаётганини тан олди, аммо ўзи учун ХТнинг совет давридан кейинги Ўзбекистонда 1990-йилларда ҳаёт алғов-далғовлигида жамиятни тартибга солишга ёрдам берадиган рецепти ҳаммадан ҳам муҳим эканини айтди.

“Ўша пайтда ҳибсга олинганларимиз Ҳизб-ут-таҳрирнинг ашаддий аъзолари эмасди, ва ҳибсга олинганларнинг аксарияти ҳатто ташкилотнинг расмий аъзолари ҳам бўлмаган”, деди Рустам Р. “Менинг фаолиятим асосан гуруҳнинг фалсафасини муҳокамада иштирок этиш эди холос”.

Рустам Р. хавфсизлик идоралари уни Қирғизистондан экстрадиция қилинганидан кейин уни ҳибсга олиб, Марғилондаги хавфсизлик хизмати муассасасига олиб борганини, у ерда дастлабки қамоқ вақтида қийноққа солинганини айтди. Улар уни таёқ билан уришди. “Улар мендан “Ҳизб-ут-Таҳрир” даги одамларнинг кўпроқ номларини айтишимни хоҳлашган эди. Номларини айтишдан бош тортганимда, мени қаттиқ калтаклашди”

Рустам Р. кейинчалик Марғилондаги хавфсизлик хизмати тергов изоляторидан Фарғона шаҳар хавфсизлик хизмати тергов ҳибсхонасига кўчирилди. Бир йил давомида Рустам Р. оиласининг беш аъзоси ҳибсга олинди. Ўзи панжара ортида ўтказган йигирма йил давомида бешта турли қамоқхоналарда ўтириб чиқди. “Бизнинг оиламиз истисно бўлмаган”. Рустам Р. оилада 40 ёшдан ёш бўлган деярли ҳар бир еркаги ҳибсга олингани натижасида вайрон бўлиб кетган бутун бошли оилаларнинг бир нечтаси ҳақида хабардор эканини айтади.

⁵⁰ Рустам Р. билан интервью, Марғилон, 2020 йил 8 декабрь.

МАШҲУР ДИНИЙ МАҲБУСЛАР ОЗОД ҚИЛИНДИ

2016-йилнинг сентябрь ойидан бошлаб, Каримов вафотидан сўнг ва бир неча йиллик халқаро босимдан сўнг ҳукумат 2021-йилнинг апрель ойи ҳолатига кўра, тахминан 65 нафар юқори мартабали сиёсий маҳбусларни, шу жумладан, узоқ вақт давомида қамоқда сақланаётган журналистлар ва ҳуқуқ ҳимоячиларини озод қила бошлади.⁵¹ Расмийлар халқаро инсон ҳуқуқлари ташкилотлари ва хорижий ҳукуматларда қизиқиш уйғотадиган шов-шувли ишларни ёритиш бўйича чоралар кўриб, ҳуқуқ ҳимоячилари ва журналист маҳкумларнинг озод қилган, аммо улардан фарқли ўлароқ, Мирзиёев президентлик лавозимини эгаллагандан буён диний маҳбусларни озод қилиш тўғрисидаги маълумотлар жуда кам. Шунга қарамай, айрим ҳолатлар ошкор бўлди ва улар маълум даражада Мирзиёевнинг диний маҳбусларга бўлган муносабатини кўрсатмоқда.

Оддий шиа имонли инсон ҳуқуқлари ҳимоячиси Жаҳонгир Кулижанов икки йилдан ортиқ умрини диний эътиқодлари учунгина қамоқда ўтказди. У 2018 йилда озод қилинган ва ҳозирда тўлиқ ҳуқуқий реабилитация қилинмоқда. © Жаҳонгир Кулижонов.

Бухоро милицияси ва хавфсизлик хизмати ходимлари Жаҳонгир Кулижонов ва Бухоро мусулмон шиа жамоатининг бошқа аъзоларини 2017 йил 2 февраль куни, улар Бухородаги Ходжи мир Али масжидига боришганида ҳибсга олдилар. Дастлаб улар 15 кун давомида ушлаб турилган, шафқатсиз тепки ва калтаклаш билан қийноққа солинган. Хавфсизлик хизматлари Кулижановни 2017 йилнинг 30 май куни қайта ҳибсга олишган ва, уни шиа жамоасининг етакчиси деб ҳисоблаб, унга 244-1-модданинг 3 қисми «а» ва «д» бандлари бўйича («жамоат хавфсизлиги ва жамоат тартибига таҳдид соладиган материалларни тайёрлаш,

сақлаш, тарқатиш ёки намоёиш этиш», бир гуруҳ шахслар томонидан ва оммавий ахборот воситалари ёки интернетдан фойдаланган ҳолда) айб эълон қилишган. Терговчилар Жаҳонгир Кулижоновнинг телефонида топилган 680 йилда (исломий тақвимда 61 йил), мусулмон пайғамбар Муҳаммаднинг набираси Ҳусайн ибн Али ўлдирилган Кербеле жангининг рус тилидаги овозли ҳикоясини «экстремистик» деб топди. Шиа мусулмонлари жангни фожиа, Ҳусайнни эса шаҳид деб ҳисоблашади. Бухоро вилояти жиноят суди Кулижоновни 2017 йилнинг октябрь ойида мобил телефони ва компютерида «экстремистик диний материалларни» сақлаш айблови билан қамоққа олиб, уни беш йилга озодликдан маҳрум қилди. АҚШ ҳукумати ва инсон ҳуқуқлари гуруҳлари иштирокида Кулиджанов 2019-йил февраль ойида муддатидан олдин шартли равишда озод қилинди.

Арамаис Авакян. © 2017.

2020 йил февралда, ҳукумат «конституцияга хилоф фаолият», саботаж, таҳдид соладиган материалларни тайёрлаш ёки тарқатиш ва диний экстремистик ташкилотда иштирок этишда уйдирма айбловлар билан беш йилдан ортиқ панжара ортида ўтказган насроний балиқчи Арамаис Авакянни ноқонуний қамоқдан озод қилди.⁵² Авакян арман ва насроний диндор бўлса-да, терговчилар уни радикал исломий гуруҳни тузиш ва бошқаришда ва ИШИДга қўшилишни режалаштиришда айблашди. Қийноқларнинг кўплаб далиллари мавжуд бўлган Авакян иши экстремизмнинг кўпинча уйдирилган, жуда шубҳали айбловларга асосланганлиги ва кўпинча ишончли далиллар ёки ҳатто изчил баёнотларга эга эмаслигини кўрсатади.

⁵¹ Озод этилганлар орасида — Юсуф Рўзимуродов ва Муҳаммад Бекжонов - дунё бўйича қамоқда энг кўп ўтирган икки журналист (тегишлилигича 19 ва 18 йил), ҳуқуқ ҳимоячилари Агзам Тургунов ва Азам Фармонов, шунингдек, мустақилликка эришгандан сўнг Ўзбекистон парламенти раисининг биринчи ўринбосари Самандар Куканов каби тинч сиёсий диссидентлар. 24 йил давомида ноқонуний равишда қамоқда сақланган Куканов Нелсон Манделадан кейин дунёдаги энг узоқ қамалган сиёсий фаоллардан бири эди.

⁵² Бутунги озодлик, “Ўзбекистон: Арамаис Авакян қамоқдан озод қилинди”, 2020 йил 6 февраль. <https://www.freedom-now.org/uzbekistan-aramais-avakyan-released-from-prison/>.

Юқорида чапда - Искандар Худайберганов; юқорида ўнгда - Руҳиддин Фахриддинов, пастда чапда - Рустам Абдуманнапов; пастда ўнгда - Акром Маликов. @ Озодлик Радиоси, Озод Европа Радиоси узбек хизмати (2020 йил сентябрь).

Руҳиддин Фахриддинов: мустақил руҳонийнинг профили

2020 йилнинг сентябрь ойида қамқондан озод қилинган мустақил диний руҳоний Руҳиддин Фахриддинов. © Озод Европа Радиоси/Озодлик Радиоси, Ўзбек хизмати, 2020 йил.

53 ёшли Руҳиддин Фахриддинов (шунингдек, айрим ҳужжатларда Фахритдинов ёки Фахрутдинов деб қайд этилган), Ўзбекистонлик диншунос ва Ўзбекистоннинг ҳали ҳам мамлакатда қолаётган энг машҳур озод этилган диний маҳкумлардан биридир. 1998 йилда Швецияга қочган таниқли Имом Обидхон-қори Назаровнинг шогирди Фахриддинов 2012 йилда Ўзбекистон хавфсизлик хизматлари билан боғлиқ суиқасддан омон қолиб, 1992 йилдан 1996 йилгача бўлган даврда бир неча Тошкент масжидларида машҳур имомга айланди. Мустақил мусулмонларга қарши қатағон туйғайли ўзининг хавфсизлигидан хавотир олиб, у 1998 йилда Қозоғистонга қочган.

2001 йилда унинг хотини ҳибсга олинган, унга шафқатсиз муносабатда бўлишган ва етти йилга озодликдан маҳрум этишган. Унинг ўғай қизи бир неча бор ҳибсга олишган ва Фахритдиновнинг қаердалиги ҳақида маълумот беришга мажбур қилишган. Хавфсизлик хизмати ходимлари Фахриддинов ва бошқа тўрт кишини 2005 йил ноябрь ойида Қозоғистоннинг Шимкент шаҳрида ноқонуний равишда қўлга олиб, Ўзбекистонга мажбуран қайтаришди. Фахриддинов қамқонда қийноққа солинган ва тегишли ҳуқуқий процедуранинг жиддий бузилиши унинг ёпиқ суд жараёнига доғ солган.

Унга қарши қўйилган айбловларга нисбатан “ҳар нима бўлса ҳам” ёндашуви Ўзбекистондаги кўплаб диний маҳбусларнинг рамзи ҳисобланади. Унга қарши қўзғатилган 22 жиной қилмишлар орасида терроризм, саботаж, ноқонуний диний гуруҳларни ташкил этиш, Конституцияга ҳилоф фаолият ва давлат хавфсизлигига таҳдид солувчи материалларни тарқатиш бўлган. Ҳукумат, шунингдек, уни ёшларни Тожикистон ва Покистондаги “террорчилик” ўргатиш лагерларига ёллаш ва юборишда, уларни “ваҳҳобийлар” экстремистик диний мазҳаблари ва Ўзбекистон Ислоҳ ҳаракати учун пул йиғишда айблашди - бу айбловларнинг барчасини Фахриддинов қатъий рад этган.

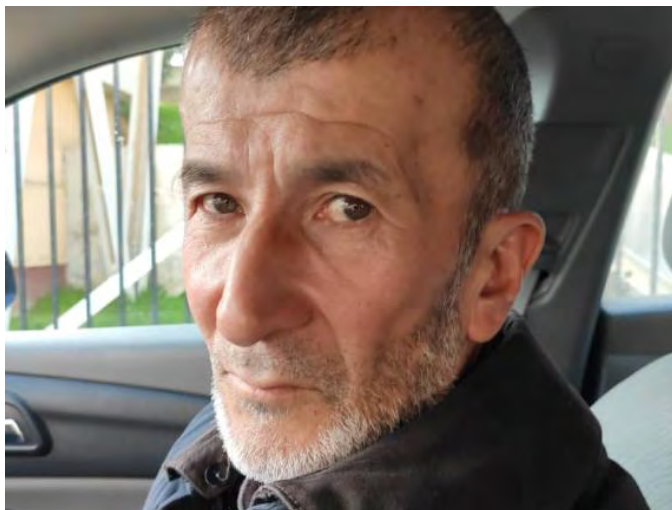
2007 йил 15 сентябрь куни Тошкент вилояти Чирчиқ Жиноят суди Фахриддиновни айбловнинг ўн та банди бўйича айбдор деб топди ва уни 17 йилга озодликдан маҳрум қилди.⁵⁴ Озод қилинганидан сўнг, маҳаллий ҳокимият унга дераза фабрикасида ишлашни таклиф қилди. Уни озод қилиш шартлари давлатга иш ҳақининг 20 фоизини тўлашни талаб қилади.⁵⁵

⁵³ “Ўзбекистон президенти 113 маҳкумни афв этди. Улар орасида 4 нафар маҳкум диний ва сиёсий сабабларга кўра ҳукм қилинган”, Ўзбекистон, 2020-йил 28-август. [Президент Ўзбекистана помиловал 113 осужденных. Среди них - 4 заключенных, осужденных по религиозным и политическим мотивам », Ўзбекистон, 2020 йил 28 август] <https://rus.ozodlik.org/a/30806178.html>.

⁵⁴ Суд жараёнида алақачон озод қилинган Фахриддиновнинг хотини бир нечта ахборот манбаларига ва мустақил ҳуқуқ ҳимоячиларининг ташаббускор гуруҳига 2006 йил 31 март куни милиция ходими эр-хотиннинг олти ёшли қизи Ойшани зўрланганлигини маълум қилди. Суд мажлисларининг баённомалари шуни кўрсатадики, Фахриддинов экстремистик мафқурани этироф этган ҳар қандай диний ташкилотга алоқадорлики рад этган ва эълон қилинган ҳукмда Фахриддиновга қўйилган айбловларнинг ҳеч қайси бирида унинг айбдорлиги ҳақида ҳеч қандай аниқ далиллар йўқ. Айблов томонининг уч гувоҳи судда ўзларининг аввалги гувоҳлик кўрсатмаларини рад этишган ва терговчилар уларни қўрқитишганини маълум қилишган. Бошқа бир неча гувоҳлар, айблов уларнинг кўрсатмаларига асосланган бўлса-да, судда гувоҳлик бериш учун қақирилмаган ва уларни ҳимоя томонидан қарши сўроққа тутиш имкони бўлмаган. Фахриддиновнинг қариндошлари қамқонда ходимлари уни қамқонда бир неча бор қийноққа солишганини, шу жумладан, хушидан кетгунча белкуррак билан калтакланганини айтди. Бошқа маҳбуслар уни ўнг қўлини абжағини чиқаришган ва уларни бундай қилишга қамқонда қўриқчилари мажбур қилинганлиги ҳақида кўрсатма беришган.

⁵⁵ “Ўзбекистон: афв этилганларнинг кўпчилиги учун кечириш жуда кеч келади”, Eurasianet, 2020 йил 28 август, https://eurasianet.org/uzbekistan-pardons-come-too-late-for-many-recipients?utm_source=dvr.it&utm_medium=twitter; “Ўзбекистон: ваҳҳобийлик ёки мустақиллик учун ҳукм қилганими?” Forum 18, 2006 йил 11 октябрь, https://www.forum18.org/archive.php?article_id=853

2020-йилнинг ноябрь ойида Ўзбекистон мусулмонлари Кенгаши раисининг ўринбосари Ўткир Хасанбоев ушбу муаллифга ва АҚШ элчихонаси вакилларига 2020-йилнинг бошида Ҳафизулло Носировни озод қилингани тўғрисида сўзлаб берди. 2000 йил март ойида Носиров Ўзбекистонда «Ҳизб-ут-таҳрир» раҳбари сифатида эътироф этилгани учун ҳукм қилинган эди. 2000 йил декабрь ойининг охирида унинг укаси, «Ҳизб-ут-Таҳрир» аъзоси, 1999 йилдан буён қамоқда сақланаётган Ҳабибулла Носиров қамоқдаги калтакланиш пайтида олган жароҳатлардан вафот этган.

Хабар қилинишича, 56 ёшли Юсуп Қосимахунов 2020 йил декабр ойида Москвадан ўғирлаб кетилгандан кейин диний экстремизмда уйдирилган айбловлар бўйича саккиз йил қамоқ жазосига ҳукм қилинган. © Расм марҳамат билан тақдим этилган, Мемориал.

2021-йил 17-март куни “Мемориал” 56 ёшли Юсуп Қосимахуновнинг озод этилиши ҳақида маълум қилди. Хабарга кўра, у Ўзбекистонда уч ой олдин қамоқдан чиқарилган эди.⁵⁶ «Мемориал»нинг маълумотларига кўра, Қосимахунов Россияда «Ҳизб-ут-таҳрир» ташкилотига қарши иш бўйича биринчи жазога тортилганлардан бири бўлган. Ўзбекистон каби, Россия ҳам бу ташкилотни террористик деб эълон қилди ва ўз ҳудудида ва ишғол этилган Қримда тақиқлади. Қосимахунов ва унинг хотини ташкилотга аъзоликда айбланиб, 2004 йилдан 2011 йилгача Россияда қамоқда бўлган, аммо озод қилинганидан кейин Қосимахунов 2012 йил декабрь ойида Москвадан ўғирлаб кетилган ва мажбурий равишда Ўзбекистонга олиб кетилган, у ерда турли қамоқхоналарда, шу жумладан, Жасликда сақланган. У уч йиллик қамоқни бошқа маъбуслар ва атрофдаги дунё билан алоқадан узилган ҳолда

ягона камерада ўтказди. Инсон ҳуқуқлари бўйича Европа суди ўзининг икки алоҳида қарорида Россияни Қасимахуновни мажбурий равишда қайтарилганлиги ва ўғирлаб кетилганлиги учун 3 моддаси бузганликда айблади, ушбу моддага кўра давлатларга шахсни қийноққа солиниши мумкин бўлган мамлакатга жўнатишни тақиқланади.

Ушбу диний ва сиёсий маъбусларни озод қилиниши тасодифий бўлмаган. АҚШ ҳукумати, Европа Иттифоқи ва инсон ҳуқуқлари гуруҳлари ноқонуний қамоқ жазосига ҳукм қилинган одамларнинг масаласини кўп йиллар давомида кўтарилиб келган, охир оқибат ҳатто энг оғир ҳолатларда ҳам босим ўз натижасини намойиш қилган. Бироқ, бу мақсадга эришиш учун АҚШ ҳукумати, Европа Иттифоқи ва бошқа субъекларнинг доимий иштироки талаб этилади.

ҚАМОҚХОНАЛАРНИ МУСТАҚИЛ МОНИТОРИНГИ

2018 йилда Инсон ҳуқуқлари бўйича Вакилнинг идораси биринчи марта фуқаролик жамияти фаолларининг кичик гуруҳи ҳамда Ўзбекистон Инсон ҳуқуқлари бўйича миллий маркази вакиллари билан биргаликда жазони ижро этиш муассасаларда жамоатчилик мониторингини ўткази бошлади. 2020 йилга келиб ушбу гуруҳ таркиби кенгайиб, ҳукумат бошқарадиган “Юксалиш” нодавлат ташкилотини ўз ичига олади ва COVID-19 дан ҳимоя даражасини баҳолашни масаласини ҳам қамрайди.

Ушбу муаллиф 2018-йилда Ўзбекистоннинг қаттиқ режимли икки колониясига ташриф буюрди ва бу билан Инсон ҳуқуқлари бўйича вакил томонидан 2013 йилдан буён қамоқхоналарни текшириш учун таклиф этилган биринчи халқаро кузатувчи бўлди, 2013-йилдан буён шу кунга қадар ҳукуматнинг кўп йиллик аралашувидан сўнг, Халқаро қизил Хоч қўмитаси (ХҚХК) бу ишни тўхтатган эди.⁵⁷ Ушбу ташрифлар қамоқхоналарда сақлаш шароитларини расмий ўрганиш эмас эди. Бироқ, улар тахминан 20 нафар диний маъбуслар билан суҳбатлашиш, жумладан, уларни ҳибсга олиш ва дастлабки қамоқда ушлаб туришнинг тафсилотларини билиш имкониятини берди, бу еса инсон ҳуқуқлари билан боғлиқ жиддий муаммоларни аниқлади.

Ҳозирги вақтда Инсон ҳуқуқлари бўйича вакилнинг мониторинг гуруҳига ҳуқуқ ҳимоячилари Азам Фармонов (Ҳуқуқий таянч); Саёра Ходжаева, “Демократия

⁵⁶ “Собик рус сиёсий маъбус Юсуп Қосимахунов Ўзбекистонда қамоқдан озод қилинди”, [Бывший российский политзаключённый Юсуп Касимахунов освобождён из тюрьмы в Узбекистане] “Мемориал” инсон ҳуқуқлари маркази, 2021 йил 17 март, https://memohrc.org/ru/news_old/byvshiy-rossiyskiy-politzaklyuchyonnyu-yusup-kasymahunov-osvobozhdyon-iz-tyurmy-v.

⁵⁷ Навбахор Имамова, “Репортер ён дафтари: Ўзбекистондаги қамоқхонада”, “Америка овози”, 2020-йил 1-февраль, <https://www.voanews.com/south-central-asia/reporters-notebook-inside-prison-uzbekistan>.

ва инсон ҳуқуқлари институти” нодавлат ташкилоти директори; Шухрат Ғаниев (Гуманитар-ҳуқуқий марказ); ва Абдурахмон Ташанов (Эзгулик) киради. Мониторинг гуруҳи қамоқхона ва жиноий одил судлов масалалари бўйича ўз тажрибаларини намойиш этган Татьяна Довлатова ва Агзам Тургунов каби *мустақил фуқаролик жамияти фаоллари* билан кенгайтирилиши керак, уларнинг мустақил таҳлиллари диний маҳбусларни сақлаш шартлари ҳақида кўпроқ маълумот олиш имконини бериши мумкин. Ҳукумат ХҚХҚнинг маҳбусларга киришини қайта тиклаш учун барча саъй-ҳаракатларни амалга ошириши керак.

Қамоқхона амалдорлари одатда оила аъзоларига маҳбуслар билан тўрт соат давомида, йилига икки-тўрт марта учрашишга рухсат беришади. Шунингдек, қамоқхона муассасасининг турига қараб, маъмурият йилида икки-тўрт марта, давомийлиги узоқроқ бир кундан уч кунгача, шунингдек, тунаш билан учрашувларга рухсат беради. Бироқ, ҳуқуқ ҳимоячиларининг фикрига кўра, COVID карантини ва март ойида 2020-да жорий қилинган ҳаракатни чекловчи чора-тадбирлар вақтида маҳбусларнинг оила аъзолари почта хабарларини қабул қилишни тўхтатдилар, уларга қамоқхоналарга бориш тақиқланди ва телефон қўнғироқлари рад этилди.⁵⁸

ДИНИЙ МАҲБУСЛАРНИНГ ҲУҚУҚЛАРИ ВА ҚАМОҚДА САҚЛАШ ШАРТЛАРИ

Расмийлар, маҳбусларнинг ҳар қандай динга эътиқод қилиш ҳуқуқига эга эканлигини таъкидлайдилар⁵⁹, бироқ бу ҳисобот учун сўровда иштирок этган баъзи собиқ маҳбуслар ва ҳозирги маҳбуслар оила аъзоларига қамоқхона маъмурилари уларни қамоқхона тартибига зид бўлган диний маросимларни амалга оширишни тақиқлашларига шикоят қилишди.⁶⁰ Бундай маросимлар анъанавий исломий эрталабки намозлардан иборат. Баъзи фаоллар бу вазият яхшиланганини айтишган бўлса-да, бошқалар бу чеклов давом этаётганини билдирган.⁶¹ ЖИЭББ мансабдор шахслари ушбу муаллифга ва АҚШ элчихонасининг вакилларига 2016 йилдан бери маҳбусларга энди Рамазон⁶² каби

диний байрамларга рия қилишни тақиқламаганлигини айтишган бўлса-да, кўплаб собиқ маҳбуслари ва ҳозирги диний маҳбусларнинг қариндошлари бу ёлғон эканини ва бошқа маросимлар билан бир қаторда рўза тутиш ҳали ҳам тақиқланганлигини маълум қилишган.⁶³ Гарчи баъзи қамоқхона кутубхоналарида Қуръон ва Инжил нусхалари мавжуд бўлса-да, оила аъзолари барча диний маҳбусларга диний материаллардан фойдаланишга рухсат берилмаслигидан шикоят қилишни давом эттирдилар.

Озиқ-овқат етишмовчилиги, ҳаддан ташқари оломон, жисмоний зўравонлик, ҳамда санитария шароитлари ва тиббий хизматларнинг номувофиқлиги туфайли айрим ҳолатларда қамоқхоналарда сақлаш шароитлари оғир ва ҳаёт учун хавфли бўлган.

Мансабдор шахслар, маҳбусларга одатда, сифатсиз ичимлик суви ва озиқ-овқат маҳсулотларини берган. Хабар олгани келган қариндошлар қамоқдаги оила аъзоларига кўпинча озиқ-овқат олиб келишган. Ички ишлар вазирлигининг маълумотларига кўра, маҳбуслар иш вақтидан ташқари пайтда очиқ ҳавода юриш, психологик ёрдам ва хавфсиз меҳнат шароитлари ҳуқуқига эга. Бундан ташқари, маҳбуслар иш ҳақи ва бошқа меҳнат имтиёзларига эга. Жиддий касаллик бўлса, маҳбуслар телефон орқали қўшимча маслаҳат олишлари ва шифокор тавсиясига кўра уларнинг қариндошлари ташриф буюришлари мумкин. Қоидаларда шунингдек, маҳбуслар заруратга кўра ва олти ойдан кўп бўлмаган вақт оралиғида тиббий кўрикдан ўтиб туришлари кераклиги белгиланган. Ушбу қоидаларнинг бажарилиши ҳақида очиқ манбаларда ҳеч қандай маълумот йўқ.

ҚАМОҚДАГИ ҚИЙНОҚЛАР

Сўнги икки-уч йил ичида кўплаб озод қилинган сиёсий маҳбуслар дастлабки тергов ва қамоқхонада бўлишганида калтакланиш ва бошқа қийноқлар ва зўравонлик муносабатини бошдан кечиришгани, шу жумладан, руҳий босим вазиятида бўлишгани ҳақида хабар беришди. **Ушбу ҳисоботда баён этилган 81 нафар жорий диний маҳбусларнинг аксарияти,**

⁵⁸ Навоийда диний маҳбуслар ҳуқуқларини қўллаб-қувватлаб чиқиш қилгани учун жазоланган сиёсий маҳбус Қодир Юсуповнинг қариндошлари бир йил давомида у билан учрашувларнинг бир нечасига рад жавобини олганликларини хабар қилишди. Улар, шунингдек, президентга Юсуповнинг жиддий тиббий муаммолари, COVID-19 инфекциясининг хавфи ва унинг ёшини инобатга олиб, уни озод қилиш ёки гуманитар сабабларга кўра уй қамоғига олишни сўраб мурожаат қилишди.

⁵⁹ Парламентнинг Демократик институтлар, нодавлат ташкилотлар ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари қўмитаси раҳбари Шухрат Вафаев билан суҳбат, Тошкент, 2020 йил 12 ноябрь; Дин ишлари бўйича қўмита вакили билан суҳбат.

⁶⁰ “Азимжон А.” билан интервью, Навоий, 2020-йил 6-ноябрь, “Шухрат С.” билан интервью, Кўкон, 2021-йил 10-ноябрь; Қодир Юсуповнинг қариндошлари билан телефон орқали суҳбат, 2021-йил 24-май.

⁶¹ *Id.*

⁶² Жазони ижро этиш Бош бошқармаси (ЖИЭББ) бошлиги Баҳромбек Адилов билан интервью, 2020 йил 27 ноябрь, Тошкент шаҳри.

⁶³ *Масалан, қаранг*, Аҳмаджон Мадамаров билан интервью, Тошкент, 2021 йил 5 ноябрь, “Азимжон А.” билан интервью, Навоий, 2020 йил 6 ноябрь, “Шухрат С.” билан интервью, Кўкон, 2021 йил 10 ноябрь; Қодир Юсуповнинг қариндошлари билан телефон орқали суҳбат, 2021 йил 24 май.

дастлабки тергов пайтида ҳибсга олинганда ёки қамоқхонада қийноқлар ёки зўравонликка учрагани ҳақида ишончли иттиҳобларни билдирган, бу ҳақда “Ташвишга солаётган диний маъбуслар” бўлимида батафсил муҳокама қилинади. Ушбу рўйхатдаги деярли ҳар бир маъбус у ёки бу турдаги жисмоний ёки психологик қийноқларга солинганлигини ишончли тарзда тасдиқлади, бу ҳолатлар Ўзбекистон томонидан Фўқаролик ҳуқуқлари ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги Халқаро Пакт ва Қийноқларга қарши конвенция (ҚҚК)га мувофиқ халқаро мажбуриятларини, шунингдек, инсон ҳуқуқлари соҳасидаги кўплаб бошқа шартли ҳуқуқий мажбуриятларни очиқдан — очиқ бузилишидир. Бу ерда баён қилинган қийноқларнинг аксарияти дастлабки тергов қамоқхонада содир бўлган бўлса-да, қуйидаги хатбошиларда батафсил айтиб ўтилган учта мисол қамоқхоналарда давом этаётган қийноқлар муаммосини тасвирлайди.

Диний маъбус **Тоҳир Жуманов** (1963 й.т.) 1999 йилдан буён Ҳизб-ут-таҳрир адабиётини тарқатиш учун 156, 159, 216, 242-2, 244, ва 246-моддалар бўйича айбланиб қамоқда сақланмоқда, унинг ҳукми бир неча бор ноқонуний равишда узайтирилган. Ҳуқуқ ҳимоячилари ва Жумановнинг қариндошлари Маруф Абдуллаев исми қамоқхона ходими уни 2018 йил 10 май кунин Навоий қамоқхонасида (ЖИЭК 64/46) қийноққа солгани тўғрисида хабар беришган. Ҳукумат ҳеч қачон Жумановнинг қийноқлар ҳақидаги баёнотларини текширмаган.

Диний маъбус **Нематулло Якубович Ибрагимов** (1963 й. туғилган). 159, 244-1, 244-2-моддалар билан “ваҳҳобий”ликда гумон қилиниб, қамалган, у инсон ҳуқуқлари ташкилотларига ўзининг жазоси бир неча бор ўзбошимчалик билан узайтирилганини ва чорак асрлик муддат давомида жазони ўтаган бир нечта қамоқхоналарда қийноқларга солинганини айтган. ⁶⁴ Ибрагимов Навоий шаҳридаги ЖИЭК 64/29, Зангиотадаги ЖИЭК 64/1, Қарши шаҳридаги ЖИЭК 64/33, Бухорода, Қоровулбозордаги ЖИЭК 64/25 жазони ўтаган ва бугун у Зарафшондаги муассасада деб тахмин қилинмоқда.

42 ёшли диндор мусулмон **Фаррух Юлдашев** (1979 й.т.) дастлаб Тошкентда содир бўлган портлашлардан сўнг мустақил мусулмонларни ҳибсга олиш тўлиқ пайтида 2000 йил февраль ойида ҳибсга олинган. 2000 йилда Тошкент суди уни етти йилга озодликдан маҳрум қилди. 2007 йилда, озод қилинишидан олдин қамоқхона маъмурлари унинг озодликдан маҳрум этиш жазосини ўзбошимчалик билан “қамоқхона қоидаларини бузиш”да уйдирма айблов билан (раскрутка) тўрт йил ва 15 кунга қамоқ муддатини узайтирди. 2008 йилда қамоқхона маъмурлари уни яна бир бор экстремизм айблови билан судлади ва саккиз йиллик қамоқ жазосига ҳукм қилди. Суд жараёни қамоқхонада бўлиб ўтди ва адолатли суд жараёни стандартларига жавоб бермади. Қариндошлари, кейинчалик унга яна бир ҳукм чиқарилганини ва беш йил қамоқ жазоси берилганини хабар қилди. 2020 йил 11 июнь кунин Юлдашев ўз оиласига ҳозирда жазони ўтаётган жойида, Навоий қамоқхонасида (ЖИЭК 64/46) қийноққа солинганлигини маълум қилиш учун кўнғироқ қилди. Қариндошлар, Юлдашевнинг “қийноқлар” сўзини айтиши билан телефон алоқаси узилганини баён қилишди. Юлдашев қариндошларидан мамлакат бўйлаб жойлашган ва жамоатчиликка очиқ бўлган Президент қабулхоналари орқали Президент маъмуриятига қийноқлар ҳақида хабар беришни сўради. Оиланинг адвокати Дилшод Жабборов, мижознинг суд-тиббий экспертизасини ўтказиш учун ариза топширилганини, ammo илтимоснома рад этилганлигини маълум қилди.⁶⁵

Қамоқхона маъмуриятининг мансабдор шахслари Жаҳон силга қарши кураш ташкилотининг қамоқхоналарда фаол дастури ва ОИВ/ОИТСни даволаш ва олдини олиш дастури ҳақида хабар беришди. Шу билан бирга, халқаро экспертлар қамоқхоналардаги юқумли касалликлар даражаси жамоатчиликка маълум эмаслигини қайд этмоқда ва сил касаллиги ва ОИВ/ОИТС билан касалланиш кўрсаткичлари умумий аҳоли сонига қараганда қамоқхоналарда юқори бўлиши мумкин, деб ҳисобламоқда.⁶⁶ Бу ерда тасвирланган камида иккита диний маъбус, **Хайрулло Турсунов** ва **Иброҳим Холматов** Ўзбекистон қамоқхоналарида сил касаллигини тарқалишдан ташвиш билдирди.

⁶⁴ Сурат Икромов ва Гулнора Файзиёва билан интервью, Тошкент, 2020 йил 20 ноябрь.

⁶⁵ Дилшод Жабборов билан телефон орқали суҳбат, Тошкент, 2021 йил 21 февраль; Сурат Икромов ва Гулнора Файзиёва билан интервью, Тошкент, 2020 йил 20 ноябрь.

⁶⁶ Қаранг: АҚШ Давлат департаменти, 2021 йил учун *Инсон ҳуқуқлари соҳасидаги амалиёт тўғрисида мамлакат ҳисоботлари*, Демократия, инсон ҳуқуқлари ва меҳнат масалалари бўйича бюроси томонидан чоп этилган, АҚШ давлат департаменти, 2021 йил 30 март, 2021 йил, <https://www.state.gov/reports-bureau-of-democracy-human-rights-and-labor/country-reports-on-human-rights-practices/>.

Иброҳим Холматов (1980 й.т.), 41 ёш, Тошкент вилоятининг Янгийўл шаҳридан бўлган диндор мусулмон. Холматов 2000 йилда “конституцияга хилоф фаолият” (159-модда), “қонунга хилоф равишда жамоат бирлашмалари ёки диний ташкилотларни ташкил этиш” (216-модда) ва “жамоат хавфсизлиги ёки жамоат тартибига таҳдид солувчи материалларни тайёрлаш ёки тарқатиш”да (244-модда) айбланиб, ҳибсга олинган, инсон ҳуқуқлари гуруҳлари ушбу жиноят ишини сохталаштирилган деб ҳисобламоқда. Оиласи ва ҳуқуқ ҳимоячиларининг сўзларига кўра, Холматов қamoқда қийноққа солинган.⁶⁷ У ўн йилга озодликдан маҳрум қилишга ҳукм қилинди ва 2001 йилда жазони ўташ учун Қарши шаҳридаги қamoқхонага юборилди. 2002 йилнинг май ойида унда ўтказиб юборилган даражада сил касаллиги аниқлагандан сўнг, расмийлар уни қamoқдан муддатидан олдин шартли озод қилиш тўғрисида ҳукм чиқардилар. Бироқ, ўн саккиз йил ўтиб, ҳукумат ҳудди аввалгидек айбловларни чиқариб, 2020 йилнинг 8 январиди Холматовни яна ҳибсга олди. У “терроризм”да (155 (1)-модда) ва яна бир бор “қонунга хилоф равишда жамоат бирлашмалари ёки диний ташкилотларни ташкил этиш”да

(216-модда) айбланди. Қариндошлар ҳуқуқ ҳимоячиларига Холматовнинг сўроқ қилиш пайтида, уни ёлғон кўрсатма бериши учун Цельсий бўйича -10 даража совуқ ҳароратда ушлаб туришганини айтишди. Холматовнинг иши ҳеч қандай махфий масалалар билан боғлиқ эмаслигига қарамасдан, 2020 йил сентябрь ойида ўтказилган суд жараёни жамоатчилик ва журналистлар учун ёпилиди; ҳатто унинг қариндошларига ҳам иштирок

этишга рухсат берилмаган. Тошкент суди Холматовни тўрт йил ва бир ой очиқ турдаги манзил колонияда жазони ўташга ҳукм қилди.

Собиқ диний маҳбус Хайрулло Турсунов (1975 й.т.) оиласига хавфсизлик ходимлари томонидан “ёлғон иқдор қилиш” мақсадида “калтаклангани ва психологик босим остида бўлгани” тўғрисида хабар берган.⁶⁸ Унинг оиласи қийноқлар ҳақида хабар берган бўлса-да, тергов бўлмагани сабабли ҳеч ким жавобгарликка тортилмаган. Унинг ишида инсон ҳуқуқлари бузилишларини батафсил ҳужжатлаштирган Форум 18, шунингдек, Турсуновни эҳтимол, қасддан сил касаллигига чалинтирилганлиги ҳақидаги хавотирларни билдирган.⁶⁹ Унинг еркинлигини таъминлаш бўйича кенг қамровли халқаро кампаниядан сўнг Ўзбекистон ҳукумати уни 2021 йил июнь ойида озод қилди.

Татьяна Довлатова ва “Open Line” инсон ҳуқуқлари гуруҳи каби ҳуқуқ ҳимоячилари қamoқхона ходимлари COVID-19 билан боғлиқ хавфсизлик чораларига етарлича риоя қилмаганликларидан, ва айниқса, кекса ва касал маҳбусларда бундай чоралар йўқлиги сабабли касалланиш хавфи юқори эканлигидан хавотир билдирдилар.⁷⁰

ҲЕЧ ҚАНДАЙ РЕАБИЛИТАЦИЯ

Диний ва сиёсий маҳбусларни озод қилиниши ҳукуматнинг диний ва сиёсий ислоҳотларга жиддий қарашига умид бахш этди. Охириги тўрт ярим йил ичида озод қилинган маҳбуслар сони Каримов даврида ҳар йили ўртача ҳисобда озод қилинган бир ёки икки маҳбусдан кескин фарқ қилади. Бу, шунингдек, Ўзбекистон ҳукумати Ўзбекистондаги барча диний ва сиёсий маҳбусларни озод этиши мумкин деган умидни бағишлайди.

Бироқ, ҳукумат собиқ диний ва сиёсий маҳбусларга қонуний ҳимоя қилиш имкониятини, шу жумладан адолатсиз ҳукмларни бекор қилишни ёки, гарчи уларнинг кўпчилиги йиллар давомидаги машаққатлари ортидан хароб аҳволда қолаётган бўлса-да, уларга етарли тиббий даволаниш учун имкон яратмади. Ҳукумат уларни ўзбошимчалик билан ҳибсга олинганлиги ва ноқонуний қамалганини ҳеч қандай тарзда тан олмади.

⁶⁷ Сурат Икромов ва Гулнара Файзиева билан интервью, Тошкент, 2020-йил 20-ноябрь; “Барнохон Б”, Янгийўл, Тошкент вилояти, 2021-йил 15-май билан телефон орқали суҳбат.

⁶⁸ Мушфиг Байрам, “Ўзбекистон: Маҳбус сингаис билан “эҳтимол, охириги марта”, учрашишни сўради, Форум 18, 2020 йил 3 сентябрь, https://www.forum18.org/archive.php?article_id=2598.

⁶⁹ Id.

⁷⁰ Қаранг: АҚШ Давлат департаменти, 2021 йил учун Инсон ҳуқуқлари соҳасидаги амалиёт тўғрисида мамлакат ҳисоботлари, Демократия, инсон ҳуқуқлари ва меҳнат масалалари бўйича бюроси томонидан чоп этилган, АҚШ давлат департаменти, 2021 йил 30 март, 2021 йил, <https://www.state.gov/reports-bureau-of-democracy-human-rights-and-labor/country-reports-on-human-rights-practices/>.

Жиноий кодексга кўра, ҳозирги вақтда маҳбусларни жазо муддати тугашидан олдин озод қилишнинг бешта йўли мавжуд: авф этиш, амнистия, оқлаш, касаллик ва муддатидан олдин шартли озод қилиш.⁷¹ Фақат оқлов жазоси реабилитация ва зарарни қоплаш ҳуқуқини берган бўлса-да⁷², барча диний ва сиёсий маҳбусларни озод қилиш авф этиш ёки амнистия шаклида амалга оширилди, бу эса реабилитация учун ҳуқуқий асос бўлмайди. Баъзи ҳолларда маҳбуслардан ўз айбларига иқрор бўлишларини ёки расмий равишда кечирим сўраб ёзма мурожаат қилишни сўрашди, бу эса уларни кейинчалик оқлаш ёки реабилитация қилиш учун уринишларини имконсиз қилган.⁷³ Кўпчилик шартли равишда озод қилинди.⁷⁴ Баъзилардан товон пули ва зарарларни қоплаш ҳуқуқларидан воз кечишни сўрашди. Кўпгина иш берувчилар собиқ диний ёки сиёсий маҳбусларни ишга олишни истамайдилар, чунки улар жарималардан ёки фойдали давлат шартномаларини йўқотишдан қўрқишади; бошқалар эса потенциал ишчи оддий жиноятчи эмаслигига амин эмаслар. Ҳукумат томонидан ҳомийлик қилинган иш таклифлари кўпинча малака жиҳатдан мос эмас ва баъзан инсон учун ҳақоратлидир ҳам. Агар собиқ маҳбуслар давлат томонидан молиялаштириладиган ишга ёлланган бўлса ҳам, уларнинг аксарияти давлатга иш ҳақининг 20 фоизини тўлаши керак.⁷⁵

Амалда озод қилинганидан кейин реабилитация қилинган мақомни олиш жуда қийин, чунки озод

қилинган диний маҳбусларнинг жуда камчилиги ўз ишларини қайта кўриб чиқишлари ёки реабилитация қилишларига муваффақ бўлган. Жаҳонгир Кулижанов каби бир қанча озод қилинган диний маҳбуслар адолатсиз ҳукмлари устидан судга даъво киритдилар ва фақат қисман ҳуқуқий реабилитацияни қўлга киритдилар. Ҳозирги вақтда Кулиджанов ўз иши юзасидан бошқа жиноий моддалар бўйича шикоят қилмоқда ва тўлиқ реабилитацияга эришишга умид қилмоқда. Ҳизб-ут-Таҳрирга аъзоликда айбланиб, 18 йилга озодликдан маҳрум этилган, шу жумладан, Жасликда жазони ўтаган собиқ диний маҳбус Акрам Икромов, шунингдек, жиноят-процессуал кодексининг 83 моддасига мувофиқ реабилитацияга эришишга муваффақ бўлди.⁷⁶

Бугунги кунда, ҳукумат озод қилинганларни реабилитация қилишга ёки кўплаб фуқароларга бундай катта зарар етказган диний репрессия сиёсатини қайта кўриб чиқишга олиб келадиган ҳақиқатни ўрнатиш ва ярашиш бўйича муҳим стратегияни амалга оширишни режалаштирганидан ҳеч қандай дарак йўқ. Ўтмишдаги ҳуқуқбузарликлар, жумладан, диний ва сиёсий сабабларга кўра қамоқ жазосига ҳукм қилиш билан боғлиқ ишларда жамоатчиликнинг иштирокидаги мазмунли миллий мулоқот узоқ муддатли ислохотларнинг муваффақияти учун муҳим аҳамият касб этади.

⁷¹ Ушбу ҳуқуқий ҳимоя воситаси диний ва сиёсий маҳбусларга нисбатан ҳеч қачон қўлланилмаган. Қаранг: Жиноят кодексининг 163-моддаси - Жазони ўташдан муддатидан илгари озод қилиш ҳоллари, 18-модда - 18-модда. Фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш, <https://lex.uz/docs/163627#168609>.

⁷² Ўзбекистон Жиноят-процессуал кодексининг 83 - моддаси билан биргаликда кўриб чиқиладиган 301-модда.

⁷³ Иштирокчи давлатнинг саволлар рўйхатига жавоблари, CAT/C/UZB/Q/5/Add.1, 2019 йил, 20 сентябрь 15-24, 116-бандлар, <https://undocs.org/CAT/C/UZB/Q/5/ADD.1>

⁷⁴ “Ўзбекистон: сиёсий маҳбусларни озод қилиш ва реабилитация қилиш”, Хюман Райтс Вотч, 2018 йил 17 ноябрь, <https://www.hrw.org/news/2018/11/17/uzbekistan-release-and-rehabilitate-political-prisoners>.

⁷⁵ “Жазо муддатини ўтаётган, қилмишига чин кўнгилдан пушаймон бўлган ва тузалиш йўлига қатъий ўтган бир гуруҳ шахсларни авф этиш тўғрисида”ги фармон <http://uza.uz/ru/documents/ukazom-prezidenta-pomilovany-113-grazhdan-27-08-2020>, 2021 йил 16 апрелда мурожаат қилинган.

⁷⁶ Ахмадjon Мадмаров билан интервью, Тошкент, Ўзбекистон, 2020 йил 9 ноябрь.

ТАҚДИРИ ТАШВИШГА СОЛАЁТГАН ДИНИЙ МАҲБУСЛАР

Усмон Дарвишов © Расм марҳамат билан тақдим этилган, оила

- 1. 57 ёшли, Наманганда яшовчи диндор мусулмон Усмон Дарвишов** (1963 й.т.), энгил атлетика мактабида бокс бўйича мураббий бўлиб ишлаган. 2009 йил 18 февраль кунини Ўзбекистон хавфсизлик хизмати уни уйига қайтганида қўлга олди. Дастлаб улар уни “кичик безорилик” да айблагани ва 15 кунлик маъмурий қамоққа ҳукм қилишди. Ҳибсга олиш вақтида хавфсизлик хизмати ходимлари уни Наманган вилояти хавфсизлик хизмати тергов хибсхонасига олиб боришган, кейин уни “экстремизм” да айблагани. Ҳукумат Дарвишовни “миллий, ирқий, этник ва диний нафратни қўзғатиш” (156-модда), “конституциявий тузумни ағдаришга уриниш” (159-модда), “жиноий гуруҳни ташкил этиш” (242-модда) ва “диний экстремистик, сепаратистик, фундаменталистик ёки бошқа тақиқланган ташкилотларни тузиш, уларга раҳбарлик қилиш, уларда иштирок этиш” да (244-2-модда) ёлғон айбловларни қўйди. Дарвишовнинг ўғли Умархон Ёкубжонов хавфсизлик хизмати ходимлари, жумладан, Шоҳназар исмли офицер Дарвишовни ёлғон иқдор бўлиши учун қамоққа ташлаганини маълум қилди. Дарвишов тегишли ҳуқуқий процедурага амал қилинмаган ёпиқ суд жараёни тугагандан сўнг, 16 йилга озодликдан маҳрум этилди. Қарши қамоқхонасида тўққиз йил жазони ўтаган Дарвишов 2018 йилда очиқ турдаги манзил колонияга кўчирилди.
- 2. 42 ёшли Файзулла Саидқаримович Агзамов** (1969 й.т.), 2001 йилда “конституциявий тузумни ағдаришга уриниш” (159-модда) ва тақиқланган ташкилотга аъзолик (244-модда) айблови билан ҳибсга олинган ва 17 йилга озодликдан маҳрум этилган. Ҳуқуқ ҳимоячилари, ҳукумат Агзамовни ўз динига ҳукумат томонидан ўрнатилган қаттиқ назоратдан ташқарида эътиқод қилган диндор мусулмоннинг профилига мос келганлиги учунгина таъқиб қилганлар, деб маълум қилади. Кейинги йигирма йил ичида Ўзбекистон ҳукумати Агзамовнинг бир неча қариндошларини, шу жумладан, унинг хотини ва ўғлини ҳудди шундай айбловлар билан ҳибсга олди ва қамади, Агзамовдан бошқа ҳаммаси бугунги кунда озод қилинган. 2014 йилда, озод қилинишига уч йилдан озроқ муддат қолганида, ҳукумат яна уни қамоқхонада айблаб, жазо муддатига яна бир 16,5 йил қўшиб қўйди. Унинг қариндошлари расмийлар Агзамовни илгари қамоқда бўлган пайтида қийноққа солганини таъкидлайдилар. Агар Агзамов бутун муддатини ўтаса, у 2030 йилда озодликка чиқади. Агзамовнинг оиласидан олинган сўнгги маълумотларга кўра, у ҳозирда Бухорода, Қоровулбозорда (ЖИЭК-17) да қаттиқ режимли колонияда жазони ўтамоқда.
- 3. Тоҳир Жуманов** (1963 й.т.), 57 ёш, 1999 йил 6 августда Тошкентда Ҳизб-ут-Таҳрир адабиётини тарқатиш айблови билан ҳибсга олинган. Сирдарё вилояти суди уни Жиноят кодексининг турли моддалари, шу жумладан, 156, 159, 216, 242-2, 244, ва 246-моддалар бўйича 10 йилга озодликдан маҳрум қилди. Жумановнинг қамоқ муддати бир неча бор ноқонуний равишда узайтирилди. Биринчи ҳолат 2009 йилда, Зарафшон қамоқхонасида (ЖИЭК 64/48) содир бўлган, унинг ҳукми “қамоқхона тартибини бузиш” учун 221-модда бўйича ўзбошимчалик билан узайтирилиб, жазо муддатига қўшимча уч йил ва етти кун қўшилди. Унинг муддати 2012 йилда тугаётганлиги сабабли, Қарши қамоқхонасидаги мансабдор шахслар уни яна ўн йилга ҳукм қилишди. Ҳуқуқ ҳимоячилари ва Жумановнинг қариндошлари Маруф Абдуллаев исмли қамоқхона ходими уни 2018 йил 10 май кунини Навоий қамоқхонасида (ЖИЭК

64/46) қийноққа солгани тўғрисида хабар беришган. Ҳукумат ҳеч қачон Жумановнинг қийноқлар ҳақидаги баёнотларини текширмаган.

4. **Равшан Қосимов - АҚШ Вест Поинт ҳарбий академиясида алмашинув дастурида ўқиган аскар. 2008 йилда хавфсизлик идоралари уни ҳибсга олиб, “диний экстремизм” айблови билан сўроқ пайтида қийноққа солишди. Равшаннинг онаси Малика Қосимованинг сўзларига кўра, хавфсизлик хизмати уни Қуръоннинг нусхасини ўз нарсаларида сақлаб юрган содиқ мусулмон бўлгани учун ажратишган. Ҳибсга олинганидан кейин расмийлар уни “конституцияга хилоф фаолият” (159-модда) айблови билан қамоққа тиқиш билан кўрқитишган кейин давлатга хоинлик қилишда (157-модда) айблагга ўтишган. Косимованинг таъкидлашича, Косимовни сохта иқрор бўлишга мажбур қилиш мақсадида дастлабки ҳибсга олиш пайтида шафқатсиз қийноққа солинган. Косимова ва турмуш ўртоғининг адвокати Сергей Майоров, расмийлар Косимовни амнистия ёки озод қилиш ҳуқуқидан маҳрум қилиш учун турли хил уйдирма “қамоқхона қоидаларини бузиш” ҳолатларини бир неча бор уюштиришган. Унинг ҳозирги қамоқ муддати 2023 йилда тугайди. Косимова, шунингдек, Пскентдаги очиқ турдаги манзил колониянинг (ЖИЭК-50) маъмурияти 2020 йилда Косимовни қоралаб, сохта асослар келтиришганини таъкидламоқда, бу уни яна қаттиқроқ режимли ёпиқ турдаги колонияга қайтариш учун баҳона бўлишидан хавотир билдирган. Майоров, расмийлар Косимовдан қасос олишлари мумкин, деб ҳисоблайди, чунки сўнгги йилларда у реабилитацияга даъво қилаётган айбланувчининг ишида қийноққа солишда айбланаётган мансабдор шахсларга қарши гувоҳлик берган. “Улар, эҳтимол, уни ўлдиришни хоҳлашади”, дейди Косимова.**

Аваз Тўхтаёв © Тақдим этилган фотосурат, Хусусий

5. **Аваз Абдувахович Тўхтаходжаев (1949 й.т.), 72 ёш, иқтисодчи. Хавфсизлик хизмати ходимлари уни 1999-йил 26-ноябрь куни Тошкентдаги уйида “Ҳизб-ут-Таҳрир” га алоқадорликда гумон қилиб, ҳибсга олган ва уйида тинтув ўтказган. Хавфсизлик ходимлари унга 156, 159, 216, 244-1, 244-2, 246-моддалар бўйича айблов эълон қилишди. Дастлабки қамоқ вақтида хавфсизлик хизмати ходимлари Тўхтаходжаевни айбга сохта иқрор бўлиши учун бешафқат қийноққа солишди. Бошқа усуллар билан бир қаторда хавфсизлик ходимлари Тўхтаходжаевни резина таёқ билан у хушидан кетгунча қалтакладилар. 2000 йил март ойида Тошкент вилоят суди уни 13 йилга озодликдан маҳрум қилди. Турли хил ёлғон баҳоналарни қўллаган ҳолда, қамоқхона маъмурияти Тўхтаходжаевнинг қамоқ муддатини беш марта (2001, 2002, 2004, 2007 ва 2013 йилларда) ўзбошимчалик билан узайтирди ва унинг дастлабки ҳукмига 12 йилдан ортиқ қўшиб, амнистия бўйича озод қилиниш ҳуқуқидан маҳрум қилди. Қатор касалликларга чалинган, шу жумладан, 2018 йилнинг август ойидаги инсультни бошдан кечирган Тўхтаходжаев 22 йилдан буён бирин-кетин Навоий, Андижон ва Бухоро қамоқхоналарида жазони ўтаб келмоқда.**
6. **43 ёшли Умар Бадалов (1978 й.т.), Тошкент шаҳрида яшовчи диндор мусулмон дастлаб 1999 йил 4 мартда, 21 ёшида, 1999 йил февраль ойида Тошкентда содир бўлган портлашлардан кейинги оммавий ҳибсга олишлар бошланганида ҳибсга олинган, 1999 йил 6 августда Жиззах вилоят суди томонидан экстремистик адабиётни сақлашда (244-модда) ва “диний экстремизм” да айбланиб, 17 йилга озодликдан маҳрум этилган, дастлабки тергов давомида қамоқда сақланаётган пайтда хавфсизлик хизмати ходимлари уни оёқ ва қўлларида тирноқларини суғуриб, вахшийларча қийноққа солган. Бадалов 2003 йилда эълон қилинган амнистия асосида озод қилинди. Озод қилинганидан сўнг, милиция ва хавфсизлик хизматлари уни яқиндан кузатиб боришди ва мустақил ҳуқуқ ҳимоячиларининг ташаббускор гуруҳининг маълумотларига кўра, 2015- йилда Тошкент масжидида портлаш содир бўлгани муносабати билан, кўплаб гувоҳлар Бадалов ва унинг хотини портлаш содир бўлган жойдан 22 чақирим нарида туғруқхонада кўрганини айтишганига қарамай, уни ҳибсга олишни режалаштирган эди. Унинг оиласига кўра, 2003 йилда қамоқдан озод қилинганидан сўнг, у бошқа диндор мусулмонлар билан алоқани бутунлай тўхтатди, фақат уйда ибодат қилди ва масжидга**

ҳар қандай ташриф буюришдан қочди. Кейин Бадалов кўп йиллар давомида Россияда, Москвадаги қурилишларида меҳнат муҳожир сифатида ишлаган. Унинг икки нафар ҳамкасби номаълум сабабларга кўра Яқин Шарққа кўчиб ўтгандан сўнг, Ўзбекистон махсус хизматлари яна унга қизиқиш билдира бошлади. 2017 йил 19 январь куни Бадалов диний экстремизмга алоқадорликда гумон қилиниб, Тошкент халқаро аэропортига қайтиб келганида ҳибсга олинган ва ўша вақтдан бери у қамоқда сақланмоқда.

Нематулло Ибрагимов© Тақдим этилган фотосурат, хусусий

7. **Наманганда яшовчи 57 ёшли Нематулло Якубович Ибрагимов** (1963 й.т.) 1998 йилда турли айбловлар билан, жумладан, 159, 242, 248-моддалар бўйича ҳибсга олинган ва судланган. Ҳибсга олиш вақтида милиция уни диндор мусулмон бўлгани сабабли ваҳобийликда айблади. Ибрагимов 2004 йилда эълон қилинган амнистия бўйича озод қилингунга қадар жазони диний маҳбусларнинг катта гуруҳи билан бирга ўтаб келган. Ҳукумат Ибрагимовни 2005 йил май ойида Андижондаги хунрезликдан сўнг “экстремист” деб гумонланганларнинг навбатдаги оммавий ҳибсга олишлар давомида Ибрагимовни яна бир бор ҳибсга олиб, уни шу каби айбловлар (159, 244-1, 244-2-моддалар) бўйича олти йилга озодликдан маҳрум қилди. 2011 йилда озод қилинишига атиги бир ой қолганда, мансабдор шахслар уни учинчи маротаба 159, 244-1, 244-2-моддаларга кўра айблаб, яна 10 йил озодликдан маҳрум этишга ҳукм чиқаришди ва бу билан жазо муддатини 2021 йилга қадар узайтиришди. Ибрагимовнинг қариндошлари ҳуқуқ ҳимоячиларига у жазони ўтаган бир неча қамоқхоналарда қийноққа солинганини ва унинг суд

процесслари тегишли процедураларнинг жиддий бузилиши билан кечганини маълум қилишган. Улар, шунингдек, Ибрагимовнинг озодликдан маҳрум қилиш муддатини ўзбошимчалик билан узайтириш эҳтимоли борлигини маълум қилишган. Ибрагимов Навоийда 64/29, Зангиотада 64/1, Қаршида 64/33, Бухоронинг Қоровулбозорида 64/25 муассасаларида жазони ўтаган ва бугун у Зарафшондаги муассасада деб тахмин қилинмоқда.

8. **Рашидов Муҳаммад Абдукаримович** (1985 й.т.), 36 ёшда, Тошкент шаҳрида яшовчи, 2018 йилда тўрт нафар қариндоши билан бирга диний экстремизмда уйдирма айбловлар билан ҳибсга олинган. Тошкент шаҳар суди 2018 йил 9 июл куни беш нафар айбланувчиларнинг барчасига ҳукм чиқарган. Қолган тўрт нафар айбланувчи шартли равишда озод қилинган ёки уй қамоғида олинган бўлса-да, Рашидов саккиз йилга озодликдан маҳрум этилди. Судда иштирок этган ҳуқуқ ҳимоячилари, айблов томони жинойий хатти-ҳаракатларнинг ишончли далилларини тақдим этмаганлигини маълум қилди.
9. **Санат Суннаталиевич Салимов** (1992 й.т.), 28 ёш, Навоий шаҳрида истиқомат қилувчи, Ўзбекистонга қайтганидан кейин ҳибсга олинган, унга Россияда меҳнат мигранти бўлиб ишлаган. Салимов 2016 йил апрель ойида етти йилга озодликдан маҳрум этилди. Навоий ички ишлар бошқармаси терроризм ва экстремизмга қарши кураш бўлими ходимлари унинг мобил телефонида арабча қўшиқларни топиб олгани учун ҳибсга олди. Милиция уни дастлаб маъмурий айбловлар билан қўлга олди ва кейин унга диний экстремизмда жинойий айблов эълон қилди. Ҳуқуқ ҳимоячилари ва Салимовнинг қариндошлари уни Навоийга тергов ҳибсхонасида сақланганида бир неча милиция ходими уни бошига қоп кийдириб, хушини йўқотгунича калтаклашганини хабар қилишади. Улар сув солинган бутилкани жинсий аъзоларига боғлаб қўйишган ва уни резина таёқ билан дўппослашган. Улар, шунингдек, унинг қўллари ва оёқларига электрошок қўллашган. Милиция томонидан сўроқ қилиш пайтида, улар сингисини зўрлаш билан таҳдид қилишди. Ҳуқуқ ҳимоячилари Салимовнинг айбдорлиги ёки зўравонликка алоқадорлиги ҳақида ҳеч қандай далил йўқлигини таъкидлайдилар; бунинг ўрнига айблов Салимовнинг телефонида топилган Араб тилидаги қўшиқларга асосланган, Салимовнинг сўзларига кўра, бу Навоий хавфсизлик хизмати ходимлари томонидан сохталаштирилган.

10. **Жаҳонгир Жапарович Камолов** (1975 й.т.), 41 ёш, 2000 йил 18 майда Тошкент полицияси томонидан “Ҳизб-ут-Таҳрир” га аъзоликда гумон қилиниб ҳибсга олинган. У қамоқхонада қийноққа солинган. Ҳуқуқ ҳимоячилари милиция айбловларни ва унга қарши ишни уйдирганини хабар қилмоқдалар. 2000 йил 22 сентябрь куни Тошкент суди уни 159, 216 ва 244-1 моддалари бўйича 16 йилга озодликдан маҳрум қилди. Унинг ҳукми ўн йилга қадар апелляция тартибида қисқартирилган бўлса-да, расмийлар саккиз йил давомида сохта айбловлар билан ҳукмга қўшилдилар ва у “қамоқхона қоидаларини бузиш” (221-модда) учун фақат икки йил қолди. 2016 йил август ойида Камоловга “ётар жойини тузатмагани” ни баҳона қилиб, Навоий қамоқхонаси маъмурияти унинг жазо муддатини яна тўрт йил ва етти ойга узайтирди. Камоловнинг қариндошлари ҳуқуқ ҳимоячиларига уни бир неча қамоқхоналарда қийноққа солинганлигини айтди.
11. **Иброҳим Холматов** (1980 й.т.), 41 ёш, Тошкент вилоятининг Янгийўл шаҳридан бўлган диндор мусулмон. Холматов Холматов илгари 2000 йилда инсон ҳуқуқлари гуруҳлари уйдирилган деб ҳисоблайдиган жиноят иши доирасида “конституцияга хилоф фаолият (159-модда),” “қонунга хилоф равишда жамоат бирлашмалари ёки диний ташкилотларни ташкил этиш” (216-модда) ва “жамоат хавфсизлиги ёки жамоат тартибига таҳдид солувчи материалларни тайёрлаш ёки тарқатиш” да (244-модда) айбланиб, ҳибсга олинган. Оиласи ва ҳуқуқ ҳимоячиларининг сўзларига кўра, Холматов қамоқда қийноққа солинган. У ўн йилга озодликдан маҳрум қилишга ҳукм қилинди ва 2001 йилда жазони ўташ учун Қарши шаҳридаги қамоқхонага юборилди. 2002 йилнинг май ойида унда ўтказиб юборилган даражада сил касаллиги аниқлагандан сўнг, расмийлар уни қамоқдан муддатидан олдин шартли озод қилиш тўғрисида ҳукм чиқардилар. Бироқ, ўн саккиз йил ўтиб, ҳукумат ҳудди аввалгидек айбловларни чиқариб, 2020 йилнинг 8 январида Холматовни яна ҳибсга олди. У “терроризм” (155 (1-модда)) ва яна бир бор “қонунга хилоф равишда жамоат бирлашмалари ёки диний ташкилотларни ташкил этиш” (216-модда) билан айбланган. Қариндошлар ҳуқуқ ҳимоячиларига Холматовнинг сўроқ қилиш пайтида, уни ёлғон кўрсатма бериши учун Цельсий бўйича -10 даража совуқ ҳароратда ушлаб туришганини айтишди. Холматовнинг иши ҳеч қандай махфий масалалар билан боғлиқ эмаслигига қарамасдан, 2020 йил сентябрь ойида ўтказилган суд жараёни жамоатчилик ва журналистлар учун ёпилди; ҳатто унинг қариндошларига ҳам иштирок этишга рухсат берилмаган. Тошкент суди Холматовни тўрт йил ва бир ой очиқ турдаги манзил колонияда жазони ўташга ҳукм қилди.
12. **Алишер Мўминов** (1986 й.т.), 35 ёшли Марғилонлик диндор мусулмон, 2016 йил 26 март куни Тошкентда ҳибсга олинган ва 159(1), 159(3), 244 - моддаларни бузганликда, бошқа айбловлар билан бирга худдики тақиқланган диний адабиётни тарқатганликда айбланган. Мўминов Тошкентда этиқдўз бўлиб ишлаган ва кунларнинг бирида Интернетда Одноклассники.ру сайтида бир аёл билан танишиб қолган ва у билан ёзиша бошлаган. Мўминовнинг қариндошлари айтишича, аёл махсус хизматларга ишлаган ва атайлаб Алишернинг Ислом ҳақидаги фикрини билишга интилган. Улар бир неча бор телефон орқали суҳбатлашишган, суҳбатлар давомида бу аёл уни Исломий халифалик, Исломий давлат ва Суриядаги уруш ҳақидаги фикрлари ҳақида суриштирган. Мўминовнинг қариндошлари суҳбатлардан бирида аёл унга: “Сурияда жанг қилишни хоҳламайсизми?” - деб сўраган, дейишади. Кейин аёл Мўминов билан 2016 йил 26 март кунига шахсан учрашиш куни ва вақтини белгиланган. 2016 йил 26 март Мўминов учрашув жойига келганида, у ерда хавфсизлик хизмати уни ҳибсга олиш учун кутиб турарди. Махсус хизматларнинг Мўминовнинг телефонида топилган “экстремистик” деб ҳисобланган далиллари орасида машҳур диний арбоб, шоир ва спорт шарҳловчиси Хайрулло Ҳамидов (2010-йилдан 2015-йилгача бўлган даврда экстремизм учун қамоққа олинган) ва машҳур Имом Абдуллох домланинг ёзувлари бўлган. Мўминов қариндошларига айбига иқрор бўлишга мажбур қилишганини ва адвокатга рухсат берилмаганлигини айтди. Ёпиқ суд жараёни тугайдан сўнг, Мўминов дастлаб 15 йилга озодликдан маҳрум этишга ҳукм қилинди, бу муддат Инсон ҳуқуқлари бўйича вакилнинг идораси аралашувидан кейин қисқароқ - етти ярим йиллик жазога ўзгартирилди. Мўминов Жасликда (2016-2019 йилларда), кейин Наманганда Поп қамоқхонасида қамоқ жазосини ўтади ва ҳозирда Ҳасанбой манзил колонияда жазони ўтамоқда.
- “Форум 18” нинг хабар беришича, **Алишер Қосимов** (1986 й.т.), **Шаҳзоджон Зокиров** (1999 й.т.), **Жавохир Аҳмедов** (1996 й.т.), **Убайдулла Муртазоев** (1996 й.т.), **Азимжон Абдусаматов** (2000 й.т.), **Баҳодир Жохонов** (2000 й.т.), **Абдулборий Абдурахмонзода** (2000 й.т.) ва **Бахтиёр Турсунов** (1997 й.т.) лар 2019 йил август-

- сентябрь ойларида диний сабабларга кўра, яъни “экстремистик ваъзларни” юклаб олиш ва бошқа диний экстремизм билан боғлиқ жиноятларни содир этишда айбланиб, ҳибсга олинган ва биргаликда суд қилинган, натижада ҳаммасига турли жазо муддатлари белгиланган. Суд беш кишини **11 ярим йилгача** қамоқ жазосига ҳукм қилди. Қолган уч нафари озодликни чеклаш жазосига ҳукм қилинди, бунинг давомида улар ҳар куни тунда комендантлик соати остида бўладилар, уларга машина бошқариш, интернет ёки бошқа алоқа воситаларидан фойдаланиш, кўнгилочар жойларга бориш ёки оммавий тадбирларда қатнашиш ва “жиноят содир этишга мойил ёки жинойий жавобгарликка тортилган” шахслар билан алоқа қилиш тақиқланади.
13. **Алишер Қосимов** (1986 й.т.), 35 ёш, 244-2 ва 155-3 моддалар бўйича диний экстремистик, сепаратист, фундаменталистик ёки бошқа тақиқланган ташкилотларда аъзолик қилиш ва “терроризмни молиялаштириш” да гумонланиб, ўн бир ярим йиллик қамоқ жазосига ҳукм қилинди.
14. **21 ёшли Шахзоджон Зокиров** 244-2, 155-3 ва 159-1-моддалар билан диний экстремистик ташкилотларда иштирок этганликда гумон қилиниб, “конституциявий тузумни ўзгартиришга уриниш”, террористик фаолиятга тайёргарлик кўриш ва “террорчилик ҳаракатларини содир этиш”да айбланиб, етти ярим йил муддатга қамалган.
15. **24 ёшли Жавоҳир Аҳмедов** (1996 й. т.) Жиноят кодексининг 244-2 ва 244-1 моддалари бўйича худдики диний экстремизм ғояларини ўз ичига олган материалларни тайёрлаш ва сақлашда айбланган.
16. **Убайдулла Муртазов** (1996 й.т.), 25 ёш, 2019 йил 5 сентябрда ҳибсга олинган ва 159-1, 159-3, 244-1 ва 244-2 моддаларида кўзда тутилган жиноятларни содир этишда айбланган. Форум 18 хабарига кўра, милиция Муртазовни худдики диний экстремизм ғояларини ўз ичига олган материалларни тарқатиш мақсадида сақлаганлиги учун ҳибсга олган ва у ўн йил ва олти ой қамоқ жазосига ёки Тошкент вилоятидаги манзил колонияда жазони ўташга ҳукм қилган.
17. **Азимжон Абдусаматов** (2000 й.т.), 21 ёш, 2020 йил 14 августда суд жараёни тугаганидан сўнг суд залининг ўзида ҳибсга олинган. У диний экстремизм ғояларини ўз ичига олган материалларни тарқатиш мақсадида тайёрлаш ва сақлашда, шунингдек, “конституциявий тузумни ўзгартиришга уриниш”да гумон қилиниб, 244-2 ва 159-1 моддалар бўйича Тошкентдаги ахлоқ тузатиш-меҳнат лагерида олти йил ва уч ой қамоқ жазосига ҳукм қилинди.
18. **Баҳодир Жаҳонов** (1999 й.т.), 21 ёш, Жиноят кодексининг 244-2 моддаси бўйича жавобгарликка тортилди ва тўрт йил ва уч ойга “озодликни чеклаш”га ҳукм қилинди.
19. **Абдулборий Абдурахмонзода** (2000 й.т.) Жиноят кодексининг 241 ва 155-1 моддалари бўйича террористик ҳаракатлар ҳақидаги маълумотни яширганликда айбланган ва тўрт йилга озодликдан маҳрум этилган. Озодликни чеклаш кечки соат 9 дан эрталабки соат 7 гача уйда қолиш, ҳеч қандай кўнгилочар жойларга бормаслик; оммавий тадбирларда иштирок этмаслик, жамоат транспортдан фойдаланмаслик, транспорт воситасини бошқармаслик, Интернетдан ва бошқа алоқа воситаларидан фойдаланмаслик шартларини англагани.
20. **Бахтиёр Турсунов** (1997 й.т.), 24 ёш, 2019 йил 5 сентябрда етти ярим йил муддатга қамоқ жазосига ҳукм қилинди. У Тошкентдаги меҳнат лагерида сақланмоқда. У 244-2, 244-1 ва 159 моддалари бўйича диний экстремизм ғояларини ўз ичига олган материалларни тарқатиш мақсадида тайёрлаш ва сақлаш ва “конституциявий тузумни ўзгартиришга уриниш” да гумон қилиниб ҳибсга олинган, бу Ўзбекистон Жиноят кодексига мувофиқ хоинлик ва жосуслик деб ҳисобланади.
- Форум 18 дин ва экстремизм билан боғлиқ айбловлар билан кўплаб мустақил мусулмонларни, шу жумладан, 2020 йил январда Ислонни муҳокама қилиш учун учрашган бир нечта эркакаларни, хусусан, **Равшан Игамбердиев, Искандар Искандаров, Акбар Абзалов ва Фаридуддин Абдувоҳидовни** ҳибсга олиш ҳолатлари ҳақида хабар беради. Терговчилар ҳибсга олинганларни 244-1 (“жамоат хавфсизлиги ва жамоат тартибига таҳдид солувчи материалларни ишлаб чиқариш, сақлаш, тарқатиш ва намойиш қилиш”), 244-2 (“диний экстремистик, сепаратист, фундаменталистик ёки бошқа тақиқланган ташкилотларда иштирок этиш”) ва 155 (“терроризм”) моддалари билан айблаб, уларни 2020 йил сентябрь ойида жавобгарликка тортиди. Ҳибсга олинган ва судланганлар орасида:
21. **Равшан Игамбердиев** (1987 й.т.), 155-3-модда 1 ва 2-қисми, 244-1-модда 3-қисми “д” банди ва 244-2-модда 1-қисми билан айбланиб, уч йил ва икки ойга озодликни чеклашга ҳукм қилинган.

22. **Искандар Искандаров** (1988 й.т.), 33 ёш, Жиноят кодексининг 155-3, 244-1 ва 244-2 моддалари бўйича тўрт йилга озодликдан маҳрум этилган.
23. **Акбар Абсалов** (1987 й.т.) 34 ёш, жиноят кодексининг 155-3, 244-1 ва 244-2 моддалари бўйича тўрт йилга озодликдан маҳрум этилган.
24. **Фариуддин Абдувоҳидов** (1994 й. т.), 25 ёш, Жиноят кодексининг 155-3 ва 228-моддалари бўйича 11 йилга озодликдан маҳрум этилган.
25. **Муроджон Тоҳиржонович Хаитов** (1984 й.т.), 37 ёш, Андижонда истиқомат қилувчи мўмин мусулмон, у 2009 йилда диний экстремизмда уйдирма айбловлар билан, диний эътиқодларини тинч йўл билан амалга оширганлиги учунгина ҳибсга олинган. 2009 йилда Андижон вилоят суди уни экстремизмда, жумладан 155, 156, 159, 242, 244-1 ва 244-2-моддалар бўйича айблаб, 15 йилга озодликдан маҳрум қилди. Қариндошлари унинг Қашқадарё вилояти жанубидаги Косонда (ЖИЭК-64/51 жазони ижро этиш колониясида) қамоқ жазосини ўтагани ва 2018 йил март ойи ҳолатига Жиззах вилоятининг Зафоробод туманидаги манзил колонияга ўтказилганини маълум қилди.
26. **42 ёшли диндор мусулмон Фаррух Юлдашев** (1979 й.т.) дастлаб Тошкентда содир бўлган портлашлардан сўнг мустақил мусулмонларни ҳибсга олиш тўлақини пайтида 2000 йил февраль ойида ҳибсга олинган. 2000 йилда Тошкент суди уни етти йилга озодликдан маҳрум қилди. 2007 йилда, озод қилинишидан олдин қамоқхона маъмурлари унинг озодликдан маҳрум этиш жазосини ўзбошимчалик билан “қамоқхона қоидаларини бузиш”да сохта айблов билан (*раскрутка*) тўрт йил ва 15 кунга қамоқ муддатини узайтирди. 2008 йилда қамоқхона маъмурлари уни яна бир бор экстремизм айблови билан *судлади* ва саккиз йиллик қамоқ жазосига ҳукм қилди. Суд жараёни қамоқхонада бўлиб ўтди ва адолатли суд жараёни стандартларига жавоб бермади. Қариндошлари, кейинчалик унга яна бир ҳукм чиқарилганини ва беш йил қамоқ жазоси берилганини хабар қилди. 2020 йил 11 июнь куни Юлдашев ўз оиласига ҳозирда жазони ўтаётган жойида, Навоий қамоқхонасида (ЖИЭК 64/46) қийноққа солинганлигини маълум қилиш учун кўнғироқ қилди. Қариндошлар, Юлдашевнинг “қийноқлар” сўзини айтиши билан телефон алоқаси узилганини баён қилишди. Юлдашев қариндошларидан мамлакат бўйлаб жойлашган ва жамоатчиликка очиқ бўлган Президент қабулхоналари орқали Президент маъмуриятига қийноқлар ҳақида хабар беришни сўради. Оиланинг адвокати Дилшод Жабборов, мижознинг суд-тиббий экспертизасини ўтказиш учун ариза топширганини, ammo илтимоснома рад этилганлигини маълум қилди.
27. **Муҳаммаджон Акмалжон оғли Аҳмаджонов** (1992 й.т.), 29 ёш, диндор мусулмон ва диний маҳбус Насиба Усмонованинг ўғли бўлиб, унинг қариндошлари билан бирга “Жиҳодчилар” га аъзоликда айланган, ушбу ташкилот ўзбек ҳукумати томонидан экстремистик ташкилот сифатида тақиқлаган. Ўзбекистон ҳукумати Аҳмаджоновни Бирлашган Араб Амирликларидан, сўнгра Озарбайжондан экстрадиция қилишга интилади ва у 2017 йилда қайтарилди. 2017 йил 20 май куни суд Аҳмаджоновни экстремистик адабиётларни сақлаш (219, 244-1 ва 244-2-моддалар) айблови билан 13 йилга озодликдан маҳрум этиш жазосига ҳукм қилди.
28. **Акбар Саидахмедович Икромов** (1981 й.т.), 40 ёш, 2000 йил 17 апрель куни 159, 216 ва 244 моддалар билан Марғилон шаҳар суди томонидан диний эътиқодларини тинч йўл билан амалга оширишдан бошқа ҳеч қандай сабабсиз саккиз йилга озодликдан маҳрум этилган. 2008 йилнинг 18 февралда, унинг жазоси тугашидан атиги икки ой олдин Навоий вилоят суди уни 159-модда бўйича яна олти йил ва олти кунга ҳукм қилди. Сўнгра 2008 йил 15 август куни Навоий вилоят суди уни 17 йил муддатга 159, 242 ва 244 моддалари бўйича яна жазога тортди. Икромовнинг жазо муддатини узайтириш учун суд Икромовнинг ҳукмини бутунлай уйдирилган ишларга асосланганига қарамасдан, уни “хавфли рецидивист” деб топди ва унинг иши бўйича 34-моддани қўлади. Икромов ҳозирда Навоий (ЖИЭК-11) қамоқхонасида сақланмоқда.
29. **51 ёшли Миразиз Гозибоевич Мирзахмедов** (1970 й.т.) 2000 йил 5 июнда Тошкент вилоят суди томонидан 1999 йил февраль ойида Тошкентда содир бўлган портлашлардан сўнг диндор мусулмонларнинг оммавий “тозалашлар” доирасида 159, 216 ва 244 моддалари бўйича 13 йиллик жазо муддатига ҳукм қилинган. Сўнгра 2008 йил 15 августда Мирзахмедов Навоий вилоят суди томонидан 159, 242 ва 244 моддалари бўйича 17 йилга ҳукм қилинди. Ҳозирги вақтда у Тошкент вилоятининг Чирчиқ шаҳрида (ЖИЭК-6) қамоқда сақланмоқда.
30. **Равшан Раҳимжанович Каримов** (1973 й.т.), 48 ёш, 2000 йил 22 майда Тошкент шаҳар суди томонидан 159, 216 ва 244-моддалар бўйича ҳукм қилинган

- ва 13 йилга озодликдан маҳрум этилган. Ҳукумат Каримовни “Ҳизб-ут-Таҳрир” га аъзо бўлганликда гумон қилиб, унинг зўравонлик ёки бошқа жиноий фаолиятга алоқадорлиги ҳақида ҳеч қандай далилсиз таъқиб қилган. 2008 йил 15 август куни Навоий вилоят суди Каримовни 159, 242 ва 244-моддаларга кўра 16 йил ва олти ой қамоқ жазосига ҳукм қилди. Қариндошлари хабар беришича, Каримов ҳозирда Зарафшон шаҳридаги қамоқхонада (ЖИЭК-12).
31. **Жамшидбек Ибойдуллаевич Атабеков** (1973 й.т.), 48 ёш, Жиззах шаҳар суди томонидан 1998 йил 30 мартда 276-модда бўйича ҳукм қилинган ва такроран 1999 йил 3 июлда Жиззах вилоят суди томонидан 159, 248 ва 276-моддалар бўйича 11 йил қамоқ жазосига ҳукм қилинган диндор мусулмон. Ҳуқуқ ҳимоячилари унинг жиноят иши бутунлай уйдирилган деб ҳисоблашади. 2008 йил 15 август куни Навоий вилоят суди унга 16 йил ва олти ой муддатга 159, 242 ва 244 моддалари бўйича айблов эълон қилди. Айни пайтда у Қашқадарё вилоятида Косон қамоқхонасида (ЖИЭК-10) сақланмоқда.
32. **Шамсиддин Фазлитдинович Гиёсов** (1983 й.т.), 38 ёш, 2002 йил 4 январда Тошкент шаҳар суди томонидан 159 ва 244 моддалар бўйича олти йил ва олти ойга ҳукм қилинган диндор мусулмон. Гиёсовнинг оиласи уни диний эътиқодларини тинч йўл билан амалга оширганлиги учунгина, бошқа ҳеч қандай сабабсиз, нишонга айланганини хабар қилади. У 2007 йил 12 сентябрь куни Навоий вилоят суди томонидан 159-модда бўйича олти йил ва тўққиз ойга ҳукм қилинди. 2008 йил 15 август куни Гиёсов такроран Навоий вилоят суди томонидан 159, 242 ва 244 моддалари бўйича яна 17 йилга ҳукм қилинди. Ҳуқуқ ҳимоячилари, ҳозирги вақтда уни Оҳангарондаги манзил-колонияда жазони ўтаётганини маълум қилади.
33. **Рустам Ахмедович Носиров** (1967 й.т.), 54 ёш, ўзининг диндорлигининг ташқи белгилари асосида ҳибсга олинган мўмин мусулмон. Тошкент вилояти Чиноз туман суди Носировни 1998 йил 30 сентябрда 109-модда бўйича айбдор деб топди ва икки йилга жазолади, кейин 2000 йил 25 январь куни ҳудди шу суд томонидан у 159, 216 ва 244-моддаларига кўра тўққиз йилга озодликдан маҳрум этилди. Носиров 2008 йил 15 августда Навоий вилоят суди томонидан 159, 242 ва 244 моддалари бўйича 16 йил ва уч ой муддатга қайта ҳукм қилинди. Айни пайтда у Олмаликдаги қамоқхонада (ЖИЭК-14) сақланмоқда.
34. **Турназар Мухаммадиевич Бойматов** (1973 й.т.), 48 йил, 2000 йил 27 март куни Сурхондарё вилоятида суд томонидан 159 ва 244 моддалари бўйича тўққиз йил муддатга ҳукм қилинди. 2008 йил 15 августда Навоий вилоят суди томонидан 16 йил ва уч ой муддатга 159, 242 ва 244 моддалари бўйича ҳукм қилинди. Ҳуқуқ ҳимоячилари ва қариндошларига кўра, суд уни “рецидивист” деб топиш учун 34-моддасини қўллаган ва шу билан унинг қамоқ муддатини узайтирган. Бойматовнинг ҳозирги жойлашуви номаълум.
35. **Забихулло Хайруллаевич Мўминов** (1968 й.т.), 53 ёш, диндор мусулмон, дастлаб 1999 йилда Тошкентда содир бўлган портлашлардан кейин ҳибсга олинган. Унинг оиласи милиция у диндор мусулмон бўлгани учун унга қарши иш қўзғатганини айтди. 1999 йил 12 октябрда Тошкент шаҳар суди уни 159 ва 216-моддаларига кўра 11 йилга озодликдан маҳрум қилди. 2008 йил 15 август куни Навоий вилоят суди уни 159, 242 ва 244-моддалари бўйича яна 16 йил ва олти ой қамоқ жазосига ҳукм қилди. Ҳозирги вақтда Муминов қамоқда, аммо унинг аниқ жойлашуви номаълум.
36. **Машрап Фарҳодович Рабиев** (1981 й.т.), 40 ёш, оддий диндор мусулмон, 2003 йил 20 майда Сурхондарё вилоят суди томонидан 159 ва 244-моддаларга мувофиқ тўққиз йил қамоқ жазосига ҳукм қилинган. 2008 йил 15 август куни Навоий вилоят суди унга 159, 242 ва 244-моддалар бўйича 17 йил муддатга қўшимча қамоқ жазосига ҳукм қилди. Ҳозирги вақтда қариндошлари уни Қашқадарё вилоятидаги Косонда жойлашган 10-Тергов изоляторидида сақланаётганлиги ҳақида хабар беришмоқда.
37. **Мурод Халилович Мўминов** (1971 й.т.), 50 ёш, 2002 йил 18 сентябрда Тошкент шаҳар суди томонидан 159 ва 244 моддалари бўйича 11 йил муддатга ҳукм қилинган. Ушбу рўйхатдаги бошқа оддий диндор мусулмонлар билан бир қаторда, 2008 йил 15 августда Навоий вилоят суди уни яна 16 йил ва олти ой озодликдан маҳрум этиш жазосига ҳукм қилди. Ҳуқуқ ҳимоячилари, унинг бирор бир жиноий фаолиятга алоқадорлиги ҳақида ҳеч қандай далил йўқлигини айтишади. Унинг ҳозирги қамоқхонадаги жойлашуви номаълум.
38. **Номоз Уралович Нормуродов** (1974 й.т.), 47 ёш, 2000 йил 13 июлда Сурхондарё вилоят суди томонидан 159, 244 ва 248 моддалар бўйича 11 йилга озодликдан маҳрум этилган оддий диндор мусулмон. 2008 йил 17 сентябрда Навоий вилоят суди томонидан

- 159, 242 ва 244 моддалари бўйича яна 17 йилга ҳукм қилинди. Айти пайтда у Қашқадарё вилояти Косон шаҳридаги ЖИЭК-10-муассасасида сақланмоқда.
39. **Баҳромжон Умаржонович Иногомов** (1981 й.т.), 40 ёш, 2001 йил 1 майда Тошкент шаҳар суди томонидан 159 ва 244 моддалар билан 11 йил муддатга ҳукм қилинган оддий диндор мусулмон. Иногомов 2008 йилнинг 17 сентябрида Навоий вилоят суди томонидан 159, 242 ва 244-моддалар билан тегишли ҳуқуқий процедураларнинг кўплаб бузилиши билан бўлиб ўтган суд жараёнидан сўнг 18 йилга озодликдан маҳрум этишга ҳукм қилинди. Айти пайтда у Тошкент вилоятининг Олмалик шаҳрида ЖИЭК-14 муассасасида сақланмоқда.
40. **Шухрат Эркинович Усмонов** (1976 й.т.), 45 ёш, Тошкент вилоят суди томонидан 1999 йил 21 майда 159, 216 ва 244 моддалари бўйича 12 йилга озодликдан маҳрум этилган оддий диндор мусулмон. Усмонов 2008 йил 17 сентябрда Навоий вилоят суди томонидан 159, 242 ва 244 моддалари бўйича яна 18 йилга ҳукм қилинди. Усмоновнинг қамоқдаги ҳозирги жойлашуви номаълум.
41. **Эркинжон Раҳимджонович Орипов** (1974 й.т.), 47 ёш, 2000 йил 8 августда Тошкент шаҳар Шайхонтоҳур туман суди томонидан тўққиз йил муддатга 159, 216 ва 244 моддалари бўйича ҳукм қилинган. Ҳуқуқ ҳимоячилари, Орипов ҳеч қачон жиноий ёки экстремистик фаолият билан шуғулланмаганлиги ва жамиятда диндор мусулмон сифатида эътироф этилгани учунгина милиция томонидан ўзбошимчалик билан ҳибсга олинганини хабар қилади. Орипов 2008 йил 17 сентябрда Навоий вилоят суди томонидан ёпиқ суд жараёнида 159, 242 ва 244 моддалари бўйича 18 йил қўшимча муддатга ҳукм қилинган. У ҳозирги кунда ҳам қамоқда, лекин унинг сақланаётган жойи номаълум.
42. **Аброр Абдуганиевич Ахмедов** (1976 й.т.), 45 ёш, диндор мусулмон. 2003 йил 23 январь куни Қашқадарё вилоят суди уни 159 ва 244-моддалар бўйича етти йилга озодликдан маҳрум қилди. 2003 йилда ҳибсга олиншидан олдин ёки қамоқхонада бўлган вақтида жиноий фаолиятга алоқадорликда далил йўқлигига қарамасдан, 2008 йил 17 сентябрь куни Навоий вилоят суди уни жазо муддатини узайтириш учун 34-моддани қўллаш орқали уни 159, 242 ва 244-моддаларга кўра қўшимча 18 йил қамоқ жазосига ҳукм қилди. Унинг ҳозирги қамоқхонадаги жойлашуви номаълум.
43. **Дилрух Исаков** (1973 й.т.), 48 ёш, 2004 йил 2 мартда Тошкент шаҳридаги Собир Раҳимов туман суди томонидан 159 ва 244-моддалар бўйича олти йилга ҳукм қилинган. Исаков - тақиқланган “Ҳизб-ут-Таҳрир” ташкилоти фаолиятида гумон қилиниб ҳибсга олинган оддий диндор мусулмон. Қамоқхонада адвокатга ҳақиқий рухсат берилмаган ҳолда ўтказилган ёпиқ суд жараёнидан сўнг, 2008 йил 17 сентябрь куни Навоий вилоят суди уни 159, 242 ва 244 моддалари бўйича қўшимча 18 йил қамоқ жазосига ҳукм қилди. Унинг ҳозирги қамоқхонадаги жойлашуви номаълум.
44. **Набиджон Мамадаминович Валиев** (1967 й.т.) 1999-йил 3-августда Фарғона вилояти суди томонидан 16-йил муддатга 159, 216, 242 ва 244-моддалар бўйича ҳукм қилинган. 2008 йил 17 сентябрь куни Навоий вилоят суди уни 159, 242 ва 244-моддалари бўйича қўшимча етти йилга озодликдан маҳрум қилди. Ҳуқуқ ҳимоячиларининг маълум қилишича, Валиев 2012 йилда Қашқадарё тергов ҳибсхонасида қийноқлар натижасида вафот этган. Қариндошларининг хабар беришича, Валиев Марғилонда Ички ишлар вазирлиги ходимлари иштирокида дафн этилган.
45. **Абдулҳомид Қурбоналиевич Аллабердиев** (1972 й.т.), 42 ёш, оддий диндор мусулмон. 2001-йил 8-февралда Сурхондарё вилоят суди уни 159 ва 244-моддаларга мувофиқ 12 йилга озодликдан маҳрум қилди. Бошқа диний маҳбуслар билан биргаликда Аллабердиев 2008 йил 17 сентябрда Навоий вилоят суди томонидан 159 ва 244 моддалари бўйича яна 17 йилга ҳукм қилинди. Аллабердиевнинг ҳозирги жойлашуви номаълум.
46. **Муҳиддин Мусаевич Жалолов** (1975 й.т.), 46 ёш, 1999 йил февраль ойида Тошкентда содир этилган террорчилик ҳаракатларидан кейин мусулмонларнинг оммавий ҳибсга олинши натижасида ҳибсга олинган диндор мусулмон. У 1999 йил 29 декабрда Наманган вилоят суди томонидан ўн йил муддатга 156 ва 244 моддалари бўйича ҳукм қилинган. 2008 йил 17 сентябрь куни Навоий вилоят суди уни 159 ва 244 моддалари бўйича 18 йилга озодликдан маҳрум қилди. У ҳозирги кунда ҳам қамоқда, лекин унинг сақланаётган жойи номаълум.
47. **Бахтиёр Муратович Шарипов** (1974 й.т.), 47 ёш, инсон ҳуқуқлари ҳимоячиларининг сўзларига кўра, уйдирилган ишда диний сабабларга кўра 2002 йилда ҳибсга олинган оддий диндор мусулмон. 2002 йил 18 май куни Фарғона вилояти суди уни

- 159 ва 244 моддалари билан ўн йилга озодликдан маҳрум қилди. Ушбу рўйхатдаги бошқа кўплаб диний маҳбуслар билан бир қаторда, ҳуқуқ ҳимоячилари қамоқхона маъмурияти уни номуайян муддат ушлаб туришга қарор қилишди ва, худдики у қамоқхонада бўлган пайт экстремистик гуруҳни ташкил этганлиги учун, унга қарши 159 ва 244 моддалари бўйича янги айбловларни яна бир бор уйдиришди. Қамоқда ўтган ушбу иккинчи суд жараёнида адвокат ҳимоясига ҳақиқий имкони бўлмаган Шарипов 2008 йил 17 сентябрь куни Навоий вилоят суди томонидан қўшимча 17 йил қамоқ жазосига ҳукм қилинди. Унинг ҳозирги қамоқхонадаги жойлашуви номаълум.
48. **47 ёшли Раҳматжон Хусанович Эрназаров** (1974 й.т.), 2000 йил 12 сентябрда Фарғона шаҳар суди томонидан тегишли ҳуқуқий процедураларнинг кўплаб бузулишларига йўл қўйилган суд жараёнидан сўнг тўққиз йилга озодликдан маҳрум этилган. Кўплаб мусулмон диний маҳбуслар сингари, Эрназаров ҳам сохталаштирилган айбловлардан норози бўлган. Навоий вилоят суди яна олти йил ва икки ой қамоқ жазосини узайтириш учун 221-моддани қўллаб, уни “қамоқхона қоидаларини бузганлик”да айблади. 2008 йил 17 сентябрь куни Навоий вилоят суди уни яна 159, 242 ва 244-моддаларга кўра қўшимча 18 йил қамоқ жазосига ҳукм қилди. Эрназаровнинг қамоқдаги ҳозирги жойи номаълум.
49. **Муҳаммаджон Хабибуллаевич Ибадуллаев** (1970 й.т.), 51 ёш, диндор мусулмон ва жарроҳ шифокор, дастлаб тахминан 2000 ва 2003 йиллар орасида ҳукм қилинган. Ҳуқуқ ҳимоячиларининг сўзларига кўра, у диний сабабларга кўра ҳибсга олинган. У 2008 йил август ойида Тошкент шаҳар суди томонидан қамоқда диний эътиқодларини тинч йўл билан амалга оширгани учунгина айбланиб, қўшимча 19 йил муддатга ҳукм қилинди. Ҳуқуқ ҳимоячилари уни бугунги кунда Бухоро вилоятида Қоровулбозорда (ЖИЭК-17) сақланаётганини хабар қилишмоқда.
50. **Равшан Очиллов** (1978 й.т.), 43 ёш, 2000 йилдан 2001 йилгача бўлган даврда ҳибсга олинган. Қариндошларининг сўзларига кўра, Очиллов “Ҳизб-ут Таҳрир” га алоқадорликда гумон қилиниб ҳибсга олинган оддий диндор мусулмондир. Унинг жиноий фаолиятга алоқадорлиги ҳақида ҳеч қандай ишончли далиллар йўқ. 2008 йил август ойида Қашқадарё вилоят суди уни қўшимча 19 йилга озодликдан маҳрум қилди ва узоқ муддатга ҳукм қилиш учун 34-моддани қўллади. Очилловнинг қамоқдаги ҳозирги жойи номаълум.
51. **Умид Болтабоев** (1980 й.т.), 41 ёш, дастлаб 2000 ёки 2001 йилда диний эътиқодлари билан боғлиқ уйдирма айбловлар билан ҳибсга олинган. Ҳуқуқ ҳимоячилари, 2008 йил август ойида Фарғона вилояти суди унга диний сабабларга кўра ҳукм чиқарганини ва унинг ҳукмига 17 йилга озодликдан маҳрум этишни қўшганини хабар қилади. Болтабоевнинг қамоқдаги ҳозирги жойи номаълум.
52. **Умар Нишонбаев** (1966 й.т.), 55 ёш, дастлаб 2000 ёки 2001 йилда ҳибсга олинган оддий диндор мусулмон. Унинг бошқа диний маҳбуслар билан бирга озод қилинишини олдини олиш мақсадида қамоқхона маъмурияти 2008 йил август ойида унга қарши қўйилган айбловларни илгари сурди ва Чиноздаги Тошкент вилоят суди уни қўшимча беш йил ва олти ойга ҳукм қилди. 2019 йил ҳолатига кўра Нишонбаев Навоий шаҳридаги ЖИЭК 64/46 да сақланаётган эди.
53. **Жамолиддин Ҳайдаров** (1973 й.т.), 48 ёш, 2000 ёки 2001 йилдан буён қамоқда жазони ўтаётган оддий диндор мусулмон. Сурхондарё вилоят суди уни озод этилмасидан олдин уйдирма асослар бўйича қўшимча 16 йиллик муддатга ҳукм қилди. Ҳайдаровнинг қамоқдаги ҳозирги жойи номаълум.
54. **Абдувоҳид Ишмуратов** (1969 й.т.), 52 ёш, 2000 ёки 2001 йилдан буён қамоққа олинган, 2008 йил август ойида Тошкент вилоятидаги Чиноз шаҳар суди томонидан уйдирма айбловлари билан қўшимча 16 йиллик жазога ҳукм қилинган. Ишмуратовнинг қамоқдаги ҳозирги жойи номаълум.
55. **Олим Мирзаев** (1980 й.т.), 41 ёш, 2001 ёки 2002 йилдан буён панжара ортида қолаётган диний маҳбус. Ҳуқуқ ҳимоячилари диндор мусулмон бўлганлиги сабабли унинг ҳибсга олиш сабаблари сохталаштирилган ва уйдирилганлигини маълум қилади. Унинг қамоқдан озод қилинишига йўл қўймаслик учун ҳукумат қамоқхонада унга қарши айбловларни уйдирди ва 2008 йил август ойида Тошкент вилоят суди уни 17 йилга қўшимча муддатга ҳукм қилди. Айни пайтда Мирзаев Қашқадарё вилояти Косон шаҳрида жойлашган ЖИЭК-10 да қамоқда сақланмоқда.
56. **Дилмурод Холмуродович Тулеев** (1975 й.т.), 46 ёш, диний сабабларга кўра 2000 ёки 2001 йилдан бери панжара ортида қолиб келаётган диний маҳбус. Ҳуқуқ ҳимоячилари Тулеевни 2008 йил август ойида Қашқадарё вилоят суди томонидан қўшимча 16 йиллик қамоқ жазосига ҳукм қилинганлиги тўғрисида хабар беради. Тулеевнинг қамоқдаги ҳозирги жойи номаълум.

57. **Исмон Тобакелович Усинбоев** (1977 й.т.), 44 ёш, Фарғона вилоят суди томонидан 2008 йил августида 14 йилга озодликдан маҳрум этилган. У ҳозирги кунда ҳам қамоқда, лекин унинг сақланаётган жойи номаълум.
58. **Муҳаммадамин Ҳамдамович Абдураззоқов** (1974 й.т.), 47 ёш, 1999 йил 19 июнда Фарғона вилояти суди томонидан диндор мусулмон бўлгани учун қасос олиш мақсадида ташкил этилган айбловлар бўйича 159, 242 ва 244 моддаларига кўра 14 йилга озодликдан маҳрум этилган. 2013 йилда 221 моддасини (“қамоқхоналарда сақлаш қоидаларини бузиш”) қўллаш орқали ЖИЭК-64 муассасасида расмийлар уни тўрт йилга ҳукм қилишди. Ушбу амалиёт 2017 йилда Олмаликда, унинг озод қилинишидан бир оз қолганида, такрорланди, бунда расмийлар унинг яна уч йил қамоқ жазосига ҳукм қилиш учун 221 моддасидан фойдаланган. Ҳукуматнинг газабини келтирган Абдураззоқов 2020-йилда Навоий қамоқхонасида (ЖИЭК-11) такроран 159 ва 244-моддалари билан айбланиб, яна тўққиз йил қамоқ жазосига ҳукм қилинди, ҳозир ҳам ўша ерда эканлиги тахмин қилимоқда. Абдураззоқовнинг тўлиқ жазо муддати - 30 йил.
59. **Икромжон Ярдмаджонович Ахмаджонов** (1972 й.т.), 49 ёш, оддий диндор мусулмон. 1999 йилда Марғилон шаҳар суди уни 159, 242 ва 244 моддалари бўйича тўққиз йилга озодликдан маҳрум қилди. 2002 йилда амнистия асосида озод қилинган Ахмаджонов 2004 йилда Фарғона вилояти суди томонидан 159, 242 ва 244-моддаларига кўра 11 йилга озодликдан маҳрум этилган. 2011-йилда Бухородаги ЖИЭК-17 муассасасида жазони ўтаётган пайтда ҳукумат уни 159, 242 ва 244-моддаларига кўра яна 13-йилга ҳукм қилди. Ахмаджонов ҳозирда Қашқадарё вилояти Косон шаҳрида жойлашган ЖИЭК-10 да сақланмоқда.
60. **Азизжон Салимджонович Баннопов** (1967 й.т.), 54 ёш, 2001 йилда Марғилон шаҳар суди томонидан 159 ва 244 моддалари бўйича тўққиз йилга озодликдан маҳрум этилган. Баннопов 2008-йилда уйдирма айбловлар билан аввал етти йилга, кейин 2017-йилда яна беш йилга ҳукм қилинган. Айти пайтда у Тошкент вилоятининг Олмалик шаҳрида ЖИЭК-14 муассасасида сақланмоқда.
61. **Одилходжа Дадаходжаев** (1969 й.т.), 52 ёш, оддий диндор мусулмон, дастлаб 2000 йилда ўзининг диний қарашлари учун сохталаштирилган айбловлар билан 159 ва 244-моддалар бўйича Марғилон шаҳар суди томонидан олти йилга озодликдан маҳрум этишга ҳукм қилинган. Дадаходжаев 2008 йилда яна 16 йилга ҳукм қилинган ва ҳозирда Косонда ЖИЭК-10 муассасасида жазони ўтамоқда.
62. **Акром Камолович Зокиров** (1981 й.т.), 40 ёш, 2000 йилда Марғилон шаҳар суди томонидан 20 йил қамоқ жазосига ҳукм қилинди. Озод этилган диний маҳбуслар уни қамоқхонада қийноққа солинганлигини ва унга қарши ишлар фақат диндор мусулмон бўлгани учун қўзғатилганлигини хабар қилди. 2009 йилда Зокиров қўшимча 18 йиллик қамоқ жазосига ҳукм қилинди. Ҳозирги вақтда Зокиров Бухоро вилояти Қоровулбозор туманида жойлашган ЖИЭК 64/25 да сақланмоқда.
63. **Қобилжон Маликович Зокиров** (таваллуд йили номаълум), оддий диндор мусулмон, 2000 йилда Андижон шаҳар суди томонидан 156, 158, 159, 216 ва 244 -моддалар билан 17 йилга озодликдан маҳрум этилган. 2010 йилда Тошкент вилоят суди уни саккиз нафар бошқа шахслар билан бирга қўшимча 12 йил ва саккиз ой қамоқ жазосига ҳукм қилди. Ҳозирги вақтда Зокиров Бухоро вилоятида, Қоровулбозорда ЖИЭК 64/25 да жазони ўтамоқда.
64. **Иброхимжон Ахтамович Исабоев** (1973 й.т.), 48 ёш, 2000 йил охирида аввал ҳибсга олиниб, кейин Марғилон шаҳар суди томонидан 159 ва 244-моддалар билан 11 йил муддатга ҳукм қилинган. Қариндошлар ҳуқуқ ҳимоячиларига Исабоевнинг ҳеч қандай жиноий фаолиятга алоқаси йўқлигини айтишди. Эҳтимол, у диндор мусулмон профилига мос келгани учун махсус хизматларнинг нишонига айланган, чунки расмийлар уни фақат диний мансублиги асосида ҳибсга олишга ҳаракат қилишди. Жазо муддати тугаганида озодликка чиқариш ўрнига ҳукумат 2011 йилда Исабоевни “қамоқхона қоидаларини бузиш”да айблаб, унинг ҳукмига яна 3 йил қўшиб қўйди. 2014 йилда худди шу моддани (221-модда) қўллаш орқали расмийлар унинг ҳукмига яна уч йил ва олти ойни қўшди. 2017 йилда Исабоев Қарши шаҳридаги ЖИЭК 64/33 да яна уч йилга ҳукм қилинди. Ниҳоят, 2019 йилда у 159, 242 ва 244-моддалар билан яна 11 йилга ҳукм қилинди. Ҳозирда Исабоев Қоровулбозордаги ЖИЭК-17 муассасасида сақланмоқда.
65. **Ҳуснитдин Эркинович Умаралиев** (1968 й.т.), 53 ёш, 1999 йил июл ойида ҳарбий прокуратурага ўз акиси Умаралиев Ҳасанбой Эркиновични ўлдирилгани юзасидан мурожаат қилганида ҳибсга олинган. Акасининг ўлими муносабати билан адолатга интилиши учун қасос олиш мақсадида, ҳукумат уни

- “диний экстремизм” да айблаб, 159 ва 244 моддалар билан ҳибсга олди. 1999 йил 5 июлда Фарғона вилояти суди уни ушбу айбловлар бўйича 17 йилга озодликдан маҳрум қилди. 2010 йилда Қўнғирот туман суди уни “қамоқхона қоидаларини бузиш” учун 221 моддаси бўйича қўшимча уч ярим йил қамоқ жазосига ҳукм қилди ва кейин 2012 йил май ойида аниқланмаган айбловлар бўйича яна 13 йил қамоқ жазосига ҳукм қилинди. Умаралиев ҳозирги вақтда Оҳангарон шаҳридаги ЖИЭК-44 муассасасида сақланмоқда.
66. **Авазжон Ахатович Умурзаков** (1979 й.т.), 42 ёш, 1999-йил 25-мартда қўлга олинган ва 1999-йил 5-августда Фарғона вилояти суди томонидан 156, 159, 216, 242 ва 244-моддалари билан 16 йил муддатга ҳукм қилинган оддий диндор мусулмон. 2014-йилда, у Қоровулбозордаги ЖИЭК 64/25 муассасасида “қамоқхона қоидаларини бузиш” деб аталмиш ҳаракатлар учун 221- моддага кўра, яна тўрт йилга ҳукм қилинди. 2018 йилда яна Навоий қамоқхонасида жазони ўтаётган пайтда Умурзаков 159, 242 ва 244-моддалари билан қўшимча олти йил ва олти ойга ҳукм қилинди. Айти пайтда у Олмаликдаги ЖИЭК 64/14 муассасасида сақланмоқда.
67. **Табек Набиевич Мадамино** (1972 й.т.), 49 ёш, 1999 йил 5 ноябрда Андижон вилояти Шаҳрихон туман суди томонидан 159 ва 244-моддалар билан 12 йил ва 6 ойга йилга озодликдан маҳрум этилган, ҳуқуқ ҳимоячиларининг фикрига кўра, унинг иши у оддий диндор мусулмон бўлганлиги учун қасос олиш бўлган. Мадамино 2010-йилда яна ўн йилга, 2020-йилда эса Навоий вилояти суди томонидан яна тўққиз йилга 159 ва 244-моддаларга кўра ҳукм қилинди. Айти пайтда у Навоий вилояти Зарафшон шаҳридаги ЖИЭК 64/12 муассасасида сақланмоқда.
68. **Аҳмаджон Муҳаммаджонови** **Мадумаров** (1971 й.т.), 50 ёш, жиний фаолиятда иштирок этишининг ишончли далиллари бўлмасдан, тақиқланган экстремистик ташкилотларга алоқадорликда гумон қилиниб ўзбошимчалик билан қўлга олинган оддий диндор мусулмон. Мадумаров 2003 йил 16 февралда Фарғона вилояти суди томонидан 159, 244 ва 242-моддалари билан 11 йилга ҳукм қилинди, кейин 2014 йилда Қоровулбозордаги ЖИЭК 64/25 муассасасида 159, 242 ва 244-моддалари билан қўшимча 11 йил қамоқ жазосига ҳукм қилинди. Ҳозирги вақтда у Олмаликда жойлашган ЖИЭК 64/14 муассасасида сақланмоқда.
69. **53 ёшли Зухриддин Мамирджанович Мадмаров** (1968 й.т.) 2000 йил апрел ойида Марғилон шаҳар суди томонидан 159 ва 244 моддалари бўйича тўққиз йилга озодликдан маҳрум этилган. Ҳуқуқ ҳимоячиларининг айтишича, у тақиқланган экстремистик гуруҳга аъзоликда гумон қилиниб ҳибсга олинган ва унинг зўравонлик ёки бошқа жиний ҳаракатларни содир этганлиги ёки уларга алоқадорлиги тўғрисида ҳеч қандай ишончли далиллар бўлмаган. Мадмаров 2008 йилда Бухоро вилоят суди томонидан адвокат ҳимоясига ҳақиқий имкон берилмасдан яна 16 йилга ҳукм қилинди. Айти пайтда у Олмаликдаги ЖИЭК-14-муассасасида сақланмоқда.
70. **Нурмуҳаммад Одилжонович Мамаджонов** (1976 й.т.), 45 ёш, 1999 йил октябрь ойида Марғилон шаҳар суди томонидан 159 ва 242 моддалар бўйича олти ярим йил муддатга ҳукм қилинди. У 159, 242 ва 244-моддалар бўйича яна уч ярим йилга ва яна 18 йилга ҳукм қилинди. Мамаджонов ҳозирда Олмаликдаги ЖИЭК 64/14 муассасасида сақланмоқда.
71. **Улуғбек Исмоилович Насимов** (1980 й.т.), 41 ёш, 2005 йил май ойида Самарқанд вилоят суди томонидан беш йил муддатга 159, 242 ва 244-моддалар бўйича ҳукм қилинган. 2008 йилда Қарши шаҳар суди томонидан 159 ва 244-моддалар бўйича яна етти йилга ҳукм қилинди. 2011 йилда у яна Қоровулбозордаги ЖИЭК 64/25 қамоқхонасида қўшимча саккиз йил қамоқ жазосига ҳукм қилинди. Айти пайтда у Олмаликдаги ЖИЭК 64/14 муассасасида сақланмоқда.
72. **Шавкат Абдухамидович Хакимов** (1969 й.т.), 52 ёш, 2004 йилда Ургут туман суди томонидан 159 ва 244-моддаларга кўра етти йилга озодликдан маҳрум этилган оддий диндор мусулмон. 221 моддадан фойдаланиб, расмийлар уни “қамоқхона қоидаларини бузганлик” учун уч йил ва олти ой, кейин яна тўрт йил қамоқ жазосига ҳукм қилишган. Хакимовга кейинчалик “диний экстремизм” билан боғлиқ янги айбловлар қўйилди ва ҳозирги вақтда у Навоий шаҳридаги ЖИЭК 64/46-муассасасида сақланмоқда.
73. **Мирраҳим Миртургунович Мирсултонов** (1975 й.т.), 46 ёш, диндор мусулмон, 1999 йилда Ангрен туман суди томонидан 159 ва 248 моддалар бўйича йил саккиз йилга озодликдан маҳрум этилган. 2007 йилда, озод қилинишидан бир оз олдин, қамоқхона маъмурияти жазо муддатини ўзбошимчалик билан яна уч йилга узайтириш учун 221-моддани (“қамоқхона қоидаларини бузиш”) қўллаган. Сўнгра 2008 йилда расмийлар унга қарши 159 ва 244-моддалар билан экстремизм бўйича янги уйдирма айбловларни илгари сурди

ва Қашқадарё вилоят суди уни яна саккиз йил ва тўрт ойга ҳукм қилди. Айни пайтда Мирсултонов Навоий шаҳридаги ЖИЭК 64/11 муассасида жазо муддатини ўтамоқда.

74. **Содиқжон Солиевич Абдуллаев** (1970 й.т.), 51 ёш, расмийлар томонидан диний мансублиги учунгина ҳибсга олинган ва таъқиб қилинган оддий диндор мусулмон. 1999 йил декабрь ойида Фарғона вилояти суди уни 159, 216 ва 244-моддалар бўйича саккиз йилга озодликдан маҳрум қилди. 2007 йилда Тошкент вилояти Бостонлиқ туман суди унга жазо муддатини ихтиёрий равишда 221-модда бўйича уч ярим йилга узайтирди. 2010 йилда Навоий вилоят суди уни 159, 242 ва 244 моддалари бўйича қўшимча ўн йил ва тўққиз ой қамоқ жазосига ҳукм қилди. 2019 йилда Навоий вилоят суди уни “конституцияга хилоф фаолият” ва тақиқланган экстремистик гуруҳга аъзолик (159 ва 244-моддалар) айблови бўйича қўшимча ўн йилга озодликдан маҳрум қилишга ҳукм чиқарди. Унинг ҳозирги сақланаётган жойи номаълум, аммо у Навоийда жазони ўтамоқда, деб хисобланмоқда.
75. **Феруз Муртазо ўғли Шодиёв** (1993 й.т.), 28 ёш, 2017 йил 15 августда Қашқадарё вилоят суди томонидан 97-модда (қотиллик) бўйича 25 йилга ҳукм қилинган диндор мусулмон. Инсон ҳуқуқлари ҳимоячилари унинг 2019 йил 12 мартдаги 159 ва 244-моддалари билан экстремизм айбловлари бўйича чиқарилган ва 24 йиллик қўшимча жазо тайинлаган ҳукми ҳақидаги саволни кўтаришмоқда.
76. **Иброҳим Хакимович Асронқулов** (1962 й.т.), 59 ёш, 1998 йилда Фарғона вилояти Олтиариқ туман суди томонидан 276-модда билан бир ярим йилга ҳукм қилинган оддий диндор мусулмон. Асронқулов 1999 йилда Фарғона вилояти суди томонидан 156, 159, 242 ва 244-моддалар бўйича 19 йил ва олти ой қамоқ жазосига ҳукм қилинди. (Таъкидлаш жоизки, 159-модда фақат 1998 йилга келиб кенг қўлланила бошланди ва Ўзбекистон ҳукумати оддий мусулмонларни ҳибсга олиш учун баҳона сифатида кўпинча гиёҳванд моддаларни сақлаш айбловларини ишлатган). 2013 йил 13 сентябрда Асронқулов 159 ва 244-моддалар билан қамоқхонада экстремистик фаолиятда иштирок этганликда айбланган. Асронқулов иккинчи жараёнида ҳам, биринчисида ҳам муҳим бўлган адвокат ҳимоясидан фойдаланиш имкони берилмаганлиги, шунингдек, у ҳибсга олинганидан кейин қийноққа солинганлигини таъкидлади. 2018 йил 18 октябрь куни Бухоро вилоят суди унинг кассация шикоятини кўриб чиқди,
- лекин ҳукми ўзгаришсиз қолдирди. Айни пайтда Асронқулов Бухоро вилоятида жазони ўтамоқда.
77. **Абдулбосит Камолиддин ўғли Аҳмаджонов** (туғилган йили номаълум) 2017 йил 11 июнда Фарғона вилояти суди томонидан 154, 155, 159 ва 244-моддалар бўйича 15 йил муддатга ҳукм қилинган оддий диндор мусулмон. Ҳуқуқ ҳимоячиларининг айтишича, бу иш уйдирилган ва унинг диндор мусулмон профилини асос қилишдан ўзга ҳеч қандай асосларга эга эмас.
78. **Мухитдин Саидович Иргашев** (1968 йил 3 июлда туғилган), 53 ёш, ўзининг Бухоро шаҳрида ва Екатеринбургда (Россияда) жисмоний тарбия бўйича мураббий ва савдогар бўлиб ишлаган диндор мусулмон. Иргашев Зумрад Иргашева билан турмуш қурган ва уч нафар фарзанди бор: Сардорбек, Отабек ва Ходжиакбар (2009 йил 26 ноябрда туғилган). Отаси билан бирга қамоққа олинган катта ўғиллари - Сардорбек ва Отабекларнинг иккаласи ҳам қуйида тасвирланган. Мухитдин ва унинг икки катта ўғли ҳибсга олингунга қадар бир неча йил давомида Ўзбекистонда, Бухорода ҳам ва Россияда, Екатеринбургда ҳам Россия ва Ўзбекистон махсус хизматлари кузатуви остида бўлган. 2013 йилда, кунларнинг бирида Мухитдин ва унинг ўғли Отабек Россияда масжидга ташриф буюрганларида қўлга олинди. Ўзбекистон хавфсизлик хизматлари бир нечта жосусларнинг ҳам Россия, ҳам Ўзбекистонда Мухиддин Иргашевнинг уйига ташрифларини ва Иргашевлар оиласи билан диний мавзуларда, шу жумладан Сурияга оид хабарлар ҳақида суҳбатларни уюштирган, бу суҳбатлар махфий равишда ёзиб олинган. Милиция ходимлари Мухитдинни ўғли Отабек билан бирга Бухорода 2015-йил 1-апрел куни экстремизм билан боғлиқ жиноятларда айблашдан олдин уларни маъмурий ҳуқуқбузарликлар содир этганликда айблаб ҳибсга олдилар. Мухитдиннинг хотини Зумраднинг айтишича, турмуш ўртоғи ҳам, Отабек ҳам 2015 йил апрел-сентябрь ойлари орасида, суд жараёни бўлиб ўтаётган даврда бешафқат қийноққа солинган. Уларнинг иккаласи ҳам хавфсизлик ходимлари томонидан терроризмни молиялаштириш жиноятини содир этишда айбга иккорликни имзолашга мажбур қилинган ва қийноққа солинган. 2015 йил сентябрь ойида Тошкент суди Мухитдинни 15 йилга, Сардорбекни 12 йилга ва Отабекни 11 йилга озодликдан маҳрум қилди. Зумраднинг сўзларига кўра, учталаси ҳам дастлабки тергов давомида қамоқхонада қийноққа солинган. Ҳозирги кунда уларнинг учаласи бошқа-бошқа қамоқхона колонияларида жазони ўтамоқда.

Зумрад Иргашева ва унинг турмуш ўртоғи Мухитдин Иргашев 2015 йилдан буён қамоқда. © Зумрад Иргашева

79. **Сардорбек Иргашев** (1990 йил 24 ноябрда туғилган), 31 ёш, акаси Отабек (кейинги ёзувга қаранг) ва отаси Мухитдин (олдинги ёзувга қаранг) билан биргаликда ҳибсга олиншидан олдин бир неча йил давомида Ўзбекистонда, Бухорода ва Екатеринбургда, Россияда Россия ва Ўзбекистон хавфсизлик хизматларининг кузатуви остида бўлган. 2015 йил 9 май куни Екатеринбург полицияси ходимлари Сардорбекни қўлга олиб, уни 11 кундан сўнг Тошкентга депортация қилишди. 2015 сентябрь ойида Тошкент суди Сардорбекни 12 йилга, отасини 15 йилга, акаси Отабекни 11 йилга озодликдан маҳрум қилди. Унинг онаси Зумрадининг сўзларига кўра, учталаси ҳам қамоқхонада қийноққа солинган. Ҳозирги кунда уларнинг учаласи бошқа-бошқа қамоқхона колонияларида жазони ўтамоқда.

2015 йилдан буён отаси ва укаси билан қамоқда сақланаётган Сардорбек Иргашев. © Зумрад Иргашева.

80. **Отабек Иргашев** (1994 йил 30 майда туғилган), 27 ёшда, акаси Сардорбек ва отаси Мухитдин билан бирга (олдинги ёзувларни қаранг) ҳибсга олиншидан олдин бир неча йил давомида Ўзбекистонда, Бухорода ҳам, ва Россиянинг Екатеринбург шаҳрида ҳам Россия ва Ўзбекистон хавфсизлик хизматлари кузатуви остида бўлган. 2013 йилда, кунларнинг бирида Мухитдин ва унинг ўғли Россияда masjidга ташриф буюрганларида қўлга олинди. Полиция ходимлари Отабекни ва унинг отасини 2015-йил 1-апрель куни Бухорода ҳибсга олиб, уларни экстремизм билан боғлиқ жиноятларда айбладан олдин маъмурий ҳуқуқбузарликда айблашди. Отабекнинг онаси Зумрадининг айтишича, турмуш ўртоғи Мухитдин ҳам, Отабек ҳам 2015 йил апрел-сентябрь ойлари орасида, суд жараёни бўлиб ўтаётган даврда бешафқат қийноққа солинган. Уларнинг иккаласи ҳам хавфсизлик ходимлари томонидан терроризмни молиялаштириш жиноятини содир этишда айбга иқроликни имзолашга мажбур қилинган ва қийноққа солинган. 2015 йил сентябрь ойида Тошкент суди Отабекнинг отаси Мухитдинни 15 йилга, акаси Сардорбекни 12 йилга, Отабекни 11 йилга озодликдан маҳрум қилди. Отабекнинг онаси Зумрадининг сўзларига кўра, учталаси

ҳам қамоқхонада қийноққа солинган. Ҳозирги кунда уларнинг учаласи бошқа-бошқа қамоқхона колонияларида жазони ўтамоқда.

2015 йилдан буён қамоқда сақланаётган Отабек Иргашев ўзининг отаси ва укаси билан. © Зумрад Иргашева.

Қодир Юсупов ва унинг оиласи © Тақдим этилган фотосурат, шахсий

81. **Қодир Юсупов** (1951 й.т.), 69 ёш, турли лавозимларда, жумладан, Европада хавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилоти (ЙЕХХТ) ҳузуридаги Ўзбекистоннинг доимий вакили ва буюк Британиядаги элчи ўринбосари лавозимларида хизмат қилган собиқ дипломат. Юсупов 2018 йил декабрь ойида ўз жонига қасд қилишга уринишидан кейин касалхонага ётқизилганидан бир оз вақт ўтгач хавфсизлик ходимлари томонидан сўроқ қилинган ва кўп ўтмай ҳибсга олинган. У давлатга хиёнат қилишда айбдор деб топилди ва 2020 йил январ ойида ёпиқ

суддан кейин беш ярим йилга озодликдан маҳрум этилди. Эҳтимол, унинг судланиши учун ўзининг шифохонада бўлган пайтида, адвокат йўқлигида айбга иқрорликни билдириши сабаб бўлган. 2018 йил декабрь ойида ҳибсга олинганидан сўнг Юсупов тўрт ойдан ортиқ вақт давомида Тошкент хавфсизлик хизмати тергов ҳибсхонасида ташқи дунё билан алоқасиз қамоқда сақланди. У бир неча бор адвокатни сўраган илтимосларига рад жавобини олган ва шафқатсиз психологик қийноқларга солинган, шу жумладан яқин қариндошларига зарар етказиш ва зўрлаш таҳдиди билдирилган. Юсупов шизофрения касаллигига чалинган ва уни сўроқ қилиниши учун яроқлилиги ва соғайганлик даврида айтган сўзлари қонуний равишда далил сифатида ишлатилиши мумкинлиги ёки йўқлиги ҳақидаги саволлар эрта кундаёқ туғилган. Ҳозирда Юсупов Навоий шаҳридаги 4-сонли қамоқхонада жазо муддатини ўтамоқда. 2020 йилнинг апрел ойида рамазон пайтида Юсупов қамоқхона бошлиғига маҳкумларни рамазон ойида рўза тутиш ҳуқуқи берилмагани ҳақида ташвиш билдирган. Шунингдек, у қамоқхона фабрикасидаги оғир меҳнат шароитлари ҳақида саволларни кўтарган. Ушбу қонуний ташвишлари учун қасос олиш мақсадида қамоқхона ходимлари Юсупов ва бошқа маҳбусларни 15 кунга якка камерага жойлаштирдилар, у ерда Юсупов санитария талабларига зид шароитларда сақланди. Юсупов қариндошларига якка камерадан 15 кундан сўнг чиқарилгунга қадар, у ерда сичқонлар, ифлосликлар борлиги, камеранинг ҳамма жойи аҳлат билан қоплангани ҳақида айтиб берган. У беш кун давом этган очлик эълон қилди. Юсупов билан бирга жазони ўтаган, яқинда озод қилинган маҳбуслар уни бошқа маҳбусларнинг манфаатларини ҳимоя қилгани учун мақташди. Юсуповнинг оиласига у ҳибсга олинган пайтдан бери у билан учрашувлар бир неча марта рад этилган. 2021-йил июнь ойида инсон ҳуқуқларининг юқорида қайд этилган кўплаб бузилишларига асосланиб, БМТнинг Ўзбошимчалик билан ушлаб туриш бўйича ишчи гуруҳи Юсуповнинг ҳибсга олиниши ўзбошимчалик бўлган деган хулосага келди ва Ўзбекистонни уни дарҳол озод қилишга чақирди.

ЎЗБЕКИСТОНДА ДИНИЙ ҚАТАҒОН ТАРИХИ

Минглаб диний ва бошқа сиёсий маҳбуслардан иборат Ўзбекистон аҳолиси бир кечада эмас, балки расмий Тошкентнинг ислом билан кўпинча уқубатли муносабатларида чорак аср давомида пайдо бўлган. Собиқ авторитар президент Ислам Каримовнинг 1990 — йиллар бошидан буён ҳақиқий ва хаёлий сиёсий мухолифат ва қатъий давлат назоратидан ташқарида исломни эътиқод қилган мустақил мусулмонларни бостириш кампанияси турли - ҳам диний, ҳам сиёсий шаклларни қабул қилди. Ўзбекистонда диний ва сиёсий таъқиблар хронологияси қандай қилиб ва нима учун диний ва сиёсий маҳбуслар сони бошқа собиқ совет давлатларига нисбатан жуда катта бўлганини танқидий ёритиб беради.⁷⁷

Ислам Каримов ҳукмронлиги даврида ҳибсга олиш, қамоққа олиш ва камдан-кам ҳолларда озод қилиш тўлақинлари тахминан тўрт даврга тўғри келади: сиёсий мухолифатни бостириш (1992-1997); мустақил мусулмонларни таъқиб қилиш (1997-2016); 2005 йил 13 майда Андижондаги қирғин ва унинг бевосита оқибатлари (2005-2007); ва Каримовнинг 2016-йилда ўлимидан олдинги узокроқ давр, олдинги мақсадларга эришишнинг давом этиши ва бошқа, масалан, хориждан Ўзбекистонга қайтган муҳожирлар, Туркиядан марҳум курд диншуноси Саид Нурсийнинг издошлари ва ўнлаб гумонланувчилар, Ғарб ёки Тожикистон каби қўшни давлатлар билан алоқаларнинг заифлиги туфайли хиёнат каби танқид ёки таҳдидларга эътиборнинг кучайиши билан боғлиқ давр.⁷⁸

СОВЕТ ИТТИҒОҚИ ҚУЛАГАНИДАН КЕЙИН ЎЗБЕКИСТОНДА ИСЛОМ

Ўзбекистон аҳолисининг 96,3 фоиздан ортиғи мусулмонлардир. Мамлакатнинг аксарият мусулмонлари суннийлар бўлиб, улар ўзларини суннийларнинг ҳанафий мазҳабининг издошлари деб ҳисоблашади. Сталин даврида мусулмон дин пешволари бутун Совет ИттиҒоқи

бўйлаб насроний дин пешволари каби таъқибга учраган, чунки улар совет режимига қарши чиққан. Иккинчи жаҳон уруши даврида совет ҳукумати руҳонийлар билан муносабатларни ўрнатди ва Марказий Осиё ва Қозоғистон мусулмонларининг Диний идорасини ташкил қилди. Кечки совет даврида, мустақилликка эришишдан бир оз олдин, тақводорликнинг очиқ намоён бўлиши қатъиян рағбатлантирилмасди ва инсонни таълим олиш ёки мартаба қилиш имкониятидан маҳрум қилиши мумкин эди.

Коммунистик партия раҳбарияти томонидан қўллаб-қувватланган “расмий” исломнинг ядроси сифатида, Дин идораси биринчи навбатда масжидларни рўйхатга олишни тартибга соларди, имомларни тайинларди ва ваъзаларнинг мазмунини ва “тўғри” исломий амалиётнинг табиатини буюрарди. Ушбу назорат чораларига қарамасдан, Марказий Осиё мусулмонлари давлатнинг назаридан ташқарида исломнинг хусусий, яширин шаклига пинхона амал қилган ўн йилликлар бўлган.⁷⁹

1991-йилда Совет ИттиҒоқининг қулаши Ўзбекистонда диндор мусулмонлар ўз эътиқодларига кўра динни янада очиқ эътиқод қилишига имкон яратди. Ўзбекистон бўйлаб жамоалар янги масжидларни қуриш, ўз имомларини тайинлаш ва диний мактабларни очиш учун хайр-эҳсонлар ва баъзан хорижий ёрдамлардан фойдаланганлар, бу “исломий уйғониш” ҳақидаги айрим фикрларни пайдо бўлишига ҳам сабаб бўлди.⁸⁰

Исломий уйғониш турли шаклларда намоён бўлди. Аксарият фуқаролар, номинал равишда мусулмонлар бўлиб, очиқ диний амалиётни кенгайтирмасдан мусулмон номини олган ҳолда, асосан, дунёвий ҳаёт тарзини олиб бордилар. Кўплаб ўзбеклар байрамларни, маросимларни ва жума намозларини очиқдан-очиқ ибодат қила бошладилар, бироқ уларнинг турмуш тарзи деярли ўзгармади. Бироқ, бошқалар, айниқса, ёш мусулмонлар, диний таълимни давом эттириш ва

⁷⁷ Инсон ҳуқуқлари уйи, Осло, "Янги Мемориал ҳисоботи: Ўзбекистонда сиёсий репрессиялар", Инсон ҳуқуқлари уйи, 2011 йил 20 март, <https://humanrightshouse.org/articles/new-memorials-report-political-repression-in-uzbekistan-2009-2010/>.

⁷⁸ Ислам Каримовнинг мустақил мусулмонларга қарши кампаниясини алоҳида тарихий босқичларга ажратиш илк бор Хьюман Райтс Вотчнинг 2014 йилги ҳисоботида тақдим этилди, лекин бу ерда кенгайтирилди ва аниқлаштирилди: *Энг охиригача: Ўзбекистонда сиёсий сабабларга кўра озодликдан маҳрум қилини*, https://www.hrw.org/report/2014/09/25/until-very-end/politically-motivated-imprisonment-uzbekistan#_ftn17, but is expanded and clarified here.

⁷⁹ Оливер Рой "параллел" ислом тушунчасини ишлатади. У шундай деб ёзади: "Советлар исломга нисбатан икки босқичли сиёсатни қабул қилди: машҳур исломни, айниқса, миллий ва диний ўзлигини англашлар ўртасидаги алоқаларни узиш ва ҳатто йўқ қилишга уриниш ҳамда саноқчи қолган диний муассасаларни бошқариш учун рамзий, тартибга солинган, расмий равишда тайинланган руҳонийларни яратиш ва, 1955 йилдан сўнг дўстона мусулмон мамлакатлар билан муносабатларни яхшилаш". Қаранг: "Тожикистонда Ислам", "Марказий Евроосиёда очиқ жамият" даврий нашрлар туркуми, 1996 йил 1 июль.

⁸⁰ "Ўзбекистон ва ислом", Хьюман Райтс Вотч ахборотномаси, 1998 йил июнь.

исломнинг янада консерватив талқини назарда тутган диний кийимларни кийиш орқали диний амалиётнинг қатъий шаклини танладилар. Ушбу гуруҳдаги камроқ озчилик исломни мамлакатдаги муқобил сиёсий тизимнинг асоси сифатида кўрди.

Мустақилликка эришгандан сўнг, Ўзбекистон Коммунистик партиясининг собиқ биринчи котиби Президент Каримов исломни миллий идентификацияни шакллантириш ва ҳокимиятга монополиясини мустаҳкамлашда фойдали восита сифатида кўрди. У ўз нутқларида исломга мурожаат қилган, ҳатто инаугурация пайтида ҳам бир қўлида мамлакат Конституциясини, бошқасида эса Қуръонни ушлаган.

Бироқ, давлатнинг ислом билан муносабатлари совет даврига нисбатан жуда оз ўзгарди. 1992 йилга келиб, Совет давридаги Мусулмонлар диний бошқармаси тарқатиб юборилди ва Ўзбекистонда ва Марказий Осиёнинг ҳар бир давлатида Мусулмонларни тартибга солиш кенгаши (муфтият) ташкил этилди. Каримов ҳукумати айниқса, Каримовнинг қўшни Тожикистон ва Афғонистонни қамраб олган зўравонлик, фуқаролар уруши ва беқарорликнинг сабаблари ҳақидаги қарашларига асосланган ҳолда, мустақил ислом амалиётига таҳдид сифатида қарай бошлади.

Ўзбекистон мусулмон кенгаши, совет даврининг муфтийси вориси, имомларни тайинлаш ва лавозимидан озод этиш, ваъз мазмунини назорат қилиш ва ислом маросимлари ва амалиётларининг мақбуллигини белгилаш орқали ислом амалиётини тартибга солади. © Стив Свездлов, 2020 йил ноябрь.

МУХОЛИФАТНИ ЙЎҚ ҚИЛИШ, ДИННИ НАЗОРАТ ҚИЛИШ(1992-1997)

Сиёсий исломни йўқ қилиш Президент Ислам Каримовнинг унинг авторитар ҳукмронлигини мустаҳкамлаш борасидаги саъй-ҳаракатларининг асосий элементига айланди.⁸¹ 1992 йилда у янги пайдо бўлаётган сиёсий ва диний мухолифатни йўқ қилиш учун чоралар кўрди.⁸² У ислом устидан назоратни кучайтиришни Ўзбекистонни ўша пайтда чуқур фуқаролик урушига ботган Тожикистон йўлини босиб ўтишига йўл қўймастикка уриниш деб оқлаган.⁸³

Каримов минглаб мустақил мусулмонларни ўзбошимчалик билан қамоққа ташлаб, Исламий экстремизм таҳдидини бартараф этишга интилди.⁸⁴ Унинг биринчи нишонлари мустақил диний раҳбарлар бўлиб, улар бошқа сабаблар қаторида мусулмонларни намозга чақириш учун карнайдан фойдаланиш тақиқига риоя қилмасликлари, ваъз

⁸¹ 1993 йилда ҳукумат икки муассаса, Ўзбекистон мусулмонлари Кенгаши ва Вазирлар Маҳкамасининг Дин ишлари бўйича қўмитасига, мақбул исломий урф-одатларни белгилаш ва уларга риоя қилишдан бош тортган ислом раҳбарларини йўқ қилиш ваколатини топширди. Ўзбекистон мусулмонлари идораси ўз совет ўтмишдоши ҳокимиятининг салмоқли қисмини сақлаб қолди. У масжидлар ва мадрасаларни рўйхатдан ўтказиши, алоҳида имомларни тайинлаши ва ишдан бўшатиши, ваъз мазмунини белгилаши ва диний фармонлар чиқаришга ваколати эди. Хьюман Райтс Вотч, *Давлат душманларини яратиш: Ўзбекистонда диний таъқиблар*, 2004 йил март, <http://www.hrw.org/reports/2004/03/29/creating-enemies-state>.

⁸² Ўша йилнинг бошида, январ ойида Президент Каримов Тошкентда талабалар намоийши зўравонликка айланганда дунёвий мухолифатга зарба берди. Хавфсизлик кучлари намоийшчиларга қарата ўт очди ва камида иккита талабани ўлдирди.

⁸³ Тожикистонда фуқаролар уруши тугагандан кейин ҳам, Каримов дин устидан аждаҳо назоратини оқлаш учун Тожикистондаги ислом фундаменталистлари фаолиятига мурожаат қилишни давом эттирди. Хьюман Райтс Вотч, *Давлат душманларини яратиш*, 2004 йил март, 20 б. <http://www.hrw.org/reports/2004/03/29/creating-enemies-state>.

⁸⁴ Ўзбекистон ҳукуматининг 2004 йилгача мустақил мусулмонларга қарши қўп йиллик кампаниясини батафсил таҳлил қилиш учун “Хьюман Райтс Вотч, *Давлат душманларини яратиш: Ўзбекистонда диний таъқиблар*, 2004 йил март, мақоласига қаранг: <http://www.hrw.org/reports/2004/03/29/creating-enemies-state>; масалан, Абдурахмон Ташанов билан интервью, Тошкент, 2020-йил 6-ноябрь; Агзам Тургунов билан интервью, Тошкент, 2021-йил 25-июнь; Сурат Икромов билан интервью, Тошкент, 2020-йил 22-ноябрь; Ахмадjon Мадмаров билан интервью, Марғилол, 2021 йил 7 июль.

пайтида уни мақтамасликлари, шариат қонунларининг афзалликларини муҳокама қилишлари ёки Миллий хавфсизлик хизмати (русча СНБ қисқартмаси билан машҳур) билан ҳамкорлик қилишдан қочишлари учун Каримов уларни бузғунчи деб ҳисоблаган.⁸⁵ Ноқонуний имомлар “ваҳҳобийлар” деб аталди, бу эса милиция ва хавфсизлик идораларига уларнинг жамоаларини ёки улар билан яқин ёки ҳатто тасодифий алоқада бўлган ҳар қандай кишини таъқиб қилиш имконини берди.⁸⁶ Ҳар бир инсон, ҳатто диний маросимда бўлган одамлар ҳам ҳибсга олинishi эҳтимоли бор эди. Шубҳали диний фаолият рўйхати хусусий намозда иштирок этиш, Исломни ўрганиш, спиртли ичимликларни истеъмол қилмаслик, жума намозга чиқиш, кунига беш маҳал ибодат қилиш, диний байрамларни нишонлаш, араб тилини ўрганиш ёки соқол қўйиш ёки рўмол ўрашни ўз ичига олган эди. Ҳукумат Ўзбекистоннинг Исломий Уйғониш партиясини тақиқлаб қўйди ва 1992 йил декабрь ойида унинг раҳбари Абдулла Ўтаев “ғойиб бўлди”⁸⁷ Кампания 1994-1995 йилларда, Тошкент ва Фарғона водийсининг йирик шаҳарларида мустақил мусулмонлар ўзбошимчалик билан қўлга олинган пайтда янада жадаллашди. Расмийлар соқол қўйганларни ва Ўтаев каби, 1995 йилда, эҳтимол ҳукумат қўлидан “ғойиб бўлган” Шайх Абдували Қори Мирзо (Мирзоев) каби машҳур мустақил исломий дин пешволарининг издошларини таъқиб қилди.⁸⁸ Ҳукумат масжид ва олий ўқув юртларидаги исломшунослик факультетларини ёпиш орқали назоратни янада кучайтирди, шунингдек, давлат оммавий ахборот воситаларини диндор мусулмонларни “террорчилар” сифатида кўрсатишга йўналтирди.

НАМАНГАН ВА ЖИНОЯТ КОДЕКСИ (1997-1999)

1997 йил декабрь ойида ҳукумат Наманганда милиционерни ўлдирилишини юзлаб “Исломий фундаменталистлар”нинг ҳибсга олинishi учун асос сифатида ишлатган.⁸⁹ 1998 йилда Ўзбекистоннинг “Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида” ги қонунига (бундан кейин “Дин тўғрисидаги қонун”) ва Жиноят кодексига ўзгартиришлар киритилгандан буён биринчи марта расмийлар диний тайзиқларни кучайтириш учун “конституцияга хилоф фаолият “сифатида танилган ноаниқ ва кенг қамровли 159-модда (“Ўзбекистон Республикаси конституциявий тузумига тажовуз қилиш”)ни қўллаш бошладилар. Шу кунгача 159-модда бўйича ҳукм қилинган маҳбуслар Ўзбекистоннинг диний ва сиёсий маҳбусларининг *энг кўп қисмини* ташкил этади.⁹⁰

1998 йилнинг ўрталарига келиб, мустақил мусулмон маҳкумларнинг сони *минглаб бўлиб кетди*⁹¹ Ҳозирги кунда Муфтиятнинг хавфсизлик хизматлари ходимлари томонидан пухта киритилган мулозимлари диний материалларни чет элдан кириб келишига чек қўйиш учун цензура аппаратини кучайтирдилар ва илгари Абдували қори Мирзо ва Ўтаев билан бўлгани каби машҳур имом Обидхон қори Назаров каби таниқли мустақил дин раҳбарларини йўқ қилдилар.⁹²

1999 ЙИЛ ФЕВРАЛЬ ТОШКЕНТДА ПОРТЛАШЛАР ВА ЖАСЛИК

1999 йил 16 февралда Тошкентда содир бўлган, ўндан йигирмага яқин одамларни ҳалок қилган террористик ҳужумлардан сўнг диний ва сиёсий қатағон кескин кучайган. Каримов ушбу ҳужумларда уларнинг

⁸⁵ 2018-йилда Ўзбекистон ҳукумати Миллий хавфсизлик хизматини Давлат хавфсизлик хизмати деб қайта номлади (СНБ қисқартмаси энди СГБ) деб ўзгартирилади.

⁸⁶ Исломда учта мактаб - сунний, шиа ва ваҳҳобийлар борлиги ҳақида кенг тарқалган ва Ўзбекистон ҳукумати томонидан кўпинча қўллаб-қувватланган нотўғри тушунча мавжуд. Асида, Ханбалий мактабидан кўтарилиб ўйғониш ҳаракати - ваҳҳобийлик Саудия Арабистони ва бошқа мамлакатларда амалда бўлган сунний мусулмон ҳаракатидир. Унинг номи 18 асрдаги асосчиси Муҳаммад ибн Абд Ал-Ваҳҳоб (1703-1792) дан келиб чиққан. Ваҳҳобийлик исломни поклаш тарафдори, Муҳаммад Пайғамбарнинг вафотидан кейин ишлаб чиқилган исломий илоҳиёт ва фалсафани рад этади ва Қуръон ва ҳадислар (Пайғамбарнинг сўзлари ва амалиётлари) қоидаларига қатъий риоя қилишни талаб қилади. Унинг тарафдорлари дастлабки Ислом амрлари деб билган қарашларни тарғиб қилган ваҳҳобийлик диний маросимларда қатъий ва ўта ахлоқий нуқтаи назарга амал қилади. Меҳраб Агаеги, Ислом ва Марказий Осиёдаги сиёсат. (Nyu-York: St. Martin Press, 1995). Бу атама Марказий Осиёда радикализм ва жанговарликни тасвирлаш учун ишлатилади. Кўпинча камситувчи маънода ишлатилади. “Ваҳҳобийликнинг” Марказий Осиё концепцияси умуман “чет элга мансубликни”, жумладан, Саудия Арабистони билан боғлиқликни сақлаб қолади. Вазиятни мураккаблаштириш учун Ўзбекистон ҳукумати ушбу тушунчадан тарихий фойдаланишидан узоқлашди ва ҳукуматнинг кун тартибига хизмат қилиш учун уни нотўғри қўлади ва сиёсийлаштирди.

⁸⁷ 1992 йилда Утаев “ғойиб бўлишдан” олдин, Ўзбекистон ҳукумати “миллий ёки диний хусусиятларга эга бўлган сиёсий партиялар” тузишни тақиқловчи конституциянинг 57 -моддасига биноан ИРПни тақиқлаган.

⁸⁸ Маълум қилинишича, 1995 йил 29 августда Шайх Мирзо ва унинг ёрдамчиси Рамазанбек Маткаримов Тошкент аэропортида хавфсизлик хизмати ходимлари томонидан халқаро Ислом конференциясида иштирок этиш учун Москвага боришга тайёргарлик кўраётган пайтда қўлга олинган.

⁸⁹ Қийноқлар ва ғойиб бўлишлар ҳақидаги хабарлар Ўзбекистонда инсон ҳуқуқларини бузилишидан дарак берса-да, 1997-йилда юзлаб одамларнинг ҳибсга олинishi қонунбузарлик даражасини кескин ошириб, Москва Мемориали, Хьюман Райтс Вотч каби инсон ҳуқуқлари гуруҳлари ва маҳаллий ҳуқуқ ҳимоячиларини қатағонларнинг кенгайишини кузатишга ундади.

⁹⁰ Ушбу даврда милиция, хавфсизлик идоралари ва прокурорлар ҳам янада ўзоқроқ қамоқ жазосига ҳукм қилиш учун гиёҳванд моддалар ёки қурол-аслаҳа билан боғлиқ сохта айбловларни қўллашарди.

⁹¹ Ҳибсга олишлар Фарбада Хоразмга қўшимча асосан Тошкент, Тошкент вилояти ва Фарғона, Наманган ва Андижон вилоятларидан иборат Фарғона водийсида, яъни, айтишларича, Ўзбекистоннинг Каримовга муҳолифат кўпроқ бўлган қисмида ўрин тутган.

⁹² 1998 йил март ойида Назаровни “ғойиб бўлиши” ёки қочиб кетиши тўғрисида хавотирлар бўлган. Хавфсизлик хизматлари Назаровни, унинг қариндошлари ва издошларини тинимсиз таъқиб қилиб келган ва ниҳоят, уни 2013 йилда бошпана излаган Швецияда топишган. Ўзбекистон махсус хизматлари билан боғлиқ шахслар кейинчалик қотиликка даҳшатаи уриниш учун судга тортилади, ушбу уриниш натижасида Назаров комага тушган. *Қаранг*: “Диктаторнинг узун қўли”, “Ал Жазира”, “Одамлар ва ҳокимият”, 2013, <https://www.youtube.com/watch?v=TaruF1hQjNw>

алоқадорлиги ҳақида ишончли далиллар йўқлигига қарамадан, мусулмон ва дунёвий муҳолифатни, шу жумладан, Ўзбекистон Ислом ҳаракати (ИДУ)⁹³ ва Эрк⁹⁴ муҳолифат партиясини айблади. Сиёсий фаоллар ва мустақил мусулмонлар таъқиб қилиниб, “конституцияга хилоф фаолият”, “диний экстремизм” ва тақиқланган адабиётларни сақлашда айбланди.

Кўплаб диний ва сиёсий маҳбуслар Қорақалпоғистонда Ўзбекистоннинг узоқ шимоли-ғарбий қисмида қурилган *Жаслик* номли янги қамоқхонага юборилди. Қизиғи шундаки, қорақалпоқ тилида “ёшлар” деган маънони англатувчи *Жаслик*, айниқса, диний маҳбусларга нисбатан қийноқлар ҳақидаги хабарларнинг доимий оқими марказига айланиб, Ўзбекистонда инсон ҳуқуқлари бузилишининг рамзи бўлиб қолди.⁹⁵ Диний арбоб Акрам Юлдашев ва ҳуқуқ ҳимоячилари Чўян Маматқулов ва Азам Фармонов *Жаслик*да қийноққа солинган. Юлдашев ҳукумат Акромия (унинг номи билан) деб атаган Ислом диний ҳаракатининг асосчиси бўлиб, 2005 йилда Андижонда юзлаб одамларни оммавий ўлдиришни ташкил қилишда далилларсиз айбланди. Лекин қийноқлар *Жаслик* билан чекланмасди. У бошқа маҳбуслар билан бир қаторда диний ва сиёсий маҳбусларга қарши бутун қамоқхона тизимида қўлланилган.⁹⁶

НОҚОНУНИЙ ҲУКМЛАРНИ УЗАЙТИРИШ: 221-МОДДА

Бу даврда Каримов яна бир зарарли амалиётни жорий қилди, бу узоқ муддатли натижада диний ва сиёсий маҳбуслар сонининг кўпайишига катта таъсир кўрсатди. Расмийлар Жиноят кодексининг 221-моддасини

(“жазони ижро этиш муассасаси маъмуриятининг қонуний буйруқларига бўйсунмаслик”) киритишди, бу маҳбусларнинг озодликдан маҳрум қилиш муддатини уч, беш ёки ундан ортиқ йил муддатга уйдирма асослар билан узайтиришга имкон берди.

Қамоқхона амалдорлари қамоқхона жарғонида “*раскрутка*” номи билан танилган 221-моддани маҳбусларнинг озод этилишига бир йил ёки ҳатто бир ой қолганида “қамоқхона қодаларини бузиш” да айблаб, жазо муддатини узайтириш мақсадида ишлатган. Қоидабузарликлар, одатда, сабзини тўғри тозалай олмаслик, қамоқхона камерасини тозаламаслик, пойафзални тўғри жойга қўймаслик, жисмоний машқлар қилмаслик ёки йўқламага кечикиш каби уйдирма ёки арзимас баҳона айбловлари билан боғлиқ бўлган.⁹⁷ “*Раскрутка*” ҳар қандай баҳона билан исталган вақтда қўлланилиши мумкин бўлган доимий қўрқувда яшашга мажбур қиладиган 221-модда диний ва сиёсий маҳбуслар ва уларнинг оилалари учун психологик қийноқларнинг бир туридир.

Жазонинг усиз ҳам узоқ (олти йилдан 20 йилгача) муддатлари 1990-йиллар охирида “*раскрутка*” жорий этилиши билан Ўзбекистонда диний маҳбуслар сонининг кескин ўсишига ва бошқа барча собиқ совет давлатларида бундай маҳбуслар сонидан *илгарилаб* кетишига салмоқли ҳисса қўшди.⁹⁸ Мемориал” таъкидлашича, 1998 йилдан 2003 йилгача бўлган даврда Ўзбекистондаги сиёсий репрессиялар “кундалик ҳаётнинг ажралмас қисмига айланиб, сталинизм каби яққол тасаввурларни пайдо қиларди”.⁹⁹ Ўзбекистонда Каримовнинг “халқ душманлари”ни қидириш кампанияси четлаб ўтган бирорта ҳам бурчагини топиб

⁹³ Ўзбекистон Исломий ҳаракати (ИДУ, ўзбекча: Ўзбекистон исломий ҳаракати/О‘zbekiston islomiy harakati) - 1998 йилда Фарғона водийсидаги этник ўзбеклар - Ислом идеологи Тоҳир Юлдашев ва собиқ совет десантчиси Жума Намангоний томонидан ташкил этилган жангари Исломий гуруҳ. Унинг дастлабки мақсади президент Каримовни тахтдан ағдартиш ва шариат қонунарига мувофиқ Ислом давлатини ташкил этиш эди; бироқ кейинги йилларда у яна “Ал-қоида”нинг иттифоқчиси бўлди. Гуруҳ 1990-йилларда Афғонистон Толибон ҳаракати билан муносабатларни ўрнатган эди. Бироқ, кейинчалик Афғонистон толибонлари ва ЎИХ ўртасидаги муносабатлар ёмонлаша бошлади. 2015 йилнинг ўрталарида унинг раҳбарияти Ироқ ва Леванга Исломий давлатига (ИШИД) содиқликка қасамд қилди ва ЎИХ ушбу гуруҳнинг минтақавий бўлиминининг бир қисми эканини эълон қилди. 2016 йилда гуруҳ Исломий давлат (ИД) таркибига киргандан сўнг ЎИХ нинг янги фракцияси пайдо бўлгани тўғрисида хабар берилди. Янги фракция гуруҳнинг номини сақлаб қолди ва ИД дан мустақил эди. Шунингдек, у “Ал-қоида” ва “Толибон” га содиқлигини ва ИД га қарши фикрларини бидирди.

⁹⁴ Гулноза Саидазимова, «Ўзбекистон: Ислом Каримов ва уруғ-аймоқда», Озод Европа Радиоси/Озодлик радиоси, 2005 йил 22 апрель, <https://www.rferl.org/a/1058611.html>.

⁹⁵ Суистемолликлар зўравонлик, калтаклаш, электр токи уриши, якка камера, озиқ-овқат ва уйқудан маҳрум қилиш, мажбурий меҳнат, зўрлаш ва жинсий таҳқирлаш, пластик тўрва ва газ ниқоблари билан бўғиш, тиббий тажрибалар ва ҳатто аёл маҳбусларни мажбурий стерилизация қилишни ўз ичига олган. Масалан, қаранг, Фарангис Нажибулло “Ўзбекистон “қийноқлар уйи”, Радио “Озод Европа” /Радио “Озодлик”, 2012-йил 5 август <https://www.rferl.org/a/uzbekistans-house-of-torture/24667200.html>; “Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг қийноқларга қарши экспертлари Ўзбекистонни чексиз рекорд учун танбех қилмоқдалар”, Инсон ҳуқуқлари халқаро федерацияси пресс-релизи, 13 декабрь 2013 йил <https://www.fidh.org/en/region/europe-central-asia/uzbekistan/14394-un-anti-torture-experts-rebuke-uzbekistan-for-its-abysmal-record>; “Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Ўзбекистонни қамоқда сақланаётган ҳуқуқ ҳимоячисига қилинган қийноқлар ва ёмон муомалаларни тергов қилишга қақиради”, Инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро федерация пресс-релизи, 2015 йил 10 август, <https://www.fidh.org/en/region/europe-central-asia/uzbekistan/un-urges-uzbekistan-to-investigate-torture-and-ill-treatment-of-human>.

⁹⁶ Мисол учун, Хьюман Райтс Вотч томонидан 2010 йилдан 2013 йилгача сўроққа тутилган 34 сиёсий маҳбуснинг 29 таси турли милиция участкалари ва қамоқхоналардаги қийноқлар ҳақида хабар берган, бу Ўзбекистонда қийноқлар кенг тарқалганидан далолат беради. Мустақил мусулмонлар ва сиёсий муҳолифатни бостиришнинг бошқа умумий хусусиятлари адолати судлов ҳуқуқини рад этиш, адвокат ҳимоясига, оила билан учрашуварга, тегшли тиббий ёрдам олишга ҳамда Халқаро Қизил Хоч қўмитасининг (ХҚХК) ташрифларига имкон бермаслик эди. “Энг охиригача”, Хьюман Райтс Вотч, 2014 йил 25 сентябрь, https://www.hrw.org/report/2014/09/25/until-very-end/politically-motivated-imprisonment-uzbekistan#_ftn17

⁹⁷ Ўзбекистон Жиноят кодексининг 221 - моддаси - Қамоқхона қодаларини бузиш.

⁹⁸ Инсон ҳуқуқлари уйи, Осло, “Янги Мемориал ҳисоботи: Ўзбекистонда сиёсий репрессиялар”, Инсон ҳуқуқлари уйи, 2011 йил 20 март, <https://humanrightshouse.org/articles/new-memorials-report-political-repression-in-uzbekistan-2009-2010/>.

⁹⁹ Инсон ҳуқуқлари уйи, Осло, “Янги Мемориал ҳисоботи: Ўзбекистонда сиёсий репрессиялар”, Инсон ҳуқуқлари уйи, 2011 йил 20 март, <https://humanrightshouse.org/articles/new-memorials-report-political-repression-in-uzbekistan-2009-2010/>.

бўлмасди. Репрессияларнинг янги тўлқинлари 2004 йил давомида, айниқса, март ва июл ойларида Тошкентда кичик террористик ҳужумлардан сўнг давом этди.

АНДИЖОН

Репрессиялар 2005-йил 13-майда, ҳукумат қўшинлари Андижонда шаҳарнинг марказий майдонида 10 минг нафарга яқин одам иштирок этган оммавий намойишларни бостириш учун юзлаб асосан қуролсиз намойишчиларни отиб ўлдирганида, ўз чўққисига етди.¹⁰⁰ Зирҳли бронетранспортерлар ва аскарлар оломонга қарата жанговар ўқлар билан бетартиб ўт очди ва юзлаб қуролсиз фуқароларни, шу жумладан, болаларни ўлдирди.¹⁰¹ Воқеалар 23 нафар диндор мусулмонлар ва математик - исломий мутафаккир Акрам Юлдашев томонидан илҳомлантирилган оддий диний жамоатнинг тарафдорлари бўлган маҳаллий ишбилармонларнинг бўлиб ўтаётган суд жараёни юзасидан бир неча ойдан буён давом этиб келган норозиликлардан келиб чиқди.¹⁰²

Ҳукумат намойишчилар орасидаги қуролланган кишилар барча қурбонларни ўлдирганини айтиб, номутаносиб шафқатсиз жавоб чораларини оқлаш учун норозилик намойишларини исломий таҳдид сифатида тақдим этди. Бироқ, гувоҳларнинг кўрсатмаларига асосланган мустақил тадқиқот, намойишчилар ёки жангарилар Исломи мақсадларни кўзлагани тўғрисида ҳеч қандай далилларни топмади.¹⁰³ Европа Иттифоқи ва Қўшма Штатлар Тошкентни халқаро мустақил терговга рухсат беришга чақирди — бу талабларни

президент Каримов намойишкорона рад етди, шундан сўнг улар санкцияларни қўладилар. Бугунги кунга келиб, қотилликлар бўйича ҳеч қандай тергов ўтказилмади, бундай тергов қилиш фуқароларга қарата огоҳлантирмасдан ўт очишга буйруқ берганларни аниқлаш, ёки ҳеч бўлмаганда, қурбонлар рўйхатини тузишга ёрдам берарди.¹⁰⁴

Ҳукумат юзлаб одамларни қамоққа ташлади ва уларни кейинчалик суриштириб ўтирмасдан, *Акромия* аъзолари деб аташди.¹⁰⁵ Воқеалар пайтида *Андижонда бўлмаган* яна юзлаб одамлар террорчиликка алоқадорликда айбланиб, қамоққа ташланган, жумладан, Қозоғистон, Қирғизистон ва Россияда хорижда ҳибсга олинган юзлаб ўзбек фуқаролари мамлакатга экстрадиция қилинган.¹⁰⁶ Андижондан сўнг ҳукумат қирғинда иштирок этган ёки гувоҳ бўлганликда гумон қилинган ҳар қандай шахсни қамоққа ташлаб, фуқаролик жамиятини маҳкам сиқувга олди.¹⁰⁷

Ҳукумат, шунингдек, мустақил оммавий ахборот воситалари ва нодавлат ташкилотларини жазосини берди.¹⁰⁸ Фуқаролик жамияти учун маконнинг торайиши ва ғарбий элчихоналар ва БМТ органлари билан муносабатларнинг ёмонлашуви билан мамлакат ичкарасида мониторинг ўтказиш ва диний ва сиёсий маҳбусларнинг ҳибсга олиш ва қамоқда сақлаш шароитларини кузатиш учун зарур шахсий интервьюлар олиш жуда қийинлашди. ХҚХҚнинг қамоқхоналарни назорат қилиш фаолияти жиддий равишда қийинлашди ва ниҳоят, 2013 йилда у маҳбусларга ташриф буюришни тўхтатишга мажбур бўлганини очиқчасига эълон қилди.¹⁰⁹

¹⁰⁰ Майк Ярдли, “Минглаб ўзбеклар қочмоқда”, CNN, 2005 йил 15 май, <http://edition.cnn.com/2005/WORLD/asiapcf/05/14/uzbekistan/index.html?eref=sitesearch> (Мурожаат қилинган сана 2021 йил 17 август).

¹⁰¹ “Ўзбекистон: Андижондаги исён, Кризис гуруҳининг 38-сонли брифинги: Европа ва Марказий Осиё, 2005 йил 25 май, 16-бет.

¹⁰² Таҳмин қилинишича, “Ҳизб ут-Тахрир” нинг собиқ тарафдори Акрам Юлдашев томонидан илҳомлантирилган норасмий диний ҳаракат. “Ўзбекистон: Андижондаги исён, Кризис гуруҳининг 38-сонли брифинги: Европа ва Марказий Осиё, 2005 йил 25 май, 2-бет. Шунингдек, қаранг: <https://www.hrw.org/report/2005/06/06/bullets-were-falling-rain-andijan-massacre-may-13-2005>. Йигирма икки нафар судланувчи Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 242, 159, 244-1 ва 244-2-моддаларига кўра жиноий гуруҳни ташкил этиш, Ўзбекистон конституциявий тузумини ағдаришга уриниш, ноқонуний диний ташкилотга аъзо бўлиш ва жамоат хавфсизлигига таҳдид солувчи адабиётларни сақлаш ёки тарқатишда айбланди, бир судланувчи эса мансаб ваколатини суистеъмо қилиш, яъни Жиноят кодексининг 205-моддаси билан айбланди.

¹⁰³ Қўлаб гувоҳлар билан интервьюларга кўра, намойишчилар Исломи давлат тузиш ҳақида эмас, балки Андижондаги иқтисодий шароитлар, ҳукуматнинг репрессиялари ва адолатсиз суд жараёнлари ҳақида гапиришган. Хьюман Райтс Вотч, “Сирларни яшириш: Андижонда ҳукумат репрессиялари”, 2008 йил май, 4-бет <http://www.hrw.org/reports/2008/uzbekistan0508/4.htm>.

¹⁰⁴ CCP/C/UZB/CO/5, 2020 йил 1 май, 16-банд.

¹⁰⁵ Виталий Пономарёв, “Ўзбекистонда сиёсий ёки диний сабабларга кўра ҳибсга олинган шахслар рўйхати (2004 йил январь - 2008 йил декабрь)” (Москва: Мемориал инсон ҳуқуқлари маркази, 2009), 10-бет.

¹⁰⁶ *Id.*, 16 б.

¹⁰⁷ Улардан бири ўша пайтда Ўзбекистонда рўйхатдан ўтган ягона мустақил инсон ҳуқуқлари ташкилоти - “Эзгулик”нинг Андижон бўлими собиқ раиси Исроилжон Холдоров эди. Қирғиндан кейинги дастлабки кунларда Холдоров халқаро оммавий ахборот воситаларига Андижон ва унинг атрофидаги оммавий қабрлар ҳақида сўзлаб берди. 2006 йил июн ойда Ўзбекистон хавфсизлик хизматлари Қирғизистоннинг Ўш шаҳрида Холдоровни ўғирлаб, уни мажбуран Ўзбекистонга қайтарди. Кейинчалик у 159-модда бўйича “конституциявий тузумга таҳдид қилиш” ва “Ўзбекистонга ноқонуний кириш ёки ундан чиқиб кетиш” айбловлари бўйича олти йилга озодликдан маҳрум этилди, кейинчалик унинг жазо муддати ўзбошимчилик билан тўққиз йилгача узайтирилди. “Энг охиригача”, Хьюман Райтс Вотч, 2014 йил, 4 б. https://www.hrw.org/report/2014/09/25/until-very-end/politically-motivated-imprisonment-uzbekistan#_ftn17.

¹⁰⁸ 2005 йилдан 2012 йилгача 400 дан ортиқ хусусий ташкилотлар ва нодавлат ташкилотлари, шунингдек, 50 га яқин халқаро оммавий ахборот воситалари ва нодавлат ташкилотлари, шу жумладан, “Америка овози”, Озод Европа Радиоси/Озодлик Радиоси, уруш ва тинчликни ёритиш институти (IWPR) ва Хьюман Райтс Вотч ёпилди ва мамлакатдан чиқариб юборилди. Ўзбекистоннинг универсал даврий шарҳи, *Ўзбекистон инсон ҳуқуқлари ва қонун устуворлиги бюроси (UBHRR)* нинг ҳисоботи, https://www.fidh.org/IMG/pdf/ubhrrl_report_2013.pdf.

¹⁰⁹ Хьюман Райтс Вотчнинг Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Қийноқларга қарши қўмитасига хати. Хьюман Райтс Вотчнинг Ўзбекистон бўйича қийноқларга қарши қўмитасига тақдимномаси, 2013 йил 28 октябрь

ИЧКИ БУРИЛИШ: 2007-2016

Андижон қирғинидан сўнг, Ўзбекистон авторитаризмга тобора чуқурлашиб боргани сари ҳуқуқ ҳимоячилари, журналистлар, мустақил ҳуқуқшунослар ва мустақил мусулмонларнинг таъқиб қилиниши давом этди.

Ғарб ва бошқа ташқи кучлар Каримов ва ҳукуматни ағдаришга уринаётган деган фикрни илгари суриш орқали хавфсизлик идоралари янги мақсадларни¹¹⁰, шу жумладан диндор имондилар ва турли Исломиё мазҳаблар ва озчиликларни ўз ичига олган тариқатлар рўйхатини кенгайтирди.

Каримовнинг тобора параноид ҳукмронлиги мамлакатни янада “ёпиқ” қа айлантиргани боис, ҳукумат хиёнат қилишда айбланган собиқ амалдорлар, Тошкентдаги элчионаларнинг ўзбек ходимлари, ҳарбий хизматчилар ва бошқа “ички душманлар” нинг жиноий таъқиблари кўпайиб борган.¹¹¹ Маҳкумларнинг аксарияти ҳам айбланган ёки уларга диний экстремизм айбловлари билан таҳдид қилинган. Шунингдек, турк-кура илоҳиётчиси Саид Нурсий издошлари (Нурчилар ўзбек тилида) ва 1990-йиллар бошида Марказий Осиё бўйлаб Руҳоний Фатхуллох Гюлен томонидан асос солинган турк лицейларининг собиқ ўқувчилари ҳам нишонга олинган.¹¹² Шиъа жамоалари ҳам таъқибга учраган, кўпинча масжидларни рўйхатга олиш ёки бошқаришга рухсат берилмаган.¹¹³

Бу тенденциянинг мисоли сифатида ушбу ҳисоботда юқорида тасвирланган Равшан Қосимовни келтириш мумкин. Нуфузли Америка Вест Пойнт ҳарбий академиясида алмашинув дастурида ўқиган аскар Қосимов 2008 йилда қайтиб келганидан кейин хавфсизлик идоралари томонидан ҳибсга олинган ва қийноққа солинган. Расмийлар уни “диний экстремизм” айблови билан сўроқ қилишди, уни давлатга хиёнат қилишда (157-модда) айблашдан олдин “конституцияга хилоф фаолият” (159-модда) айблови билан қамоққа ташлаш билан таҳдид қилишди. Равшаннинг онаси, Малика Қосимованинг таъкидлашича, Қосимовни сохта иқдор бўлишга мажбур қилиш мақсадида дастлабки ҳибсга олиш пайтида шафқатсиз қийноққа солишган. Сўроқ пайтида, махсус хизматларнинг ходимлари

унга экстремизмга алоқадорликка иқдор бўлишни ёки давлатга хиёнат қилиш айбловини қабул қилишни танлашни беадабларча таклиф қилишди. Қосимовнинг озодликдан маҳрум этиш муддати 2023 йилда тугайди.

Равшан Қосимов, 2019 йиллар, манзил колонияга ўтказилганидан кейин. Унинг жазоси 2023 йилда тугайди. © Малика Қосимова.

ДИКТАТОРНИНГ ЎЛИМИ ВА ЯНГИ ПРЕЗИДЕНТЛИК: 2016 ЙИЛ - ҲОЗИРГИ ЗАМОН

Шавкат Мирзиёев 2016-йил сентябрь ойида Каримов вафот этганидан кейин президент лавозимига тайинланди. Ўтган беш йилдан буён Ўзбекистон ҳукумати ўзининг ўтмишдоши билан боғлиқ аввалги инсон ҳуқуқлари бузилишининг айримларини, шу жумладан, оммавий ахборот воситаларига нисбатан чекловларни юмшатиш, юқори мартабали сиёсий маҳбустларни озод қилиш, пахта секторида мажбурий меҳнатга қарши курашиш борасидаги савий-ҳаракатларни амалга оширди ва ҳукуматнинг фуқаролар учун қулайлигини ошириш позициясини қабул қилиш учун бир қатор қатъий қадамлар қўйди. Бироқ, айрим ислохотларга қарамай, инсон ҳуқуқларининг жиддий бузилишлари сақланиб қолмоқда.

Президент Мирзиёев 2021-йил октябрь ойида қайта сайланишига тайёргарлик кўргани сабабли, у ҳуқуқларга ҳурматни билдирадиган нормаларга мурожаат қилишни давом эттирди, масалан, 2021-йил февраль ойида БМТнинг Инсон ҳуқуқлари бўйича Кенгашида

¹¹⁰ Ҳукумат коррупция, экологик муаммолар ва Қорақалпоғистон автоном Республикасининг ҳуқуқий мақоми каби бошқа сиёсий жиҳатдан сезгир мавзуларни кўтариш учун бошқа журналистлар, фаоллар ва оддий фуқароларни қамоққа ташлади. *Шунингдек, қаранг: Ўзбекистонда тақиқланган террористик ташкилотлар рўйхати [Организации, признанные террористическими и запрещенные в Республике Узбекистан]*, 26 сентябрь 2016 йил, Link Available upon request.

¹¹¹ Хавфсизлик хизмати собиқ амалдорлар ва ҳарбий хизматчиларни лозим ҳуқуқий процедуралар билан боғлиқ муаммолар ва қийноқлар ҳақидаги хабарлар билан кечган ёпиқ суд жараёнарига жалб қилиш учун Жиноят кодексининг 157 ва 160-моддаларини, яъни тегишлилигича, давлатга хоинлик қилиш ва жосуслик тўғрисидаги нормаларни суистеъмол қилган. Ўнлаб жосуслик ҳолатлари бўлган, уларнинг кўпчилиги Тожикистон фуқаролари ёки чегара олди ҳудудда яшовчи ва Ўзбекистон-Тожикистон чегарасидан мунтазам равишда ўтиб юрадиган ўзбек фуқаролари билан боғлиқ бўлган.

¹¹² “Бахтиёр Б.” билан телефон орқали сўхбат, Наманган, Ўзбекистон, 2021 йил 31 июль.

¹¹³ Жаҳонгир Қулиджанов билан интервью, Бухоро, Ўзбекистон, 2021 йил 14 июль.

сўзлаган нутқида.¹¹⁴ Ўз нутқида, бошқа ваъдалар орасида, у Қийноқларга қарши Конвенция ва ногиронлар ҳуқуқлари бўйича БМТ Конвенцияси учун ихтиёрий протоколни ратификация қилиш мажбуриятини олди ва “мамлакатнинг ижтимоий, сиёсий ва бизнес ҳаётида аёлларнинг ролини тубдан оширишга” ваъда берди.¹¹⁵

Бу, шубҳасиз, ижобий ўзгаришлар бўлса-да, қатъи тактика ва тинч сиёсий муҳолифат учун маконининг йўқлиги аввалги ислохотларни бузилишига таҳдид солмоқда. Биргина 2021 йилда ҳукумат оммавий ахборот воситалари эркинлигини таъқиб қилди¹¹⁶ ва мустақил ННТ ва сиёсий муҳолифат партияларини рўйхатдан ўтказишни рад этиш бўйича азалий амалиётини давом эттирди.¹¹⁷ 2021 йил июл ойида қабул қилинган Дин тўғрисидаги қонун ва йиғилишлар, “ахборотлаштириш” тўғрисидаги қонун лойиҳалари ва таклиф этилаётган Жиноят кодекси ҳам анъанавий авторитар хусусиятларни хавотирли намойиш қилмоқда. Ҳукуматнинг хавфсизлик хизматларининг ортиқча таъсирини олдини олиш, ўтмишдаги суиистеъмоликларни очиқ тан олиш ва ноқонуний маҳбусларни реабилитация қилишни истамаслиги ҳукумат томонидан статус-квони қўллаб-қувватланиши ёки ҳатто ундан ҳам ёмони, вақтни ортга қайтариш истаги ҳақидаги шубҳаларни туғдиради.

ДИН ВА ДАВЛАТ ЎРТАСИДАГИ МУНОСАБАТЛАРНИНГ ЎЗГАРИШИ

Дин соҳасида Ўзбекистон ҳукумати 2016-йил охиридан бошлаб дин эркинлиги билан боғлиқ айрим муаммоларни ҳал қилишга киришди ва АҚШ ҳукумати ва дин эркинлиги муаммоларини изчил кўтариб келаётган бошқа ҳамкорлар билан ўзаро ҳамкорлик қилиш позициясини эгаллади. Президент Мирзиёев Исломга, жумладан, диндор мусулмонларга нисбатан очиқ душманлик сиёсатига чек қўйишни намойиш этиш учун баъзи қадамлар қўйди.

Дастлабки ҳаракатлар ҳурматли ўзбек Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуфнинг реабилитациясини; масжидларга карнай орқали ибодат қилишга чақишга рухсат бериш; ўнлаб янги масжидларни очиш (асосан сунний ҳанафийлар жамоаси учун); Ички ишлар

вазирлигининг вояга етмаган болаларнинг масжидларга ташриф буюриш ҳуқуқидан эркин фойдаланиш тўғрисидаги расмий баёноти; ҳаж зиёратчиларнинг сонини сезиларли даражада оширилиши каби чораларни ўз ичига олганди. Ўзбекистонни Ислом маърифатининг ватани деб эълон қилар экан, президент Мирзиёев “Ислом цивилизацияси маркази”нинг қурилишини ҳам мамнуният билан қарши олди.¹¹⁸

Ҳукумат йиллар мобайнида рўйхатга олинмаган диний ёки экстремистик гуруҳларга алоқадорликда гумон қилинган минглаб шахслардан ташкил топган “қора рўйхат”ни юритган. Рўйхатга киритилганлар учун турли ишларга жойлашиш ва саёҳат қилиш тақиқланарди ва улар мунтазам равишда милицияга суҳбатга келиб туришлари шарт эди. 2017 йилнинг август ойида ҳукумат “қора рўйхат”да одамлар сонининг 17 582 тадан 1352 тагача қисқаришини эълон қилди. Ушбу қадамни ёритган оммавий чиқишларда президент Мирзиёев радикал гуруҳлар томонидан “йўлдан оздирилган” фуқароларни реабилитация қилиш зарурлигини таъкидлади. Кейинчалик ҳукумат “қора рўйхат”дан барча шахсларни чиқариб юборилганини эълон қилди, аммо буни мустақил равишда текшириш қийин.

Авторитар президент Ислом Каримов вафотидан сўнг ҳокимият ҳижоб каби диний кийимлар устидан назоратни бўшаштирди ва бутун мамлакат бўйлаб Ислом кийимларини сотадиган дўконлар пайдо бўлди. Юқоридаги расм © Стив Свездлов, 2020 йил ноябрь; пастки расм © Стив Свездлов, 2021 йил июль.

2019 йил май ойида бошланган “Меҳр” операцияси зўравон экстремизмнинг олдини олиш (PVE) билан боғлиқ яна бир муҳим воқеа бўлиб, унинг давомида Суриядаги исил назоратидаги ҳудудларда қўлга олинган 400 дан ортиқ аёл ва болалар, Ўзбекистон фуқароси ёки

¹¹⁴ БМТ Инсон ҳуқуқлари бўйича Кенгашининг 46-сессияси, Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2021-йил 22-февралдаги нутқи <https://president.uz/en/lists/view/4179>.

¹¹⁵ *Id.* Шунингдек, 2021-йилнинг февраль ойида Президент Наманганга ташрифи чоғида журналистларнинг тўғридан-тўғри, ёзилмаган саволларига жавоб берди — Ўзбекистон президенти деярли 20-йиллик даврда илк бор журналистларнинг бевосита саволларига жавоб берди. Шунингдек, у БМТнинг Қийноқлар бўйича махсус маърузачисини мамлакатга ташриф буюришга таклиф қилди.

¹¹⁶ Агнешка Пикулятская-Вилючевская, “Ўзбекистон: Сўз эркинлиги учун узоқ кураш”, *The Diplomat*, 2020 йил 19 ноябрь. <https://thediplomat.com/2020/11/uzbekistan-the-long-struggle-for-freedom-of-expression/>.

¹¹⁷ “Мажбурий ёки халқаро бюрократия? Ўзбекистонда фуқаролик жамиятини тартибга солиш” [Вынужденная или международная бюрократия? Регулирование гражданского общества в Узбекистане] *Gazeta.uz*, 2021 йил 17 февраль, <https://www.gazeta.uz/ru/2021/02/17/ngos/>.

¹¹⁸ “Ислом цивилизацияси маркази: Дин, илм-фан ва замонавийлик уйғунлиги” Ўзбекистон Президенти Девонхонаси, 2021 йил 29 январь <https://president.uz/en/lists/view/4115>.

уларнинг фарзандлари Ўзбекистонга қайтариб эвакуация қилинди ва уларни реабилитация ва ижтимоий реинтеграция қилиш чоралари кўрилди. Ўзбекистон кўплаб ғарбий Европа мамлакатлари ўз фуқароларига нисбатан ҳали амалга оширилмаган репатриация сайъ-ҳаракатлари учун юқори баҳоланди. Тошкент репатриацияси еркаклар ва хорижий жангариларларга нисбатан ҳам амалга оширилиши ҳақида ваъда берди, аммо бугунги кунда репатриация содир бўлмади. РVEга инсон ҳуқуқлари жиҳатдан ёндашув тарафдорлари, террористик ёки экстремистик гуруҳларга алоқадор деб ҳисобланган шахсларнинг ҳукумат томонидан репатриация қилиниши экстремизм билан боғлиқ айбловлар билан ҳукм қилинган, зўравонликни содир этиши ёки унга алоқадор бўлиши исботланмаган шахсларнинг узоқ муддатли қамоқ жазоси масаласига қайтишга тайёрлигини кўрсатиши мумкин, деб умид қилади.

Бироқ, бу ҳукуматнинг диний эркинлик соҳасидаги фаолиятининг айрим жиҳатлари деярли яхшиланмади ёки ҳатто ёмонлашди. Хавфсизлик хизмати соқол қўйган мусулмон эркакларни ҳибсга олишда давом этди¹¹⁹ ва 2021-йил сентябрь ойида эълон қилинган сиёсат ўзгаришига қадар, ҳатто Ислонни о'рганишга

ихтисослашган мактабларда ҳам қизларга ҳижоб кийиш тақиқланган эди.¹²⁰

Каримовнинг ўлиmidан ва йиллар давомидаги халқаро босимлардан сўнг ҳукумат 2021-йил сентябрь ҳолатига кўра 65 нафардан ортиқ сиёсий маҳбусларни, жумладан, узоқ муддат қамоқда бўлган журналистлар ва ҳуқуқ ҳимоячиларини, шунингдек, номаълум сонли диний маҳбусларни деярли дарҳол озод қила бошлади. Сўнгги беш йил ичида озод этилган маҳбуслар сони ҳар йили Каримов ҳукмронлиги даврида ўртача озод қилинган бир ёки икки маҳбус билан кескин фарқ қилади ва ҳукумат қолган барча диний ва сиёсий маҳбусларни озод қилишга умид қилади. Юқорида айтиб ўтилганидек, минглаб диний ва сиёсий маҳбуслар экстремизмда номаълум айбловлар бўйича барларда қолмоқда. Қуйидаги бўлимда Ўзбекистон ҳукумати президент Каримов ҳукмронлиги даврида бир неча йиллар давомида жорий этган ва ҳибсга олиш ва узоқ муддатли ҳукмларни бу қадар катта сонини сақлаб қолиш имконини яратган ҳуқуқий чекловлар баён этилган. Бу кенг қамровли ҳуқуқий таҳлил бўлмаса-да, у Ўзбекистон қонунлари инсон ҳуқуқлари соҳасидаги Ўзбекистоннинг шартли мажбуриятларига мувофиқ ўзгартирилиши, бекор қилиниши керак бўлган бир неча соҳаларни кўрсатиб беради.

¹¹⁹ “Ўзбек эркаклар қўлга олинди, маълум қилинишича, уларни соқолни олишга мажбур қилишмоқда”, “Озодлик радиоси/Озодлик радиоси”, 2019 йил 26 август <https://www.rferl.org/a/uzbek-men-reportedly-detained-forced-to-shave-beards/30129899.html>

¹²⁰ Масалан, қаранг: “Мусулмонлар Ўзбекистон ўзгаришида овоз излайдилар”, Франсе Пресс агентлиги, 2019 йил 27 май <https://www.arabnews.com/node/1502866/amp>; “Ўзбекистон: мактаб ўқувчиларига рўмол ўрашга рухсат берилади”, Eurasianet, 2021 йил 6 сентябрь, <https://eurasianet.org/uzbekistan-schoolgirls-allowed-to-wear-headscarves>.

ТЕГИШЛИ ХАЛҚАРО ВА ИЧКИ ҲУҚУҚИЙ ҚОИДАЛАР

Ўзбекистонда ушбу маърузада юқорида тасвирланган минглаб диний маҳбуслар, жумладан, 81 нафар маҳбусларни қамоққа олиниши учун диний амалиёт ва сўз эркинлигини амалга оширишга доир чекловчи ҳуқуқий база туфайли замин яратилган. Айрим диний маҳкумларни озод қилиш ва реабилитация қилиш билан бир қаторда, ҳукумат ўз қонунчилигини халқаро ва ички ҳуқуқий мажбуриятларига мувофиқлаштириш орқали диний ва сиёсий сабабларга кўра ўз сиёсати ва амалиётларини тўхтатиши мумкин.

Ўзбекистон Жиноят ва маъмурий кодексларининг кўплаб қоидалари, шу жумладан, 2021-йил март ойида тақлиф қилинган ва “диний экстремизм” ва “конституцияга хилоф фаолият” га оид ўзгаришлар шунчалик ноаниқ ва ҳаддан ортиқки, улар инсон ҳуқуқлари соҳасидаги халқаро ҳуқуқни бузади. Ҳукумат бошқалар билан учрашиб биргаликда ибодат қилиш, ўз эътиқодларини ўрганиш ёки ўқитиш ва диний адабиётга эга бўлиш ҳуқуқларини қаттиқ чеклаш каби чораларни киритиб, ўнлаб йиллар давомида уларни оддий диндор имонлиларни, шунингдек, сиёсий мухолифларни жазолаш учун ишлатган. Экстремизм ва терроризмнинг ноаниқ таърифларига асосланган ушбу чекловчи қоидалар Ўзбекистоннинг дин тўғрисидаги қонунининг диндор ва бошқа шахсларга ихтиёрий равишда қарши қаратилган нормалари билан ўзаро боғлиқ.¹²¹ Ушбу муаллиф ва “Мемориал” каби етакчи инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш гуруҳларининг фикрига кўра, **ушбу айбловлар бўйича қамоққа олинган шахсларга нисбатан ҳукмлар ҳақиқий эмас ва бекор қилиниши ёки ҳақиқий эмас деб топилиши керак.**

Ушбу ҳисоботни нашрга тайёрлаш пайтида Ўзбекистон дин тўғрисидаги қонунни ҳамда Жиноят кодексини

янгилаш ва қайта кўриб чиқиш жараёнида эди, янги лойиҳалар Ўзбекистоннинг чуқур чекловчи ва жазолаш ҳуқуқий базасини унчали ўзгартирмасдан ислоҳ қилишни тақлиф қилмоқда.¹²² 2021-йил 5-июлда президент 6-июлда кучга кирган дин тўғрисидаги қонунга имзо чекди. Янги қонун аввалги қонунчиликда мавжуд бўлган дин эркинлигининг деярли барча чекловларини сақлаб қолади. Бундан ташқари, 2021 йилнинг март ойида, президент сайловларидан етти ой олдин, президент мавжуд жинорий қонунларни амал қилиш доирасини ижтимоий тармоқлар платформаларига тарқатадиган ва “жамоат тартибсизликлари” учун жазони назарда тутадиган бир нечта қоидаларни ўз ичига олган қонунни имзолади. Ушбу ўзгартиришлар ҳукумат мустақил мусулмонлар ва бошқаларни қамоққа олишни давом эттириши мумкинлиги ҳақида жиддий ташвишларни келтириб чиқаради.¹²³

Ушбу ҳисоботда тасвирланган айрим ҳолларда Ўзбекистоннинг чекловчи қонунчилик базаси натижасида юзага келган жиддий қонунбузарликлар қаторига ноқонуний тинтувлар, ўзбошимчалик билан ҳибсга олиш ва қамаш, адвокатдан фойдаланиш имкониятини бермаслик, адолатли судлов ҳуқуқининг бузилиши ва энг хавотирлиси, ҳибсхонадаги қийноқлар киради. Мирзиёев ҳукмронлиги даврида қамоқхона тизимидаги айрим яхшиланишларга қарамасдан, диний ва сиёсий маҳбуслар жазога тортилган кўплаб шароитлар БМТнинг маҳбусларни даволаш бўйича минимал стандарт қоидаларини бузмоқда (Мандела қоидалари). Қуйидаги таҳлил қонунчилик ва жинорий-ҳуқуқий ислохотлар учун йўл харитасини тақдим этишга мўлжалланган.

¹²¹ Бундан ташқари, Ўзбекистон қонунчилиги диний эътиқоднинг қатор намоён бўлишини чеклаш ёки тўғридан-тўғри тақиқлашда давом этмоқда, жумладан, ибодат қилиш, ибодатхоналар қуриш, диний кийим-кечак, диний таълим бериш, диний ўқитувчилар ва мактабларни танлаш эркинлиги, диний матнларни чоп этиш ва тарқатиш эркинлигини чеклашда давом этмоқда. Ички қонунчилик халқаро стандартларга жавоб берадиган ҳолатларда ҳам Ўзбекистон ҳукуматининг амалиёти уларга риоя этишда бузилишларга йўқ қўймоқда.

¹²² “Жиноят кодексининг янги тахрирдаги лойиҳаси бир қатор жинорийларни чиқариб юбориш ва муайян ҳаракатлар учун жавобгарликни белгилашни назарда тутди” [Проект новой редакции Уголовного кодекса предусматривает исключение ряда преступлений и установление ответственности за определенные действия] [Kun.uz](https://kun.uz), 2 февраль 2021 йил, <https://kun.uz/ru/84231371>.

¹²³ “Мирзиёев оммавий тартибсизликларга чақирганлик учун жинорий жавобгарликни тасдиқлади”, [Мирзиёев утвердил уголовную ответственность за призыв к массовым беспорядкам] [Kun.uz](https://kun.uz), 31 март 2021 йил <https://kun.uz/ru/news/2021/03/31/mirziyoyev-utverdil-ugolovnuyu-otvetstvennost-za-prizyv-k-massovym-besporjadkam>; “Ўзбекистон оммавий ахборот воситалари учун қоидаларни кучайтиради, чунки президент қайта сайланишга тайёрланмоқда”, Eurasianet, 2021 йил 31 март <https://eurasianet.org/uzbekistan-tightens-rules-for-media-as-president-braces-for-re-election>.

ХАЛҚАРО ҲУҚУҚДА ДИН ЭРКИНЛИГИ

Ўзбекистон қонунлари Ўзбекистон Конституцияси ва ўрнатилган тарзда имзоланган ва ратификация қилинган Фуқаролик ҳуқуқлари ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги Халқаро Пакт, шунингдек, бир қатор бошқа мажбурий халқаро ҳужжатлар билан кафолатланган сўз эркинлигини ҳимоя қилувчи кўплаб стандартларни бузмоқда.¹²⁴ Фуқаролик ҳуқуқлари ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги Халқаро Пактнинг 18 ва 19-моддалари давлатларга диний ва ахборот алмашиш бўйича ушбу ҳуқуқларни амалга ошириш учун муайян чекловларни белгилашга имкон беради, лекин фақат тор, чекланган ҳолатларда.¹²⁵ Ҳақиқатан ҳам, БМТнинг инсон ҳуқуқлари бўйича қўмитасининг 18 ва 19 моддалари бўйича умумий изоҳлари диний эътиқодлар, амалиёт ва фикрларни ифода этиш ҳуқуқларининг доирасини очиб беради ва фикр эркинлиги, шу жумладан виждон эркинлиги ва диний эътиқод эркинлиги *чекланмайдиган ҳуқуқдир* (муаллиф томонидан ажратилган).¹²⁶

БМТнинг инсон ҳуқуқлари бўйича қўмитаси, бундай мажбуриятга нисбатан аниқса заиф бўлган маҳбусларнинг ҳуқуқларини шарҳлаб, “маҳбуслар каби муайян қонуний чекловларга дуч келган шахслар ўз динларини еътироф этиш ҳуқуқларидан ёки эътиқодларини чекловларнинг ўзига хос хусусиятига мос келадиган даражада фойдаланишни давом эттирадилар”, деб таъкидлайди.¹²⁷

ИЧКИ ҲУҚУҚИЙ БАЗА

Ўзбекистоннинг диний ва сиёсий маҳбуслари асосан жиноят кодексининг “конституцияга хилоф” фаолият, диний адабиётни ноқонуний тарқатиш, тақиқланган диний ташкилотга аъзо бўлиш ва динни рухсатсиз ўқитиш билан боғлиқ моддаларида айбланмоқда. Мустақил мусулмонларни ҳибсга олишлар 1990-йиллар бошида бошланган бўлса, 1997-йил охиридаги репрессиядан сўнг 1998-йилнинг май ойида Ўзбекистон парламенти томонидан “Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида”ги қонуннинг (дин тўғрисидаги қонун) қабул қилиниши кейинги йилларда оммавий ҳибсга олиш ва ҳукм чиқариш учун қонуний асос яратди.¹²⁸ Дин қонунига қўшимча равишда, Жиноят ва Маъмурий кодексларга ўзгартиришлар янада қаттиқ ва узоқ муддатли жазо жорий этилди.

Каримов ҳукмронлиги даврида дин тўғрисидаги қонунга, Жиноят ва Маъмурий кодексларга бир неча марта тузатишлар киритилди, ҳар бир ўзгариш билан диний эътиқодларга эркин амал қилиш ва уюшиш учун қатъий жазо жорий этилди. Марҳум президент Ислоҳ Каримовнинг дастлабки қонун қабул қилинган, қилган баёнотлари диний эркинликни бўғиш ниятида эканлигини яққол намоён қилмоқда. Каримов таъкидлаганидек, қонун зарур еди, чунки “бугунги куннинг асосий вазифаси Ислоҳ ақидапарастлик ва диний экстремизмнинг барча кўринишларига қарши курашдир”¹²⁹ ўша пайтда яна бир расмий, “агрессив ваҳҳобизм”га қарши курашиш учун қонун зарурлигини таъкидлади.¹³⁰ Ўзбекистоннинг дин тўғрисидаги қонунининг бузилиши, агар бу биринчи қоидабузарлик

¹²⁴ Фуқаролик ҳуқуқлари ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги Халқаро Пактнинг 18-моддаси фикр, виждон ва дин эркинлиги ҳуқуқларини кафолатлайди. Унда шундай дейилган:

Ҳар бир инсон фикр, виждон ва дин эркинлиги ҳуқуқига эга. Бу ҳуқуқ инсонни ўз хоҳишига кўра дин ёки эътиқодга эга бўлиш ёки қабул қилиш эркинлигини ҳамда ўз дини ёки эътиқодига яққа тартибда ёки бошқалар билан биргаликда амал қилиш, маросимлар ўтказиш, ибодат қилиш ва таълим бериш эркинлигини очиб ёки хусусий тарзда намоён этиш эркинлигини ўз ичига олади. Ҳеч ким динга ёки ўз танлаган эътиқодга эга бўлиш ёки қабул қилиш эркинлигига путур етказадиган мажбурлашларга солинмаслиги керак.

Барча иштирокчи давлатлар, шунингдек, Фуқаролик ҳуқуқлари ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги Халқаро Пакти 19-моддасида таъкидланганидек, сўз эркинлигини ҳимоя қилишлари керак:

Ҳар бир инсон ўз нуқтаи назарида эркин қолиш ҳуқуқига эга. Ҳар бир инсон ўз фикрини билдириш ҳуқуқига эга; ушбу ҳуқуқ давлат чегараларидан қатъи назар, оғзаки, ёзма ёки босма шаклда, бадий асар шаклида ёки ўзлари танлаган ҳар қандай бошқа воситалар ёрдамида ҳар қандай турдаги ахборот ва гоёларни излаш, олиш ва тарқатиш эркинлигини ўз ичига олади.

¹²⁵ Қаранг: “Америка Қўшма Штатлари Дин эркинлиги тўғрисида халқаро қонунчилик бўйича комиссиясининг ахборотномаси – Дин ёки эътиқод эркинлигини чеклаш”, 2020 йил июнь, https://www.uscirlf.gov/sites/default/files/2020%20Legislation%20Factsheet%20-%20Limitations%20on%20FoRB_0.pdf. Виждон эркинлигига келсак, 18-модда фақат “қонун билан белгилаб қўйилган ва жамоат хавфсизлигини, тартибини, соғлигини ёки ахлоқини ёки бошқаларнинг асосий ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳимоя қилиш учун зарур бўлган чекловларга рухсат беради”. Худди шу нуқтаи назардан, ахборот ва фикр алмашиш ҳуқуқига келсак, 19-модда фақат қонун билан белгиланган ва бошқаларнинг ҳуқуқлари ёки обрўсини хурмат қилиш, миллий хавфсизлик ёки жамоат тартибини, аҳоли саломатлиги ёки маънавиятини ҳимоя қилиш учун зарур бўлган чекловларга рухсат беради.

¹²⁶ 10-модда 19-умумий изоҳида “ўз нуқтаи назарларига қатъий риоя қилиш” ҳуқуқига нисбатан “ҳеч қандай истисно ёки чекловлар йўқ”, деб айтади. Инсон ҳуқуқлари бўйича қўмита, 10-умумий изоҳ, 19-модда (Ўн тўққизинчи сессия, 1983 йил). Инсон ҳуқуқлари бўйича Шартнома органлари томонидан қабул қилинган умумий изоҳлар ва умумий тавсиялар тўплами, БМТ ҳужжати. HRI/GEN/1/Rev.1 at 11 (1994). Фуқаролик ҳуқуқлари ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги Халқаро Пакт, шунингдек, иштирокчи давлатларни ҳар қандай шахсни ўз динини ёки эътиқодларини рад этишга мажбур қилишни тақиқлайди. 18 (2)-моддада шундай дейилган: “Ҳеч ким ўзи танлаган динга ёки эътиқодга эга бўлиш ёки уни қабул қилиш эркинлигига путур етказадиган мажбурлашларга дучор бўлиши мумкин эмас”.

¹²⁷ Инсон ҳуқуқлари бўйича қўмита, 22-умумий изоҳи, 18-модда (Қирқ саккизинчи сессия, 1993 йил). Инсон ҳуқуқлари бўйича Шартнома органлари томонидан қабул қилинган умумий изоҳлар ва умумий тавсиялар тўплами, БМТ ҳужжати. HRI/GEN/1/Rev.1 at 35 (1994).

¹²⁸ 1998 йилги дин тўғрисидаги қонун совет даврининг охирида 1991 йил 14 июлда мустақилликка эришишдан уч ой олдин қабул қилинган қонунни ўрнини босди.

¹²⁹ Ўзбек радиосининг биринчи дастури, 1998 йил 11 май, Би-Би-Си мониторингида инглиз тилига таржима қилинган, 1998 йил 11 май

¹³⁰ Би-Би-Си жаҳон мониторинги, Интерфакс дан иқтибос, 1 май 1998 йил.

бўлса, маъмурий ҳуқуқбузарлик ҳисобланади. Бироқ, Жиноят кодексига киритилган ўзгартиришлар билан такрорий жиноятлар деб таснифланган ҳуқуқбузарликлар учун узоқ муддатли қamoқ жазосига руҳсат берилди.¹³¹

Ушбу ҳисобот нашрга тайёрланаётган пайтда, қонун чиқарувчилар Дин тўғрисидаги қонунни¹³², шунингдек, Жиноят ва Маъмурий кодексларни қайта кўриб чиқиб, қабул қилишмоқда эдилар. Ушбу мақола ёзилаётганда Жиноят кодексининг лойиҳаси яқин вақт ичида Ўзбекистон парламенти қўйи палатаси, Олий Мажлис муҳокамасига тақдим этилиши кутилмоқда. Президент 2021 йил июл ойида кучга кирган Дин тўғрисидаги янги қонунни имзолади. Дин тўғрисидаги янги қонун ва Жиноят кодексининг лойиҳаси баъзи моътадил яхшиланишларни ўз ичига олган бўлса-да,¹³³ уларда аввалгидек, виждон, сўз ва уюшмалар эркинлигини, хусусан, диний эътиқодларга риоя қилиш ва эътиқод қилиш, уюшмалар ва йиғилишлар эркинлиги ва ўз фикрини билдириш эркинлиги, жумладан, ахборотни олиш ва тарқатиш ҳуқуқини чекайдиган кўплаб қоидаларни сақлаб қолган.¹³⁴

“ЭКСТРЕМИЗМ” ВА “АҚИДАПАРАСТЛИК”

1998-йилги Дин тўғрисидаги қонуннинг 5-моддасида “диний экстремизм”, “сепаратизм” ва “ақидапарастлик”,¹³⁵ деб аталадиган қилмишлар учун жиноий жавобгарлик назарда тутилган, шунингдек, Дин тўғрисидаги 2021 йилги қонуннинг 9-моддасининг 2-банди ҳам давлат диний ақидапарастлик ҳамда экстремизмга, муносабатларни қарама-қарши қўйиш

ва кескинлаштиришга, турли конфессиялар ўртасида адоватни авж олдиришга қаратилган хатти-ҳаракатларга йўл қўймайди, деб таъкидлайди. Ўзбек қонунчилигида ҳеч бир жойда “экстремистик” ёки “фундаменталистик” тушунчасига таъриф берилмаган, бу қонун қоидаларини жуда ноаниқ ва ҳаддан ортиқ кенг қилади. Собиқ ва ҳозирги диний ва сиёсий маҳбуслар билан интервьюлар шуни кўрсатадики, ҳукумат қарашларини диний ёки сиёсий жиҳатдан бузғунчи деб ҳисоблайдиган одамларни қamoққа олиш учун бу ноаниқ мафкуравий ёрликларни бир неча бор ишлатган.

Халқаро миқёсда “экстремизм”, “зўравон экстремизм” ёки “ақидапарастлик”нинг меъёрий таърифи бўйича консенсус мавжуд эмас.¹³⁶ Европада хавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилоти (ЕХХТ) Демократик институтлар ва инсон ҳуқуқлари бўйича бюроси (ДИИХБ), Венеция комиссияси ва бошқа халқаро ташкилотлар “экстремизм”/“экстремист” ва “ақидапарастлик” каби ҳуқуқий тушунчалардан ва бундай атамаларнинг айниқса, жиноят қонунчилиги нуқтаи назаридан ноаниқ ва мужмал табиати юзасидан ташвиш билдирди.¹³⁷

Амалда, бундай атамаларнинг ноаниқлиги давлатларга, ўта мажбурий, номутаносиб ва камситувчи чораларни кўришга имкон яратади,¹³⁸ бунинг исботини инсон ҳуқуқларини мониторинг қилиш халқаро гуруҳларининг хулосаларидан кўришимиз мумкин, улар, хусусан, “экстремизм” деб номланувчи ҳодиса билан боғлиқ айбловлар ва уларнинг дин ва виждон эркинлигига, сўз эркинлигига, уюшмалар ва тинч йиғилишлар эркинлигига таъсири, шунингдек, Ўзбекистондаги ноқонуний ҳибсга олишлар, ушлашлар, қийноқлар

¹³¹ Бироқ, кўплаб мустақил мусулмонлар маҳбусларининг ишларини ўрганиш шуни кўрсатадики, кўплаб ишларда ҳаттоки улардаги биринчи жиноятлар ҳам қamoққа олиш мақсадида сохталаштирилган.

¹³² Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисидаги қонун, 5-модда, 1998 йил 1 май, [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-REF\(2020\)065-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-REF(2020)065-e).

¹³³ Мисол учун, Дин тўғрисидаги қонун лойиҳасида айрим иккиламчи ёки такрорий жиноятлар маъмурий жарималар билан жазоланади.

¹³⁴ <https://www.osce.org/files/f/documents/3/0/467682.pdf>

¹³⁵ Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисидаги қонун, 5-модда, 1998 йил 1 май.

¹³⁶ Мисол учун, БМТнинг Терроризмга қарши курашиш шароитларида инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинликларини тарғиб қилиш ва ҳимоя қилиш бўйича махсус маърузачиси (бундан буён матнда “Терроризм ва инсон ҳуқуқлари бўйича БМТ махсус маърузачиси”), 2015 йил учун тематик ҳисобот, А/HRС/31/65, 2016 йил 22 февраль, 11 ва 21-бандлар, “зўравон экстремизмнинг олдини олиш ёки унга қарши курашиш учун кўплаб ташаббусларга қарама-қарши, зўравон экстремизмнинг умумэтироф этилган таърифи йўқ, бу “илагаб бўлмас тушунча” бўлиб қоламоқда”, деб таъкидлайди.

¹³⁷ Масалан, қаранг: БМТнинг Терроризмга қарши кураш ва инсон ҳуқуқлари бўйича махсус маърузачиси, Зўравон экстремизмнинг олдини олиш ва унга қарши курашишга қаратилган нисбат ва амалиётларнинг инсон ҳуқуқларига таъсири ҳақида 2020 йил ҳисоботи, 2020-йил 21-февраль, А/HRС/43/46, 12-14-бандлар; БМТнинг Терроризмга қарши кураш ва инсон ҳуқуқлари бўйича махсус маърузачиси, Фундаментализм ва экстремизм феномени ҳақида ҳисобот, 2017 йил 16 январь, А/HRС/34/56 10-11-бандлар; БМТнинг Дин ва эътиқод эркинлиги бўйича махсус маърузачиси, Ўзбекистонга 2018 йилдаги миссияси тўғрисида ҳисоботи, А/HRС/37/49/Add.2, 2018 йил 22 февраль, 51-банди, уларда “жиноий-ҳуқуқий тоифалар сифатида ишлатилганда, “экстремизм” ва “ақидапарастлик” каби ноаниқ атамалар ҳуқуқий аниқлик тамойилига мос келмайди, шунингдек, кўрсатилган асосий ҳуқуқларга мос келмайди”, деб таъкидланган. Шунингдек, қаранг, *ўша ерда* 18-изох, 31-32, 35 б. (2019 ЭХХТ/ДИИХБнинг дин ёки эътиқод эркинлиги ва хавфсизлик тўғрисида кўрсатмалари), унда айтилишича, “экстремизм” - “умумэтироф этилган таърифга эга бўлмаган ноаниқ атома, бу уни ҳаддан ташқари кенг ва ноаниқ талқинларга очик қолдиради ва қонунни ўзбошимчалик билан қўлашга йўл очади”; ЭХХТ/ДИИХБ, Молдова Республикасининг Экстремистик фаоиятга қарши курашиш тўғрисидаги қонунига шарҳлар (2019 йил 30 декабрь), 13–16-моддалар; ЭХХТ/ДИИХБ, Ўзбекистон Республикасининг “Экстремизмга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонунига шарҳлар (2019 йил 22 ноябрь), 12–16-моддалар; ЭХХТ/ДИИХБ, Қозғоғистон Республикасида “Экстремизм ва терроризмга қарши курашиш тўғрисида” ҳуқуқий базага ўзгартиришлар лойиҳаси бўйича дастлабки хулоса (2016 йил 6 октябрь), 21-24-бандлар; Венеция комиссияси, Россия Федерациясининг Экстремистик фаоиятга қарши кураш тўғрисидаги федерал қонунига шарҳлар, CDL-AD(2012)016-е, 2012 йил 15-16 июнь, 30-банд, Шунингдек қаранг: ЭХХТ/ДИИХБ, Инсон ҳуқуқлари ҳимоячиларини ҳимоя қилиш бўйича қўлланма (2014), 100, 205 ва 213 бандлар; ЭХХТ/ДИИХБ, Хорижий террорчиларга қарши кураш таҳдидлари ва муаммоларига қарши кўрсатмалари инсон ҳуқуқлари доирасида, 2018 йил сентябрь, 21 ва 31-б.; ва ЭХХТ, Терроризмнинг олдини олиш ва терроризмга олиб келадиган зўравонлик экстремизми ва радикаллашувига қарши курашиш: жамоат тартибини сақлашга ёндашув (2014), 2.3.1-кичик бўлим.

¹³⁸ Шунингдек қаранг: БМТнинг Терроризмга қарши курашиш ва инсон ҳуқуқлари бўйича махсус маърузачиси, БМТнинг инсон ҳуқуқлари бўйича комиссияси ҳисоботи, БМТ ҳужжати А/HRС/40/52, 2019 йил 1 март, 19-банд.

ва шафқатсиз муносабатнинг бошқа турлари каби муаммолар сақланиб қолаётганини кўрсатмоқда¹³⁹. Бир неча халқаро органлар “экстремизм” ёки “диний экстремизм” каби тушунчаларнинг ноаниқлиги ва уларни нотўғри ишлатиш эҳтимоли ҳаддан ташқари ихтиёрий ёки камситувчи усуллар билан берилганини инобатга олиб, бу атамаларга асосланган ҳуқуқий ёки бошқа чораларни қўллашдан ёки уларга мурожаат қилишдан воз кечишни тавсия қилдилар.¹⁴⁰ Ушбу қоиданинг кенг ва нотўғри тавсифланиши уни амалга оширишга масъул бўлган ҳокимият органларига ўта кенг ваколатларни беради.

244-1 ВА 244-2 МОДДАЛАР

Инсон ҳуқуқлари гуруҳлари ва халқаро ташкилотлар Ўзбекистонни бир неча бор Жиноят кодексининг экстремизм тўғрисидаги қоидаларига (амалдаги 244-1 ва 244-2-моддаларга) ўзгартиришлар киритишга чақирдилар, чунки бу нормалар 1998 ва 1999-йилларда қабул қилинганидан кейин мустақил мусулмонларга қарши кампаниянинг тинчлик муҳолифатини ва дин ва эътиқод эркинлигини жиноий жавобгарликка тортиш учун фойдаланиладиган асосий масаласига айланган. Аммо ҳозирда Жиноят кодексига таклиф этилаётган ўзгартиришлар фақат ҳар бир моддада экстремизмнинг “диний” хусусиятига ишорани олиб ташлайди. Акс ҳолда, улар қоидаларни тўлиқ ҳажмда сақлаб қолади ва “экстремизм” нима деган таърифни бермайдилар.

Ўзбекистоннинг юзлаб ёки ундан ҳам кўп бўлиши мумкин бўлган бугунги диний маҳбуслари, айниқса,

“Ҳизб-ут-Таҳрир”га аъзоликда айбланаётганлар ҳали ҳам ушбу қоидаларга мувофиқ сақланмоқда. Ушбу ҳисоботда баён этилган бошқа диний маҳбуслар орасида Шаҳзоджон Зокиров, Алишер Қосимов, Бахтиёр Турсунов, Убайдулла Муртазов, Азимжон Абдусаматов ва Алишер Мўминов 244.1 ёки 244.2-моддаларида ёки ҳар иккаласи бўйича қамоқда жазони ўтамоқда. 244-1-модда - 1998 йилги Дин тўғрисидаги қонуннинг 19-моддасида назарда тутилган чекловларга мос келади.¹⁴¹ Ушбу қоидалар “диний экстремизм, сепаратизм ва ақидапарастлик ғоялари”ни ўз ичига олган материалларни тайёрлаш ва тарқатиш мақсадида сақлашни уч йилгача озодликдан маҳрум этилиши билан жазоланадиган жиноятга айлантди.¹⁴² Ушбу тоифалардан бирига тегишли адабиётларнинг тарқатиш беш йилгача озодликдан маҳрум этишга олиб келиши мумкин. Оғирлаштирувчи ҳолатлар, масалан, бир гуруҳ шахслар билан тил бириктириш, ўз мансаб мавқеидан фойдаланиш ёки диний ташкилот, хорижий давлат, гуруҳ ёки шахснинг моддий ёрдамидан фойдаланиш билан маълумотларни тарқатиш саккиз йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.¹⁴³ Бироқ, Ўзбекистон қонунчилигида тегишли атамалар ва иборалар ҳеч бир жойда белгиланмаган.

Ҳукуматнинг зўравонлик экстремизмининг олдини олишга ёндашувининг янада кенгроқ муаммосини акс эттирувчи 244-1-модда “ақидапарастлик” ғояларни тинч йўл билан ифодалаш ва зўравонликка чақирувларни ўртасидаги фарқларни ажратмайди. Масалан, бу қоида юқорида айтилган тушунчаларни “оммавий қирғин қилишга ёки фуқароларни мажбурий кўчиришга давъат

¹³⁹ Қаранг: БМТнинг Инсон ҳуқуқлари бўйича бош комиссари бошқармаси (ИХБКБ), 2020-йил 1-майдаги Ўзбекистоннинг бешинчи даврий ҳисоботи бўйича якуний шарҳлар, ССРР/С/УЗВ/СО/5, 20-21 ва 42-бандлар; БМТнинг Дин ва эътиқод эркинлиги бўйича махсус маърузачиси, Ўзбекистонга 2018 йилдаги миссияси тўғрисида ҳисоботи, А/НRC/37/49/Add.2, 2018 йил 22 февраль, 98 ва 101-бандлар; ва БМТ Бош Ассамблеяси, Ўзбекистон умумжаҳон даврий таҳлили бўйича ишчи гуруҳи, А/НRC/39/7 (2018 йил 9 июль) ҳисоботи.

¹⁴⁰ Масалан, қаранг, ўша ерда 18-изоҳ, 31–32 ва 35 б. (2019 йил учун ЕХХТ/ДИИХБнинг Дин ёки эътиқод эркинлиги ва хавфсизлик тўғрисида кўрсатмалари); ва БМТнинг Терроризмга қарши кураш ва инсон ҳуқуқлари бўйича махсус маърузачиси, Зўравон экстремизмнинг олдини олиш ва унга қарши курашишга қаратилган сиёсат ва амалиётларнинг инсон ҳуқуқларига таъсири ҳақида 2020 йил ҳисоботи, 2020-йил 21-февраль, А/НRC/43/46, 52 (б)-банди. “Экстремизм” ва “ақидапарастлик” атамаларидан фойдаланиш диний ёки эътиқодли жамоалар устидан давлат назоратини сезиларли даражада ошириши ва улар томонидан амалга оширилган мутлақо қонуний фаолиятни жиноий қилишга айлантириши мумкин. *Шунингдек қаранг:* БМТнинг Дин ва эътиқод эркинлиги масалалари бўйича махсус маърузачиси, Е/СN.4/2005/61/Add 1, 152-банди; ва ЕХХТ / ДИИХБ, Қирғизистон Республикасида виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида кўшма фикр, CDLAD (2008)032-е, 14-банд.

¹⁴¹ Дин тўғрисидаги қонуннинг 19-моддасида “диний экстремизм, сепаратизм ва ақидапарастлик ғояларини ўз ичига олган” босма ҳужжатлар, видео ва аудио кассеталар, филмлар ва фотосуратларни ўз ичига олган материалларни ишлаб чиқарадиган, сақлайдиган ва тарқатадиган шахслар қонунга мувофиқ жавобгарликка тортилади. Бироқ, ўзбек қонунчилигида ҳеч бир жойда диний адабиёт қайси пайтда “экстремистик” ёки “ақидапарастлик” деб эътироф этилиши аниқ белгиланмаган, бу қонун қоидаларини ўта ноаниқ ва ҳаддан ортиқ кенг қилади. Собиқ ва ҳозирги сиёсий ва диний маҳбуслар билан интервьюлар шуни кўрсатадики, ҳукумат бу ноаниқ мафкуравий ёрликларни ҳукумат қарашлари бузғунчи деб ҳисоблаган кўплаб одамларни озгини ёпишга мажбурлаш ва қамоққа олиш учун ишлатган.

¹⁴² 244-1-моддада шундай дейилган: “Диний экстремизм, сепаратизм ва ақидапарастлик ғоялари билан йўғрилган, қирғин солишга ёки фуқароларни зўрлик билан кўчириб юборишга давъат этадиган ёҳуа аҳоли орасида ваҳима чиқаришга қаратилган материалларни тайёрлаш ёки уларни тарқатиш мақсадида сақлаш, маъмурий жазо қўлланилигидан кейин содир этилган бўлса...” энг кам иш ҳақининг 50 баравари миқдорида жарима ёки уч йилгача озодликдан маҳрум этиш жазосини назарда тутди. Шу билан бирга, “диний экстремизм, сепаратизм ва ақидапарастлик ғоялари билан йўғрилган, қирғин солишга ёки фуқароларни зўрлик билан кўчириб юборишга давъат этадиган ёҳуа аҳоли орасида ваҳима чиқаришга қаратилган маълумотлар ва материалларни ҳар қандай тарқатиш, худди шунингдек фуқаролар тотувлигини бузиш, туҳматона, вазиятни беқарорлаштирувчи уйдирмалар тарқатиш ҳамда жамиятда қарор топган хулқ-атвор қоидаларига ва жамоат хавфсизлигига қарши қаратилган бошқа қилмишларни содир этиш мақсадида диндан фойдаланиш” беш йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади. Юқорида кўрсатилган ҳаракатларни оғирлаштирувчи ҳолатларда: олинган тил биринчилик ёки бир гуруҳ шахслар томонидан; хизмат мавқеидан фойдаланиб; диний ташкилотлардан, шунингдек чет эл давлатлари, ташкилотлари ва фуқароларидан олинган молиявий ёки бошқа моддий ёрдамдан фойдаланиб содир этишда айбдор деб топилган шахслар саккиз йилгача озодликдан маҳрум этилиши мумкин. Ўзбекистон Республикасининг 1998 йил 1 майда қабул қилинган “Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги қонуни.

¹⁴³ 1998 йилги Жиноят кодексига киритилган ўзгартиришлар, шунингдек, “диний экстремизм, сепаратизм ва ақидапарастликни тарғиб қилувчи” адабиётни импорт қилишни тақиқловчи янги таҳрирларни ҳам ўз ичига олган бўлиб, уни контрабанда деб ҳисоблаб, ўн йилгача озодликдан маҳрум қилиш жазосини белгиланган. Жиноят кодексининг 246 моддаси. 1998 йилда киритилган ўзгартиришлар билан.

қилиш” ва “ваҳима солиш”га қаратилган материаллар билан бирлаштиради. Икки хил турдаги ифодаларнинг чалғитувчи аралашмаси “ақидапарастлик” тушунчасини зўравонликка даъват этиш билан боғлайди ва аслида баъзи диний ғоялар ва гуруҳларни қоралади.¹⁴⁴

Ҳудди ўша ноаниқ “экстремист” тушунчаси учрайдиган 244-2-модда муайян гуруҳларга аъзо бўлиш учун янада қаттиқроқ жиноий жазоларни қўшади: “Диний экстремистик, сепаратистик, фундаменталистик ёки бошқа тақиқланган ташкилотлар тузиш, уларга раҳбарлик қилиш, уларда иштирок этиш мулкни мусодара қилиш билан беш йилдан ўн беш йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади”.¹⁴⁵ Агар улар “жиддий оқибатларга” олиб келадиган бўлса, бу ҳаракатлар 15 йилдан 20 йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади. Ноқонуний диний ташкилотда иштирок этишни тақиқловчи 216-модда билан биргаликда ушбу айблов 20 йил қамоқ жазосини келтириб чиқаради. Бу, аслида, қонун билан тақиқланган ғоялар тўпламини бошқалар билан сақлашни жиноий қилмишга айлантиради. Жиноят кодексининг лойиҳаси “диний материалларни ноқонуний тайёрлаш, сақлаш, олиб кириш ёки тарқатиш” (амалдаги 244-3-модда) жиноятини бартараф этишда сезиларли яхшиланишни кўзда тутади, аммо уни Маъмурий кодексда сақлаб қолади.

244-1, 244-2 ва 1998 ва 1999 йилларда ўзгартирилган бошқа моддаларга қўшимча равишда, ҳокимият “конституцияга ҳилоф” фаолият (159-модда) - баъзан “бузғунчилик” деб таржима қилинган нормасини жиноий гуруҳни ташкил этиш (242-модда), баъзан еса этник, ирқий ёки диний адоват (156-модда) жинояти билан бир қаторда мустақил мусулмонларни таъқиб қилиш ва узоқ муддатга қамоққа олиш учун фойдаланиб келган.

159-МОДДА: КОНСТИТУЦИЯВИЙ ТУЗУМГА ТАЖОВУЗ ҚИЛИШ

244-модда билан бир қаторда, “Ўзбекистон Республикасининг конституциявий тузумига тажовуз қилиш” деб номланган 159-модда, шунингдек, баъзан

“бузғунчи фаолият” ёки “конституцияга ҳилоф фаолият” деб номланган, Ўзбекистонда диний ва сиёсий маҳбусларнинг аксарияти ҳукм қилинган жиноят нормалари ҳисобланади. 159-модда Жиноят кодексига қўшилганидан бери ўтган йиллар мобайнида Ўзбекистон судлари ушбу қонунни гумон қилинаётган ёки ҳақиқий диний ва сиёсий рақибларни қамоққа олиш учун мунтазам равишда қўлладилар.¹⁴⁶ Афсуски, у президент Мирзиёев ҳокимиятга келганидан кейин ҳам, масалан, журналист Бобомурод Абдуллаевни таъқиб қилишда ҳам ишлатилган, бу эса Ўзбекистон хавфсизлик хизматининг ҳаддан ортиқ таъсири сақланиб қолаётганини акс эттиради.¹⁴⁷

159-моддага кўра, “Ўзбекистон Республикасининг амалдаги давлат тузумини Конституцияга ҳилоф тарзда ўзгартиришга, ҳокимиятни босиб олишга ёхуд қонуний равишда сайлаб қўйилган ёки тайинланган ҳокимият вакиллари ҳокимиятдан четлатишга ёхуд Ўзбекистон Республикаси ҳудудий яхлитлигини Конституцияга ҳилоф тарзда бузишга очиқдан-очиқ даъват қилиш, шунингдек, бундай мазмундаги материалларни тарқатиш мақсадида тайёрлаш, сақлаш ёки тарқатиш — энг кам иш ҳақининг эллик бараваригача миқдорда жарима ёки уч йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади”.

159-модда “конституциявий” ҳокимиятга қарши зўравонлик ҳаракати учун беш йилгача озодликдан маҳрум қилиш жазосини назарда тутади. Аммо такроран ёки гуруҳ таркибида содир этилган шахс ўн йилгача озодликдан маҳрум этилиши мумкин. 159-модданинг фитна ҳақидаги қоидалари, айниқса муҳим, улар ўн йилдан 20 йилгача қамоқ жазосига олиб келиши мумкин. Бундан ташқари, бу ерда кўплаб диний виждон маҳкумларининг ҳикоялари кўрсатганидек, Ислоҳ давлатини ташкил этишга, шу жумладан, халифаликни қайта тиклаш учун “Ҳизб-ут-Таҳрир”ни тарғиб қилишга ҳар қандай даъватлар, ҳеч қандай таҳдид ёки зўравонлик бўлмаса, 159-модда бўйича жазоланади. Ўзбекистон диний маҳбусларининг кўпчилиги, шу жумладан, ушбу ҳисоботда баён этилган 81 нафари 159-модданинг фитна ёки рецидивлик тўғрисидаги қоидалари туфайли икки ўн йиллик ёки ундан ортиқ вақт мобайнида панжара ортида сақланди. Масалан, юқорида қайд этилган диний

¹⁴⁴ Ўзбекистон Республикасининг 1998 йил 1 майда қабул қилинган “Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги қонуни.

¹⁴⁵ Ўзбекистон Жиноят кодексига белгиланган бир неча жазолар мол-мулкни мусодара қилишни назарда тутади. Ушбу ҳукми бажариш маҳкумининг оила аъзолари учун ҳам, шахсининг ўзи учун ҳам салбий оқибатларга олиб келиши мумкин.

¹⁴⁶ 159-модданинг диний қонунбузарликда айбланган шахсларга нисбатан қўллашда асосан “Ҳизб-ут-Таҳрир”га аъзо бўлиш билан боғлиқ қонунбузарликлар энгилаштирувчи ҳолатларда содир этилганида истисно қилинади. Айниқса, агар гуруҳга аъзоликда айбланган шахс, у “тасодифан” аъзо бўлиб қолганини таъкидласа, у аслида ҳеч қандай аъзо бўлмаган бўлса, ёки у гуруҳнинг ўқув машғулотларига қатнашгани тўхтатган ва гуруҳнинг адабиётларини тарқатишда иштирок этмаган бўлса, у ҳолда бу шахс айрим ҳолларда 159-модда бўйича жиноий жавобгарликка тортилмайдиган ва кўпинча 216-модда бўйича ноқонуний диний ташкилотга аъзо бўлиш жазоси билан айбланади, бу максимал қамоқ муддатининг пастроқ даражасини назарда тутади.

¹⁴⁷ “Ўзбекистон: жамоат ишларига ҳукм қилинганидан кейин озод этилган виждон маҳбуси”, Халқаро амнистия, 2018 йил 7 май, <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2018/05/uzbekistan-prisoner-of-conscience-freed-after-being-sentenced-to-community-service/>.

махбус Аваз Тўхтаходжаев ва Тоҳир Жумановлар ҳозирги вақтда “Ҳизб-ут-Таҳрир”га тахмин қилинган аъзоликда айбланган ва ҳозирги кунда қамоқда жазони ўтамоқда.

Ўтган йигирма йил мобайнида ҳукумат жамиятни Исломиё тамойилларга мувофиқ қуриш ғоясини муҳокама қилганликлари учун шахсларни таъқиб қилиш мақсадида 159-моддадан тез-тез фойдаланиб келган. 159-моддага кўра, шахслар ўртасидаги мунозаралар “ҳокимиятни қўлга олиш учун очиқдан очиқ даъват этиш”, деб нотўғри талқин этилади, бу эса Фуқаролик ҳуқуқлари ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги Халқаро Пактнинг сўз эркинлигининг кафолатларини бузади (Фуқаролик ҳуқуқлари ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги Халқаро Пактнинг (ICCPR) 19-моддаси). 159- моддада ҳам, 244-1-моддада ҳам зўравонликнинг *ҳақиқий ҳаракатлари* ва зўравонликка *даъват этиш* ўртасида аниқ фарқ ўрнатмайди. Биринчиси қонуний равишда жиноятдир, аслида фикр ва қарашларнинг тинч ифодаси жиноят ҳисобланмаслиги керак.

216-МОДДА: НОҚОНУНИЙ ЁКИ ДИНИЙ ТАШКИЛОТНИ ТАШКИЛ ЭТИШ

216-модда ноқонуний жамоат бирлашмалари ёки диний ташкилотларни ташкил этиш, шунингдек уларнинг фаолиятида фаол иштирок этиш учун жиноий жавобгарликни (беш йилгача озодликдан маҳрум қилишни) назарда тутди. Ушбу қоидага мувофиқ, диний бирлашмаларнинг рўйхатдан ўтмаган гуруҳлари ёки аъзолари мунтазам равишда учрашиб, бошқалар билан диний масалаларни муҳокама қиладиган норасмий жамоалар ноқонуний ҳисобланади. Кўриниб турибдики, 216-модда сўз, виждон ва дин, тинч йиғилишлар ва уюшмалар эркинлиги ҳуқуқини (Фуқаролик ҳуқуқлари ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги Халқаро Пактнинг 18, 21 ва 22-моддаларини) бузади. Ўзбекистон Жиноят кодексининг лойиҳасида “диний ташкилотлар тўғрисидаги қонунчиликни бузиш” (амалдаги 216-2-модда) ва “диний таълимотдан сабоқ бериш тартибини бузиш” (амалдаги 229-2-модда) жиноятлари чиқариб ташланган, аммо бу жиноятлар Маъмурий кодексга мувофиқ қонунбузарлик сифатида сақланиб қолади.

242-МОДДА: ЖИНОИЙ ГУРУҲНИ ТАШКИЛ ЭТИШ

216-моддага қўшимча расмийлар “жиноий уюшма ташкил этиш” учун жазони назарда тутувчи 242-моддага ўхшаш моддадан кенг фойдаланганлар. Жамоат хавфсизликка қарши жиноят сифатида қаралиб, у “жиноий уюшма ёки гуруҳ” ни ташкил этиш ёки бошқаришни тақиқлайди ва 20 йилгача озодликдан маҳрум этиш жазосини назарда тутди.

156-МОДДА: МИЛЛИЙ, ИРҚИЙ ЁКИ ДИНИЙ АДОВАТНИ ҚЎЗҒАТИШ

Диний эътиқодларига кўра жазоланган маҳбусларга нисбатан 159, 244, 242 ёки 216-моддаларга қараганда камроқ қўлланиладиган, аммо муҳим бўлган 156-модда миллий (этник), ирқий ёки диний адоват қўзғалишини тақиқлайди ва ¹⁴⁸ беш йил муддатга озодликдан маҳрум қилиш жазосини назарда тутди.¹⁴⁹ Бундан ташқари, бир гуруҳ шахслар билан тил бириктириб, ёки бир гуруҳ шахслар томонидан, ёки бошқа оғирлаштирадиган ҳолатларда жиноят содир этилган тақдирда, шахс ўн йилгача қамоққа олиниши мумкин.

Юқорида тавсифланган айрим қоидалар сингари, ҳукумат 156-моддасини тақиқланган адабиётга эгалик қилиш ёки тарқатиш учун кенг қўлади, баъзи адабиётларни гуруҳ ёки алоҳида шахснинг шон-шарафини камситувчи деб изоҳлади, ҳатто бу тушунчалар аниқ белгиланмаган ва ихтиёрий фойдаланиш учун кенг имкониятлар яратадиган бўлса ҳам. Ушбу қонунга мувофиқ, ҳукумат кўплаб мустақил мусулмонларни, шу жумладан, “Ҳизб-ут-Таҳрир”га аъзоликда гумон қилинган ёки ҳақиқий аъзоларини, фикр алмашиш, шу жумладан, халифалик фойдасига муҳокама қилиш учун жиноий жавобгарликка тортган.

Ушбу ҳисоботда юқорида иши кўриб чиқилган, ҳозирги кунда жазони ўтаётган 57 ёшли диний маҳбус Усмон Дарвишов бу айбловдан фойдаланишнинг намунасидир. Наманганлик диндор мусулмон, Дарвишов енгил атлетика мактабида бокс бўйича мураббий бўлиб ишлаган. Хавфсизлик идоралари уни 2009 йил февраль ойида уйига қайтаётганида қўлга олишди. Дастлаб улар уни “кичик безорилик” да айблашди ва 15 кунлик маъмурий қамоққа ҳукм қилишди. У Наманган

¹⁴⁸ Бу айбловнинг бир қисми бўлган диний адоват, USCIRF ва бошқа етакчи диний эркинлик идоралари таъкидлаганидек, халқаро инсон ҳуқуқлари стандартларини бузувчи, кўпинча ноаниқ таърифланган ва сунистемоликка тайёр бўлган муҳим қонун сифатида баҳоланади, чунки у ҳукуматларни лозим бўлмаган тарзда яқиний ҳақиқатлар ёки диний таълимотлар учун ҳакам қилади, номуносив равишда диний озчиликларга ёки кўпчилик жамиятнинг норози аъзоларига нисбатан қўлланилади ва одатда қаттиқ жазоларни келтириб чиқаради. *Қаранг:* “Куфрликнинг алоҳида ҳолатлари”, USCIRF, сентябрь 2017, <https://www.uscirf.gov/publications/selected-blasphemy-cases>.

¹⁴⁹ Бошқа шахсларнинг ҳуқуқларини тўғридан-тўғри бузган ёки бошқаларга жисмоний зарар етказишга олиб келадиган ҳаракатларнинг қонунга хилоф деб эълон қилинишидан ташқари, 156-моддада “миллий ирқий, этник ёки диний мансубиётига қараб, адоват, мурасизлик ёки ниёқ келтириб чиқариш мақсадида миллий шаън-шараф ва қадр-қимматни камситишга қаратилиб қасдан содир этилган ҳаракатлар... беш йилгача муддатга озодликдан маҳрум этиш билан жазоланади”.

вилояти хавфсизлик хизмати тергов ҳибсхонасида бўлган вақтида хавфсизлик хизмати ходимлари унга қўшимча равишда “миллий, ирқий, этник ва диний нафратни қўзғатиш” (156-модда), “конституциявий тузумни ағдаришга уриниш” (159-модда), “жиноий гуруҳ ташкил этиш” (242-модда) ва “диний экстремистик, сепаратистик, фундаменталистик ёки бошқа тақиқланган ташкилотларни ташкил этиш, уларга раҳбарлик қилиш, уларда иштирок этиш” (244-2-модда) каби уйдирма айбловларни қўйди.

Дарвишовнинг ўғли Умархон Ёкубжонов хавфсизлик хизмати ходимлари, жумладан, Шоҳназар исмли офицер Дарвишовни ёлгон иқрор бўлиши учун қамоққа ташлаганини маълум қилди. Дарвишов адолатли суд жараёнининг халқаро стандартларига мос келмайдиган ёпиқ суддан кейин 16 йилга озодликдан маҳрум этилди. Қарши қамоқхонасида тўққиз йил жазони ўтаган Дарвишов 2018 йилда очиқ турдаги манзил-колонияга кўчирилди. Дарвишов дарҳол озод қилиниши керак.

ГИЁҲВАНД МОДДАЛАР ВА ҚУРОЛ САВДОСИ АЙБЛОВЛАРИ

Тадқиқотлар шуни кўрсатадики, жорий диний маҳбусларнинг кўпларининг ишларида юқорида тасвирланган сиёсий ёки диний айбловлар билан бир бирга уйдирилган ёки қасддан ташкил этилган сиёсий бўлмаган ёки унчали жиддий бўлмаган жиноятлар бўйича айбловлари ўрин тутган. Ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ёки хавфсизлик идоралари бундай айбловларни кўпинча қамоқ муддатини узайтириш, ҳибсга олинган шахсни обрўсини тўқиш ёки жиноий таъқибнинг асл диний ёки сиёсий сабабидан эътиборни чағитиш учун ишлатишган. Ушбу ҳисоботда кўриб чиқилган ва айбдорликнинг исботи келтирилмаган диний маҳбусларнинг айрим умумий айбловлари гиёҳванд моддаларни ноқонуний сақлаш (Жиноят кодексининг 273 ва 276 моддалари) ёки қурол ёки ўқ-дориларни ноқонуний сақлашдан (Жиноят кодексининг 248 моддаси) иборат. Жорий маҳкумлар Жамшидбек Ибойдуллаевич Атабеков ва Иброҳим Ҳақимович Асронқуловларнинг 276-моддани ўз ичига олган айбловлари ушбу ҳодисанинг ёрқин мисолидир.

МИННАТДОРЧИЛИК

Ушбу ҳисобот жаноб Стив Свездлов (Steve Swerdlow), инсон ҳуқуқлари бўйича адвокат ва Жанубий Калифорния университетининг сиёсатшунослик ва халқаро муносабатлар бўлимининг инсон ҳуқуқлари амалиёти доценти томонидан ўрганилган ва ёзилган. Ҳисобот катта сиёсий таҳлилчи Кили Баккен (Keely Bakken); сиёсий таҳлилчи Джон Лехнер (John Lechner); тадқиқот ва сиёсат бўйича директор Элизабет Кессиди (Elizabeth Cassidy); ва АҚШ Халқаро диний эркинлик бўйича Комиссиясининг

назорат сиёсати бўйича таҳлилчиси Курт Вертмюллер (Kurt Werthmuller) томонидан таҳрирланган. Пол Родригес-Анте (Paul Rodriguez-Ante), Жанубий Калифорния университетида бакалавр даражасига номзод ҳам қимматли тадқиқот ёрдамчини кўрсатди. Муаллиф ҳозирги диний маҳбусларнинг, собиқ диний маҳбусларнинг, ҳуқуқ ҳимоячиларининг, адвокатларнинг ва бошқа экспертларнинг кўплаб қариндошларига ўз тажрибаларини саховат билан баҳам кўришганлари учун миннатдорчилик билдиради.

Бу саҳифа атайлаб бўш қолдирилган.

МУАЛЛИФ ҲАҚИДА

Жаноб Стив Свэрдлов (Steve Swerdlow), Лос-Анжелесдаги (Калифорния штати) Жанубий Калифорния университетининг сиёсий ва халқаро алоқалар факултетида инсон ҳуқуқлари амалиёти бўйича доцент. Инсон ҳуқуқлари бўйича ҳуқуқшунос ва собиқ совет минтақаси бўйича эксперт Свэрдлов Хьюман Райтс Вотчда Марказий Осиё бўйича катта тадқиқотчи бўлиб, ташкилот ишини Ўзбекистон ва Тожикистонда бошқариб, Қирғизистонда унинг маҳаллий бўлимиди ташкил этди. Свэрдлов Тошкентдаги Webster университетида доцент сифатида инсон ҳуқуқларидан дарс берган ва Бирлашган Миллатлар ташкилоти Тараққиёт дастури (БМТТД) ва Халқаро меҳнат ташкилоти (ХМТ) да маслаҳатчи бўлиб ишлаган. Аввалроқ, Свэрдлов Россияда АҚШ Давлат департаментининг “Давлат хизмати учун ёш раҳбарлар” дастурининг стипендиати бўлиб, Арманистон, Озарбайжон ва Грузияда Жанубий Кавказ бўйича

кузатувчи сифатида совет яҳудийлари Иттифоқида (UCSJ), шунингдек, Россияда халқаро миграция ташкилоти (ХМТ) инсон ҳуқуқларини кузатиш бўйича кузатувчи сифатида ишлаган. Свэрдлов Сан-Францискода Lief Sabraser Heimann & Bernstein, LLP компаниясида ҳуқуқшунослик соҳасида амалиёт юритган ва Калифорния Марказий округи АҚШ судининг фахрий судьяси Деан Прежерсоннинг (Dean Pregerson) котиби бўлиб ишлади. Свэрдлов мунтазам равишда Евроосиёда ва АҚШ ташқи сиёсатида инсон ҳуқуқлари бўйича нашрларни чоп этади. Свэрдлов Калифорния университети, Беркли ҳуқуқ факултетида докторлик даражасини ва Колумбия Университети Халқаро ва Жамоатчилик билан алоқалар мактабида (SIPA) халқаро муносабатлар бўйича магистр даражасини олган, Гарриман институтининг постсовет тадқиқотлари бўйича сертификатига эга.

A-ИЛОВА: ЎЗБЕКИСТОН ҚАМОҚХОНАЛАРИ РЎЙХАТИ

ЖАЗОНИ ИЖРО ЭТИШ КОЛОНИЯЛАРИ (ЖИЭК) ВА МАНЗИЛ-КОЛОНИЯЛАР (МК) НОМЛАРИ ВА ЖОЙЛАШГАН ЖОЙЛАРИ

Жазони ижро этиш Бош бошқармаси - Ўзбекистон Ички ишлар вазирлиги (ушбу ҳисобот муаллифига 2020 йил декабрь ойида тақдим этилган)

Т/р	Муассаса номи Қамоқхона колониялари	Жойлашган жойи
1.	1-ЖИЭК	Когон тумани, Бухоро вилояти
2.	2-ЖИЭК	Қарши, Қашқадарё вилояти
3.	3-ЖИЭК	Қарши, Қашқадарё вилояти
4.	4-ЖИЭК	Навоий, Навоий вилояти
5.	5-ЖИЭК	Қизилтепа, Навоий вилояти
6.	6-ЖИЭК	Поп тумани, Наманган вилояти
7.	7-ЖИЭК	Бўстонлиқ тумани, Тошкент вилояти
8.	10-ЖИЭК	Косон тумани, Қашқадарё вилояти
9.	11-ЖИЭК	Навоий, Навоий вилояти
10.	12-ЖИЭК	Зарафшон, Навоий вилояти
11.	13-ЖИЭК	Чирчиқ, Тошкент вилояти
12.	14-ЖИЭК	Олмалиқ, Тошкент вилояти
13.	17-ЖИЭК	Қоровулбозор тумани, Бухоро вилояти
14.	20-ЖИЭК	Когон, Бухоро вилояти
15.	21-ЖИЭК	Зангиота тумани, Тошкент вилояти
16.	22-ЖИЭК	Зангиота тумани, Тошкент вилояти
17.	23-сонли маҳкумларга мўлжалланган ихтисослашган касалхона	Яшнобод тумани, Тошкент
18.	24-сонли тарбия колонияси	Зангиота тумани, Тошкент вилояти

Т/р	Муассаса номи Очиқ турдаги манзил-колониялар	Жойлашган жойи
19.	27-МК	Қўнғирот тумани, Қорақалпоғистон Республикаси
20.	28-МК	Қўнғирот тумани, Қорақалпоғистон Республикаси
21.	29-МК	Жиззах, Жиззах вилояти
22.	30-МК	Зафаробод тумани, Жиззах вилояти
23.	31-МК	Зафаробод тумани, Жиззах вилояти
24.	32-МК	Муборак тумани, Қашқадарё вилояти
25.	33-МК	Муборак тумани, Қашқадарё вилояти
26.	34-МК	Қамаши тумани, Қашқадарё вилояти
27.	35-МК	Қарши, Қашқадарё вилояти
28.	36-МК	Зарафшон, Навоий вилояти
29.	37-МК	Пастдарғом тумани, Самарқанд вилояти
30.	38-МК	Самарқанд, Самарқанд вилояти
31.	39-МК	Сардоба тумани, Сирдарё вилояти
32.	40-МК	Гулистон тумани, Сирдарё вилояти
33.	41-МК	Шеробод тумани, Сурхондарё вилояти
34.	42-МК	Зангиота тумани, Тошкент вилояти
35.	43-МК	Бўка, Тошкент вилояти
36.	44-МК	Оҳангарон, Тошкент вилояти
37.	45-МК	Олмалиқ, Тошкент вилояти
38.	46-МК	Зангиота тумани, Тошкент вилояти
39.	47-МК	Юқоричирчиқ тумани, Тошкент вилояти
40.	48-МК	Оҳангарон тумани, Тошкент вилояти
41.	49-МК	Олмалиқ шаҳри, Тошкент вилояти
42.	50-МК	Пскент тумани, Тошкент вилояти
43.	51-МК	Яшнобод тумани, Тошкент шаҳри

Б-ИЛОВА: ЎЗБЕКИСТОНДА ТЕРРОРИСТИК ЁКИ ТАҚИҚЛАНГАН ДЕБ ТОПИЛГАН ТАШКИЛОТЛАР РЎЙХАТИ

Ўзбекистон Олий судининг 2016 йил 26 сентябрдаги қарори муносабати билан қуйидаги ташкилотлар террористик гуруҳлар сифатида эътироф этилган ёки уларнинг фаолияти Ўзбекистонда тақиқланган:¹⁵⁰

1. Акромия
2. Туркистон Ислом ҳаракати
3. Исломий жиҳод
4. Ҳизб-ут-Таҳрир
5. Ал-Жиҳод
6. Ал-Қоида
7. Жаҳон жиҳод жамғармаси
8. Мусулмон биродарлар
9. Таблиги Жамаат
10. Жамаат-и Ислами-И-Покистон
11. Шарқий Туркистонни озод қилиш ташкилоти
12. Шарқий Туркистон Ислом ҳаракати
13. Қўлранг бўрилар (Боз гурд)
14. Абу Саййаф
15. Жамиат Уламои-и-Ислом
16. Ислом давлати
17. Тавҳид ва жиҳод
18. Имом Ал-Бухорий Котибати
19. Жамаат э-Насруллоҳ
20. Джабхат ан-Нусра
21. Жиҳодчилар
22. Нурчилар

Изоҳ: АҚШ ҳукумати улардан фақат айримларини, жумладан, Абу Саййаф, Ал-қоида, ИДУ, ИШИД, Ал-Нусра ва бошқаларни Хорижий террористик ташкилотлар (FTO) деб таърифлаган. <https://www.state.gov/foreign-terrorist-organizations/>

¹⁵⁰ Ўзбекистон олий суди томонидан 2016-йил 26-сентябрда эълон қилинган Ўзбекистонда тақиқланган террористик ташкилотлар рўйхати, Link available upon request.

C-ИЛОВА: ЎЗБЕКИСТОННИНГ ТЕГИШЛИ ДАВЛАТ ОРГАНЛАРИ ВАКИЛЛАРИГА ТАҚДИМ ЭТИЛГАН САВОЛНОМА

23. 2019-йилги янгилик хабарларига кўра, ҳукумат ушбу маълумотни омма учун очиқ деб эълон қилганига мувофиқ, илтимос, Ўзбекистонда қамоқда сақланаётган маҳбусларнинг умумий сонини кўрсатинг.
24. 2019-йилги янгилик хабарларига кўра, ҳукумат ушбу маълумотни омма учун очиқ деб эълон қилганига мувофиқ, илтимос, Ўзбекистондаги қамоқхоналар ва манзил колонияларнинг умумий сонини кўрсатинг ва ҳар бир муассасанг номини санаб ўтинг.
25. 2019-йилги янгилик хабарларига кўра, ҳукумат ушбу маълумотни омма учун очиқ деб эълон қилганига мувофиқ, илтимос, Ўзбекистонда қуйидаги айбловлар билан қамоқда сақланаётган маҳбусларнинг умумий ва айловнинг ҳар бир алоҳида тури кесимидаги сонини кўрсатинг.
a. 155-модда	h. 216.2-модда
b. 156-модда	i. 221(б)-модда
c. 157-модда	j. 223-модда
d. 158-модда	k. 242-модда
e. 159-модда	l. 244-модда
f. 216-модда	m. 244.1-модда
g. 216.1-модда	n. 244.2-модда
4. Илтимос, 3-саволда санаб ўтилган айбловларга кўра қамоққа олинган маҳбусларнинг 2016 йил сентябрь ойидан буён амнистия, оқланиш, афв этиш ёки бошқа йўл билан озод қилинганларнинг умумий сонини кўрсатинг.
5. Илтимос, 3-саволда санаб ўтилган айбловларга кўра қамоққа олинган маҳбусларнинг 2016 йил сентябрь ойидан буён амнистия, оқланиш, афв этиш ёки бошқа йўл билан озод қилинган ҳар бирининг исмини келтиринг.
6. Илтимос, Президент аппаратида маҳбусларни озод қилиш, афв этиш ёки амнистия қилиш бўйича тавсиялар берадиган давлат муассасасининг номини кўрсатинг.

USCIRF юқоридаги саволларга иложи борича қисқа вақт ичида тўлиқ жавоб юборилса жуда миннатдор бўларди, чунки бу маълумот USCIRFнинг диний эркинлик ҳақидаги йиллик ҳисоботини тузиш билан бевосита боғлиқ. Қадри ёрдамингиз учун ташаккур.

Бу саҳифа атайлаб бўш қолдирилган.

PROFESSIONAL STAFF

СПЕЦИАЛИСТ ПО СВЯЗЯМ С ОБЩЕСТВЕННОСТЬЮ	Danielle Ashbahian
КАТТА СИЁСИЙ ТАҲЛИЛЧИ	Keely Bakken
ПОЛИТИЧЕСКИЙ АНАЛИТИК	Susan Bishai
ДИРЕКТОР ПО ИССЛЕДОВАНИЯМ И ПОЛИТИКЕ	Elizabeth K. Cassidy
ПОЛИТИЧЕСКИЙ АНАЛИТИК	Mingzhi Chen
ПОЛИТИЧЕСКИЙ АНАЛИТИК	Patrick Greenwalt
СПЕЦИАЛИСТ ПО КОММУНИКАЦИЯМ	Gabrielle Hasenstab
ДИРЕКТОР ПО ФИНАНСАМ И ОПЕРАЦИЯМ	Roy Haskins
ДИРЕКТОР ПО ПЕРСОНАЛУ	Thomas Kraemer
АНАЛИТИК ПО ВОПРОСАМ РЕГУЛЯТОРНОЙ ПОЛИТИКИ	Kirsten Lavery
СТАРШИЙ ПОЛИТИЧЕСКИЙ АНАЛИТИК	Niala Mohammad
СТАРШИЙ ПОЛИТИЧЕСКИЙ АНАЛИТИК	Jason Morton
ПОЛИТИЧЕСКИЙ АНАЛИТИК	Mohyeldin Omer
СПЕЦИАЛИСТ ПО СОСТАВЛЕНИЮ СПИСКОВ ЖЕРТВ И РАБОТЕ С НАСЕЛЕНИЕМ	Dylan Schexnaydre
СОВЕТНИК ПО ВОПРОСАМ РЕГУЛЯТОРНОЙ ПОЛИТИКИ	Jamie Staley
ИССЛЕДОВАТЕЛЬ	Zack Udin
СПЕЦИАЛИСТ ПО СВЯЗЯМ С КОНГРЕССОМ И РАБОТЕ С НАСЕЛЕНИЕМ	Nina Ullom
ПОЛИТИЧЕСКИЙ АНАЛИТИК	Madeline Velturo
АНАЛИТИК ПО ВОПРОСАМ РЕГУЛЯТОРНОЙ ПОЛИТИКИ	Scott Weiner

